

HÍD ...AZ ALKOTMÁNY RENDEL
KEZÉSEI LÉNYEGESEN HOZZÁJÁ
RULNAK AZ EGYÉN SOKOLDALÚ
FEJLŐDÉSÉHEZ, ÉS ELŐSEGÍTIK,
HOGY MINDENKIBEN — A NEMZE
TISÉGIEKBEN IS — VILÁGOSAN ÉS
KÖZVETLENÜL TUDATOSULJON
SAJÁT TÁRSADALMI LÉTE, MIN
DEN OLYAN TORZÍTÁS NÉLKÜL,
AMIT A NACIONALISTA KORLÁ
TOLTSÁG, VAGY A MÚLTNAK A
TUDATBAN ÉS EMBERI VISZONYOK
BAN MÉG MEGLÉVŐ MARADVÁ
NYAI ELŐIDÉZHETNEK...

TARTALOMMUTATÓ

- | 511 | *Sinkó Ervin* CSOKONAI VITÉZ MIHALY
- | 524 | *Petar Šegedin* A TOLVAJ
- | 545 | *Domonkos István* VITÉZEKNEK HALOTT KEDVESE
- | 548 | *Tamási Aron* HÉTSZÍNŰ VIRÁG
- | 554 | *Brasnyó István* versei
- | 558 | *Deák Ferenc* GALAMB
- | 562 | *Gerold László* GONDOLATOK AZ ALKOTÁS
VETÜLETÉRŐL
- | 567 | *Rehák László* A VAJDASÁGI NEMZETISÉGEK
HELYZETE JUGOSZLÁVIA ÚJ ALKOTMÁNYOS
RENDJÉBEN
- | 577 | *Mirnic József* MUNKÁSMOZGALOM BÁCSKÁBAN
A MAGYARORSZÁGI SZOCIÁLDEMOKRATA PART
MEGALAKULÁSAIG
- | 590 | SZEMLE (*Tomán László, Utasi Csaba, Burány Nándor*
jegyzetei)
- | 596 | KRÓNKA

HÍD IRODALMI, MŰVESZETI
ÉS TARSADALOMTUDOMÁNYI
FOLYÓIRAT / ALAPÍTÁSI ÉV:
1934. XXVII. ÉVFOLYAM, 1963.
5. SZÁM. MAJUS / A SZER-
KESZTŐ BIZOTTSÁG TAGJAI:
BANYAI JÁNOS, BURÁNY
NÁNDOR ÉS PAP JÓZSEF
(FŐ- ÉS FELELŐS SZERKESZTŐ)

CSOKONAI VITÉZ MIHÁLY

(1773—1805)

(TANULMÁNYRÉSZLET)

Sirkó Ervin:

„Átkozom, barátom, az én időmet, az én születésem helyét... meg kell magamban fojtanom a sóhajtozó csuklásokat, hogy a világ bolondnak vagy perduellisnek (lázadónak) ne nevezzen... Oh! vajha a következő kor megtudhatná és megesmérhetné, hogy én nem saját hibám miatt nem lehettem azzá, amit óhajtottam. hanem az illy okok miatt!”

(Csokonai levele Patakról)

„Nagy része a Csokonai vétkének csak annyiban övé, hogy mindent ada, a mit tőle kívántak s mindjárt ada, mihelyt kívánák...”

(Kazinczy: Pályám emlékezete)

A költő élete huszadik évében jár, mikor a szemtanú, egy előkelő angol úr, R. Townson, 1793 májusában átutazik Magyarországon. Magyar mágnások, Bécsből meg Párizsból ismert barátai látják vendégül. Az egyik az a gróf Széchényi Ferenc, akinek tíz évvel később a beteg költő esdeklő levelet ír, hogy fogadja fel irtoknak a könyvtárába; „megelégszem én, — nem csak — hanem boldognak fogom tartani magam, ha kancellista fővel szolgálhatok is a mellett a dicső gyűjtemény mellett (a könyvtár), a mely én reám nézve Potosi Bengála, földi paradicsom”. Ugyanezért a kegyért esedezve a gróf feleségének is ír, ugyanannak, akit „Isis és Osiris” című dicsőítő énekében „szép istenasszony” megszólításal ünnepel.

R. Townson másik vendéglátója herceg Eszterházy, akiről az utazó „*Travels in Hungary*” című Londonban megjelent könyvében — a könyvet Csokonai is emlegeti a gróf Festeticshez és az édesanyjához írt levelében, 1801-ben — megírja, hogy Eszterházy a „leggazdagabb magyar főúr”, s a herceg mesébe illő évi jövedelméről számszerű, pontos adatokat közöl, és arról is, hogy a herceg birtokát képező harminchárom uradalom-

nak pusztán kezelési költségei angol fontra átszámítva micsoda óriási összegre rúgnak.

Az utazó Pestre jutva, melynek akkor mindössze tizenhatezer — nagyobbbrészt német — lakosa van, többek között megállapítja, hogy „a városi, vagyis polgári kórház, azt hiszem, a legrosszabb egész Európában. Ha nem láttam volna, nem hinném el... Épület, bútorzat, szolgazemélyzet, szóval minden nyomorult, bűdös és piszkos. Egy kis dohos szobába nyolc ágy volt betuszkolva, az egyetlen ablak is be volt téve, pedig a hőség különben is elviselhetetlen volt.”

Feljegyzi, hogy két színház is van, az egyik Pesten, a másik Budán, s hogy mindkettőben „közönségesen németül játszanak”, „igen kicsinyek, színpadjuk nyomorult, díszleteik még silányabbak”. A budai színházról megjegyzi, hogy „hajdan templom volt, és az a József császár alakította át” színházzá, akinek uralkodását a továbbiakban — nyilván a két dunántúli magyar mágnes információi alapján — „utálatos és gyűlöletes” attributumokkal jellemzi. Van nyilvános könyvtár is, azt azonban, bár könnyen hozzáférhető, kevesen látogatják. A kultúrelét: „hecczek”, azok a népmulatságok, melyek vasárnapokon nagy publikumot vonzanak, mikor is a porondra egy vad bikát és magyar ökröt bocsátanak, majd pedig egy kiéheztetett medvét uszítanak neki egy másiknak. „Egyéb nyilvános mulatság nem igen létezik.”

Számunkra azonban a legfontosabb, hogy Townson úr Debrecen-t is meglátogatta. Oda való útjában csodálkozva jegyzi meg, hogy „egész napi járóföldön egyetlen falu sincs, csupán az út közepén láttam egy elég jó csárdát”.

S csodálkozik a világot járt angol Csokonai szülővárosán, Debrecen-en is.

„Micsoda körülménynek köszönheti Debrecen létrejöttét, azt nem tudom, de azt sem fejthetem meg, mi bírhatott rá 30 000 embert, hogy olyan vidéket válasszon magának lakhelyül, hol sem forrás, sem folyó, sem tüzelő, sem építőanyag nincs. Debrecen ugyan városnak nevezetik és városi jogokkal is föl van ruházva, azonban falunak tekintendő, ennélfogva talán legnagyobb falu egész Európában. Ha pedig városnak tekintjük, akkor a legutolsók közé kell számítanunk, jóllehet lakosai nem a legszegényebbek. A várost sörény veszi körül, a városkapukat pedig tüske és szederbokor borítja. A házak csekély kivétellel földszintesek, náddal födöttek és tűzfalal fordulnak az utcára. Az utcákon kövezetnek híre-hamva sincs, csupán a legélénkebbeken vannak lerakva gerendák, a gyalogjárók számára.”

„A lakosság túlnyomó része református; ezeknek életmódja, sötét ruházata és a tartózkodásom alatt szünni nem akaró borongó időjárás együttvéve igen rideg benyomást keltett. E vallásfelekezetnek itt van legnagyobb kollégiuma. Az épület szabálytalan, ódon és roskatag, nagyon hasonlít a mi szegényházainkhoz. A tanulók száma igen nagy: a bennlakók, vagyis a tógátusok négyszázan vannak, ezek közel nyolcan laknak egy-egy kis szobában, azonban mindenki külön ágyban alszik. A kisebb deákok csak a tanidő alatt tartózkodnak az épületben. A fiatalabb tanulók mintegy ezren lehetnek. A tanórák száma hat, délelőtt három, délután három. Mivel csak négy tanárjuk van, kilenc tógátus is segít-kezik a fiatalabb deákok oktatásánál; fáradságokért a tanulók szüleitől némi tiszteletdíjat kapnak, ugyanis szerény ebédjükhöz egy-egy tál ételt... A könyvtár az intézettel teljesen összhangzik. Klasszikus, hit-tudományi és bölcsészeti könyveken kívül alig van egyéb. Ugyanitt két vagy három elefánt-zápfogat, továbbá egy jávorgím-koponyát és szarvakat láttam. Ezeket állítólag a Tiszában találták. Végül fölemlítem,

hogy az itteni történelemtanár kilenc évi előadása után csak a középkor történetéig jutott el.

A kollégiumon kívül a városnak legfőbb nevezetességei: a debreceni pipa, guba, kenyér és a négy országos vásár. Ezenkívül a keresetforrások közé sorolhatjuk még a kerületi tábla, vagyis főtörvényszék tagjainak az igazság eladásából eredő jövedelmét... A lakosoknak körülbelül negyed mérföldnyire kell menniük ivóvizért..."

Townson további útleírásából még csak Nagyváradot kell megemlítenünk, amely szerinte „minden tekintetben Debrecen megfordítottja”, és pedig azért, mert ott „mindennek vidám külseje van, minden házból zene és tánc hallatszik, szebbnél szebb hintók és kocsik száguldoznak végig az utcákon..."

Itt vett részt az angol utazó egy megyei gyűlésen is: „Ez valóban ragyogó és fényes gyülekezet volt, a nemesek mindnyájan pompás díszmagyarban jelentek meg. A tárgyalások magyar nyelven folytak..." S a jó megfigyelő a gyűlésről még azt is följegyezte, hogy „a szónok beszéd közben folytonosan bajuszukat pödörték...", és hogy „az alispánnál kedélyes ebédre gyűltünk össze”.

Mister Townson, miután a püspöknél is hivatalos volt ebédre, megtekintette a börtönöket is, s azt írja, hogy „a megfulladásig túl voltak tömve”.

És a díszmagyaros informátorok hangjára ismer rá az ember, ha a továbbiakban a megfulladásig túltömött börtönökkel kapcsolatban a következőket olvassa: „Az oláhok az egész országban a legműveletlenebbek és legvadabbak, ezekben az igazságszolgáltatásnak rémséges eszközökkel kell fellépnie. Papjaik, vagyis pópáik kimondhatatlanul állatiasak, kiszámították, hogy húsz kivégzésre egy pápa jut. A kerékbetörés és karóbahúzás napirenden van.”

Igy látta a koronatanú, az angol utazó, Csokonai idejében Csokonai hazáját és a „falusi kocsmákat, ahol az embernek koplalnia kell”, a falusi kocsmákat, ahol a debreceni kollégium kicsapott diákja, Csokonai, csavargásai közben oly gyakran hált meg.

Ebben az időben — épp a könyv londoni megjelenésének évében — jelent meg Csokonai Vitéz Mihály tollából Komáromban „A nemes magyarságnak felülésére” című verselménye valamint egy másik füzet „A haza templomának örömnappja” címmel abból az alkalomból, hogy a már említett „nagyemlétségű gróf Széchényi Ferenc ő excellenciájá”-t „nagyságos Somogy vármegye főispáni székébe” iktatták be. Ez az istent, angyalokat mozgósító, hízelgő „dicsőítő ének” ezzel a dőlt betűkkel nyomtatott sorral és három felkiáltójellel fejeződik be:

„Somognak határi mindenkép boldogok!!!”

Akik úgy vélekednek, hogy a költői mű, a mű karaktere és jellegzetességei a környezet, tehát a kor, a társadalom, ehhez vagy ahhoz a társadalmi osztályhoz való tartozás, általában a külső életfeltételek elemzésével magyarázható meg, nem indulnának hamis nyomokon, hogyha nem a mű egyszerűségét, nagyságát és értékeit, hanem kisiklásait, hiányait és eltorzulásait kísérelnék meg annak a világnak rovására írni, melyben a költőnek élni és halni, azaz költőnek lennie kellett.

Kedvező, legkedvezőbb külső körülmények között is kell hozzá valami konokság, önmegtartózkodás és önfegyelmezés, hogy valaki mindvégig kitartson a paradox életmód mellett, amit az embertől a költői mű alkotása megkövetel. Végzetes és mindvégig eldöntetlen, kockázatos kísérlet az élet helyett szavakat organizálni, és élmények sorát mondatok intenzitásába transzponálni.

Ezt a műveletet nem eszköznek, hanem célnak, életfeladatnak tekinti a költő, életfeladatul választja, és pedig állhatatosan és önmaga teljes odaadásával. Helyesebben, nem is választja, hanem ennek mint valami rendeltetésnek veti alá magát.

Van ebben valami extravagáns, valami, ami a gyakorlati normákon kívül esik. S annál inkább, mennél következetesebben, mennél teljesebb kizárólagossággal, mennél hevesebb benső lázzal történik. Ez azt jelenti, hogy az illetőnek, aki erre teszi föl az életét, tartós válság a sorsa. Mindig újra, mindig előlről bizonyítania kell — kifelé is, de mindennél inkább önmaga előtt —, hogy nem félreértés, félreértett hivatás, nem öncsalás áldozata, amikor rendes emberek között nem tud rendes lenni, hanem ragaszkodik a mindig kihívásként ható, mindig némileg groteszken, könnyen komikus színben feltűnő patetikus magatartáshoz, ami az emberé, aki az általános gyakorlati normával ellentétben *k i v é t e l*. Hogy fellebbezhetetlen törvényt, hivatást tölt-e be, vagy pusztá hóbort-e, aminek hódol, az végleges biztossággal csak a végén, illetőleg a vége *u t á n* dől el.

Ha azonban egész a végéig minden, ami éri, minden, amit lát, félreérthetetlenül arról akarja meggyőzni, hogy nem a hivatás szenvedélye, de pusztá hóbort az, ami hevíti? Ha minden körülötte azt szuggerálja neki, hogy csak ő veszi komolyan, túl komolyan vette a hóbortját, s ha időnként aláterülve ennek a szuggesztiónak belemegy a játékba, megjátssza a hóbortost, ha néha vagy gyakran személy szerint majdnem vagy pedig egészen azonosul a nemesi udvarházak siralmasan rosszul fizetett udvari bolondjának, névnapj vagy lakodalmi tréfacsinálójának vagy temetési gyülekezetek bölcsekedő szónokának szerepével?

Az akkori Magyarországnál sokkal civilizáltabb, kulturálisan sokkal fejlettebb és érzékenyebb közösségekben, tehát még ott is, ahol művésznek lenni társadalmi rangot jelenthet, a hivatás megszállottja, a *k i v é t e l* fölött szintén ott lebeg a társadalmonkivüliség, az elszigeteltség, a visszhangtalan magányosság veszedelme. Még ott se könnyű kezdeményező alkotónak, hogy ne ingadozzék, ne tévessze össze magát a torzképpel, mely róla a „közönség” vagy a céhbeliak szemében él. Nem könnyű még ott sem, hogy ne váljék csak azért is vagy öntetszelegve a saját sorsa *hőse* helyett, ennek a sorsnak színészévé, egyszerre vátésszé és kicsit ripaccsá is, mint ahogy ez az ifjú Petőfivel, de még Ady Endrével is meg-megtörtént.

A lényénél fogva kiközösített, magányos és magára hagyatott ember számára, különösen ha fiatal ember, nem kicsiny kísértés, hogy túlbecsülje és ugyanakkor meg is játssza magát, és pedig úgy, hogy a képhez igazodik, mely róla abban a korszakú hivóban él, akik inkább a félreértés, mint a megértés alapján álltak a pártjára. Ezek közül való barát volt az a Domby Márton nevű úriember is, aki több mint tíz évvel Csokonai halála után vállalkozott rá, hogy a Csokonai művek posztumuszán készülő kiadásának bevezetőjeként „előadjon némely darabot” Csokonai „környülállásának formálódásának életének egészéből”, azaz, normális nyelven szólva, hogy felvázolja a költő életrajzát. Hogy még a Csokonaival szemben barátságos indulatú környezet is mennyire elmaradott volt, arra jellemző, hogy még ez a maga lelkesedésében tetszelgő egykori barát is ebben az előszónak szánt életrajzban milyen alacsony szellemi színvonalat és a művészi szenzibilitásnak milyen csekély fejlettségét árulja el. Bizonyos önérettel vallja, hogy sok időt nem szentelhet életrajzírói feladatának, mert (ellentétben a komolytalan emberekkel, mint amilyen Csokonai is volt) neki, Domby Mártonnak „a szeriöz Themis a játszásra időt nem ád”. Magyarán: lévén Domby Márton jogász, tehát komoly ember, komolyan csak komolyabb ügyeket és nem a literatúrát tekinti szakmájának. S a vidéki

ügyvéd tudakos, bombasztikus ékesszólásával emlegeti Csokonai „nem koporsóba való lelkét”, mely „nemcsak feltördelte sírjának boltozatait”, hanem „új erőt vévén szintén a földtől, mint a Herkules egyszeri bajnoktársa, maga a halál által lett halhatatlanná”. Így szokás írni halott költőkről, így ír Domy Márton is, emlegetve Csokonai „lelkének meleg lehelletét”, mely „hevítgeti még ma is az általa megérzékenyült Hunnia fiainak s leányainak ajakait s melleit” — hogy aztán, e protokolláris „szép” bevezetés után csintalan anekdoták és adomák sorozatával kedveskedjék, melyek többnyire arról szólnak, hogy mint tudott „Csokonai másokat igen elmésen rászedni... és mások előtt meglábolthatlan szorultságiban” milyen leleményesen tudott „segíteni magán”, Nem mulasztja el ez a vidéki fiskális, hogy fitogtassa a maga olvasottságát, s azzal véli dicsérni Csokonai vigjátékát, a „Gerson du Malheureux”-t, hogy nem téve különbséget Shakespeare, Molière — és Kotzebue zsenialitása között, „elmésségére és a benne játszó személyeknek karakterizálására nézve egy huszonegy esztendő ifjúnak gyalázatjára nem válna a Shakespeare, Molière vagy a Kotzebue hazájában is.”

Csokonai Vitéz Mihályban — s ezzel elűt a lírikusoktól s különösen a romantikusoktól — semmi sincs a színészből. Nem tetszeleg egy szerepben sem. Igaz, nem telik és bizony nem is telhet kedve a sorsában, de ő, akinek talán minden költő elődjénél keservesebb sors jutott ki, még csak kísértésbe se jön, hogy stilizálja magát az élő hívői vagy ama „szent maradék”, ama „boldogabb maradék” számára, melyben pedig hitt.

Elragadó bája az a következetes antiheroikus csendes emberi magatartás, mellyel minden pátosz nélkül és anélkül, hogy egyszer is tükörbe nézne, viseli a maga csavargó sorsát, vallja meg számtalan megalkuvását, önmegalázkodását és megaláztatását éppúgy, mint ahogy éli és megéneкли a tiszta, ihletett nagy perceit, szerelmeit, vágyait és csalódásait. Nincs kevésbé számító, kevésbé hatásvadászó, nincs nála közvetlenebb és nincs igazabb és emberibb a szerencsétlen és szerencsésebb lírikusok között. Ő mindig olyan, amilyen: sohase akar szebbnek vagy másnak látszani. Se maga, se mások előtt.

Sok más töredéke között ránk maradt egy be nem fejezett, „Előbeszéd” című kézirat — az „Alkalmatosságra írt Elegyes versek” című kötethez szánta —, sorok, melyeket nem lehet megrendülés nélkül olvasni.

Kezdi majdnem tréfálkozva, pajkos vidámsággal — lírikus, aki azonban, kitűnő érzékkel a humor iránt, objektívvá is tud válni, és tudja úgy szemlélni egy bizonyos Csokonai Vitéz Mihály ágálását, mintha az a személy nem ő maga, nem a maga agyonsebzett lénye volna. Valósággal mintha mulatna magán. Az olvasó vele együtt nevet, és csak aztán eszmél rá, hogy ez az elragadó jókedv valójában keserű csúfolkodás, nehéz keserűség, nem is panasz, hanem vád és önvád egyszerre.

„... Mihelyt az országba vagy valamely nagy városba fejedelem, nagy ember, tisztviselő, tudós születik, házasodik, elútat, haza jön, vagy meghal; vagy valahol nagy ütközet, győzelem, tűz, földindulás, vagy névnap vendégség történik, mindjárt minden szegyeletbe megzendülnek a fogadatlan bardusok... a Helicon bodzás tövében kézmunkát űző versgyártók... akkor pedig bezzeg van dolga a szegény Musáknak, úton, útfélen, falun, városon, korcsmákon mindenütt kiabálják őket: szállj le Musám, serkenj fel Musám, ülj fel Musám, danolj Musám, segíts Musám, ne hagyj Musám stb. Nem kilenc Musa, de kilenc száz sem győzne eleget tenni, annyin vannak ezek az urak, és olyan nagyon szolgáztatják magokat.”

Ezt „Alkalmatosságra írt” verseinek az előszavában írta, a kötethez, amely *szintén* nem jelenhetett meg életében. Emlékeztetni kell rá, hogy ő, aki így kineveti „a fogadatlan bardusokat”, aki ilyen megvetéssel em-

legeti „ezeket a versgyártó urakat”, tudja és látja magát is ez „urak” sorában, egy közülük. Dehogyan kapott megbízást, hogy fejedelmeket ünnepeken alkalmi versekben, még csak grófok színe elé is ritkán jutott, be kellett érnie azzal, hogy falusi tisztartóknak, grófok szolgáinak legyen a szolgája, és azoknak írja, hivatgatva a Musát, a verses énekes köszöntőket. Mint ahogy az egykori debreceni diák, Csokonai személyes ismerőse, a későbbi ügyvéd, Gaál László, a maga emlékezéseiben meg is dicséri szegény Csokonait ezért a „figyelmességéért”, s fel is jegyezte nagy elismeréssel:

„Csokonai nappal bár szorgalmasan vezérlette, tanította tanítványait, éjtszaka éjjélíg ő maga gyertya világánál olvasott, extrahált... magam láttam, mert egy-szobába háltam Budai István, én és Csokonai, egész ősön s télen. De szorgalmas nappali tanítása és éjjeli magános olvasgatása, jegyeztetési mellett mellékes alkalmakat is felhasznált munkásságát és figyelmét megbizonyítani. Pausis Antal csurgói tisztartót tanítványival együtt megtisztelte énekekkel s versekkel... Csépan János papot szinte Alsokon megköszöntötte...”

Ott van tehát ő is e „versgyártó urak” sorában, nem csak az ő sorukban, de az ő sorukban is. Igaz, ellentétben „ezekkel az urakkal”, órá, Csokonai Vitéz Mihályra „születtekor Melpomene szép szemeiket vetett”, igaz, ellentétben azokkal, ő, Csokonai, mindig is „érezte és érzi magában a poetai tüzet”, de annál több ok a gúny és öngúny keserűségére, vádra és önvádra, hogy mégis és szintén egy a „szembetűnő alkalmatosságok” által feladott leckéket, illetve verseket faragó, külső rendeléseken kapva kapó, parancsra lelkesedést vagy sírást szimuláló versgyártók szürkén nyüzsgő hadában.

Ebben a posztumusz „Előbeszéd”-ben a tréfás, gondtalan csúfolkodás után az író egyszerre hangot változtat, s mindjárt ez előszóban, ahelyett, hogy ajánlaná, megtagadja a saját, a tervezett könyvben következő „Gelegenheitsgedicht”-jeit. Valósággal rögeszméje a XX. és XXI. század, mint ahogy Diderot-nak ama igazságos és boldog Jövendő egyet jelent azzal, ami a „hívó számára a másvilág”. Csokonai is ehhez a „másvilág”-hoz szól a korabeli honfitársai feje fölött:

„Én magam is bevallom, hogy ennek a gyűjteményemnek nagy részét nem azért adom ki, mintha azokat a Musákhöz méltónak tartanám. Egy része lát azért világot, hogy magam is érzem róla, hogy valósággal poetai darab; más részét néhol néhol képenként helyenként tartom poetainak; vannak olyan poemák benne, amelyeket a tárgynak nevezetes volta miatt, vagynak olyanok, amelyeket tiszteletből vagy háládatosságból, vagynak a melyeket parancsolatból nyomtatásra adtam. Most már ami ezek közül valósággal a Musáknak és a jó venának szülöttei, ha alkalmatosságra vannak is írva, megtartják a jó érzésű olvasó előtt becseket s általmennek bizonyosan a halhatatlanságra. A mi benne csak néhol mutogatja ezt a tökéletességet, az is által megy a maradéokra, de úgy mint olyan kezemice, mellyekből jövendő arany időknak poetái talám gyöngyöket szedhetnek, s akkor reám, mint a mostani punicum bellumi időszakasznak Enniusára, jó szívvel emlékeznek.”

Csokonaival kapcsolatban nem hiába jut az ember eszébe a francia felvilágosodásnak nemcsak legragyogóbb, de legmélyebb szelleme is: Diderot. Csokonai számára — s ez az, amiben a Felvilágosodás tanítványa és a felvilágosodásbeli illúzióknak ihletett örököse — magától értetődőnek tűnik fel a babonák hétfejú sarkányának legyőzése után az igazság mindent megvilágító napjának felkelte, a tökéletesség mint a „fejlődés” szabad útján bekövetkező eredmény, egyszóval számára természetesnek tűnik fel, hogy „a jövendő idő” feltétlenül az emberségnek, a szellemi gazdagságnak és szabadságnak aranykora lesz, és természetes, hogy az

akkori poéták majd nem lehetnek mások, mint nagylelkű és megértő dalnokok, akik a XX. század boldog, derűs csúcsairól megilletődötten tekintenek vissza azokra, akiknek sorsuk volt, hogy a távoli sötét múltban vergődve énekeljenek. Csokonai hisz nemcsak a Jövőben, hanem a Tökéletesedés és a Tökéletesség nagy médiumában is, magában az Időben, mert így folytatja:

„Nincs nagyobb rosta az időnél; addig addig lebeg az, míg minden szemetet, minden fonnyadt vagy éretlen magot, és minden gízgázt ki nem hullat, hogy azokkal hízzék a feledékenység. Elég van ebbe az én könyvembe olyan a mit magam is csak az ő számára tartok...”

Megvallja e töredéknek maradt „Előbeszédé”-ben, hogy a költészet — a Felvilágosodás egész korszakára jellemző felfogással egyetértve — „a tudományok világa” részének tekinti. Úgy véli, hogy a költői remekművek létrejöttének feltétele a „hosszas gyakorlás, a cél szerént való olvasás és a természet és az emberi szív esmérte”. Ennyiben tipikusan a Felvilágosodás korának neveltje. A költészet nemcsak hogy ismereteket közvetít, nemcsak nevelő és tanító célzatú, hanem csak mint a kitartó bűvárkodás, a szorgalom és a megismerés szép eredménye jöhet létre.

Van azonban ugyanennek a ránk maradt monológjának egy passzusa, mely már nem egyeztethető össze a felvilágosodás, semmiféle tervszerű racionalizmus szűk okosságának ars poeticájával. Mintegy önkéntelenül, nyilván a maga egyéni tapasztalatainak hatása alatt egyszerre csak különválasztja „a szépesterségeket” a tudományok racionális világától.

„Valamint a szépesterségeknek minden műveire, úgy poetai munkákra is jó kedv kell, kiderült képzelődés, helyén lévő itélettel, nem tudom mi csoda jó ízű elandalódás, borulás, ragadtatás... Ez az a jó óra... a mit az ember illyenkor készít, ritkán esik meg hogy jó ne volna! De minthogy ez a v e n a, vagy is ez az ereje lelkünknek olyan kevésbé van hatalmunkba, mint gyomrunknak ételkivánása, vagy helyes főzése (emésztése): a legfőbb poeta sem parancsolhatja magának, hogy néki most venája legyen, ha mindjárt a chinai császár neve napjára kell is verset írni.”

Ezek a sorok szép példa arra, amit a spontán tapasztalat és cselekvés bölcsességének nevezhetnénk. Egy meghatározott programnak, a felvilágosodásnak a költője — Csokonai személyében — szinte a saját elméleti nézetei ellenére fölébe nő a művészetről való saját elméleti, didaktikus és pedagógiai célkitűzéseinek. És természetszerűen nem elvont megfontolások, semmiféle okoskodás segítségével, hanem a saját költői individualitása szót követelő, mindennemű hasznossági és általános logikát felborító közvetlen spontán erejénél fogva. A tolla tudósabb, mint a megtanult elméleti. A saját „tudományos” ars poeticája ellenére önnön ámulatára elragadó következtetlenséggel és intenzitással ki-kítör a „szabálytalan”, a modern individualista, a szubjektív és szubjektivitásában minden iskolai illemszabállyal gondtalanul dacoló költő. Nem elméletből, hanem a cselekvő ember, a gyakorló költő tapasztalatából tudja:

„Ellene állhatatlan hatalma van a venának, és sokszor olyan tűzbe hozza az embert, hogy miatta sokszor életét, édes álmát, kedves barátainak látogatását is el kell halasztani. Olyan az, mint a szerelem lángja a tüzes emberekbe.”

Ezzel a töredéknek maradt Előbeszédével összefüggésben ezen a helyen kell emlékeztetni Csokonainak „Anakreoni dalok” című füzetéhez írt „Jegyzések és értekezések” címet viselő függelékében tett vallomására. Ott, miután elismeréssel adózik „tiszt. t. Kovács József kőrösi prédikátor úrnak mint közönséges tanítómnak, és nagynevezetű tudós Budai Ézsaiás eloquent. professor úrnak... gyermeki elmémnek, a gondolkodásra, képzelődésre és érzésre való első kifejtődését, különösen pedig a poéták olva-

sására és megízlelésére, s magára a poezisra való hajlandóságomnak jó-kori” vezérléséért, következik a meglepően mély, dialektikus fordulattal a megismerés: a költőnek szüksége van a tanulásra és tudós tanítókra azért, hogy legyen min túltennie magát, legyen mitől szabadulnia, hogy valóban önmagává, valóban a maga egyéni élményei és mondanivalói egyéni kifejezőjévé, valóban költővé válhasson. S ezért követi nyomon a vezérlő tanítók iránt tanúsított elismerés, a még hálásabb, de büszke és öntudatos megállapítás:

„... Ifjúi tehetségemnek s addig szerzett olvasásomnak (olvasottsá-gomnak) az iskolai korlátok közül való kivérlésé-ért, a régi jó ízlésnek az újabbakkal való egybekötéséért tek. Kazinczy Ferenc úrnak s néhai tudós Dr. Földy János úrnak tartozom.”

S Csokonai Vitéz Mihály ennek megfelelően az „Anakreoni dalok” elé írt verses „Ajánlás”-át is ezzel a két névvel kezdi:

„Kazinczy! Földy! kik belőlem
Mármár poetát tettetek...”

Ez a szerény „mármár” nemcsak megható, hanem épp Csokonainál, aki annyiszor s annyiféleképpen fecsért el s dobta magát prédául urak-nak és úri cselédek kedvének — ez a „mármár” egyben tükörozódése is az igen igényesen nagy mértéknek, mellyel ez a költő a maga művét méri. A hála érzése pedig, legalábbis ami Kazinczynak a reá való hatását illeti, minden bizonnyal megokolt. Nem olyan értelemben, mintha Csokonainak, a spontaneitás elbájoló poetájának Kazinczy lírája — Kazinczy „bölcs lantja zengzete”, mint ahogy a Kazinczyhoz írt szép versében a másik ki-csapott papnövendék, Dayka Gábor nevezte — példaképül szolgálhatott volna; Kazinczy a maga esztétikai nézeteinek merészségével, a maga esztétikai érzékenységével mindennemű példaképek igézete alól szabadította fel, és adott neki fokozott bátorságot ahhoz, hogy kizárólagosan a saját költői egyéniségének és egyszeriségének a diktátumára hallgasson. Kazin-czy megírta az európai, a kozmopolita és individualista művész hiszek-egyét, minden modern költészet esztétikai alapigazságát, mikor Berzse-nyihez című költeményében, ebben a különös, heves polémiában feltette a kérdést:

„De kell-e törvény, kell-e szépre példa?”,

hogy mindjárt minden szabályok és példaképek tisztelőinek megbotránko-zására a nála kivételesen erőteljes sorokkal imígyen feleljen meg a maga feltette kérdésre:

„Oh marhalelkek, méltók vonni ígát,
Mert fül helyébe féket kaptatok;
Hányszor fakasztá már dongástok engem
Szelíd kacajra, hányszor már epére!”

S ugyanebben a versben anticipálta a vádat is, melyet Csokonaitól Adyig és azontúl, mindmáig minden újat hozó, tehát minden igazi költő számtalan változatban hallhatott: a vádat, hogy költészetük nem hazai, hanem nyugati, idegen, nemzetietlen talajnak, ártalmas, népüktől idegen eszmék és befolyások terméke.

„Kis énekem, mely hozzád elhatott,
Külföldnek éneke...”

s erre a vádra a sokkal kevésbé lírikus, mint a felszabadító tanító axiomatikus, világos nyelven íme a támadó felelet:

„Csak a butát rettentí, a mi még új.
Külföld termése volt a róza is,
A művelés belföldivé tevé...

Jer, halljad lantom zengzetét. Ne kérdd,
Mindég enyém volt-e? Most már enyém.
Ne kérdd, törvénnyel egyez-e, nem-e?
Egyez, ha szép; mert törvényt ez teszen.”

Bár magát, ezt az egyébként túl hosszú, „Berzsenyihez” című költeményt Csokonai már nem is ismerhette, idéztem belőle a hitvalló sorokat azért, mert bennük kifejezésre jutnak Kazinczy irodalmi gyakorlatában évtizedek óta megnyilvánuló esztétikai és — ami tőlük elválaszthatatlan — az irodalmi etikáról hirdetett nézetei. Az idézett sorok összefoglalják azt, amivel Kazinczy — Csokonai szerint „gyengéded és csekély ízlésnek legfőbb mestere” — egész művészlénye, írókat és irodalmat szervező működése, irodalmi és kultúrpolitikai harcai és erőfeszítései kezdettől fogva az „iskolai korlátok közül kivezérőn”, felszabadítóan hatottak az ifjú tanítványra.

De nemcsak felszabadítóan hatottak; az ifjú poétát, aki különben is az ország egyik legműveltebb embere — a latinon és görögön kívül a történelmi, bölcséleti, irodalmi és természettudományi műveket a nagy élő európai nyelveken eredetiben olvasta —, az ifjú poétát hozzászoktatta, hogy ne a maga elmaradott környezete mértékével mérje önnön kimagasló nagyságát. Önáltatástól és olcsó önelégültségtől meg nem vesztegetve, mindenkor szigorú nagy igényekkel, könyörtelenül a legnagyobbat művészek teljesítményeihez viszonyítva alkalmazza a követelményeket és a mértéket a maga élete eredményeinek, élete minden művének értékelésében. Amennyire érthető volna, hogy a magyar élet, a magyar kulturális médium minden hiányáért a maga nagyságának tömjénezésével kísérelje meg kárpótolni magát, amennyire egy ilyen mimelt gőg csak természetes és csak a spontán önvédelem egy neme lett volna. mégis ennél a magyar költőnél kivételes nyoma sincs az ilyen, kis népek irodalmában annyira elterjedt allűröknek. Nincs önmagával szemben szigorúbb és nincs őszintén szerényebb magyar poéta, mint volt Csokonai Vitéz Mihály.

Abban az alkalmatosságra írt „Elegyes versek”-hez készült „Előbeszéd”-ben — egy vagy két évvel a halála előtt keletkezett —, miután megvallja, hogy ezeknek a verseknek nagy része, az ő véleménye szerint is, csak a feledékenységét fogja hizlalni, így folytatja:

„Hanyad része az emberi nemzetnek, melly esztendőnként csak azért születetik, hogy még lábaival a földet tapodhatná, meghaljon, alig nyerve nevet születítől magának, már nevestől együtt elfelejtődjék? Így van ez a tudományok világában is!”

Valakinek, akinek mint Csokonainak misztikus szerelme a Maradék, valósággal obszessiója a XX. és XXI. század, szembe kell néznie a gondolatokkal, hogy a saját „Gelegenheitsgedichte”-jei miatt, azért, mert „az alkalmi költészet provinciális hagyományaitól” hiába óvta Kazinczy, nem marad meg diadalmas dalban, hanem vele együtt nemul el, aminek dallá kellett volna belőle válnia. A félelem annál megokoltabbnak látszhatott, mert hiszen boszorkányos módon abból a mennyiségre nem is oly kevésből, ami a tolla alól kikerült, nyomdafestéket a költő életében főleg az alkalmi versek, főleg a művei selejtje látott. Egyre tervezi és írja az előszókat a meg nem jelenő gyűjteményes kiadásokhoz, mindig avval a szándékkal, hogy bizonygassa, hogy ő több, mint alkalmi költő, hogy a majdani Maradék ne azonosítsa azzal, amit nyomtatásban talál tőle. de még az olyan nagyszerűnek induló előszó is, mint ez az „Alkalmatosságra írt

elegyes versek”-hez készült „Előbeszéd”, még az is töredék marad. Mintha nagy nekibuzdulások után, illetve közben kifogyna a reményből és a hitből. Abbahagyja. Az „Előbeszéd”-hez írt utolsó mondata csonka is maradt. Csak sejteti, hogy talán a legfontosabb következett volna, de vagy nem volt már ereje hozzá, hogy a távoli boldogabb jövővel keresse egy reménytelen monológ révén a kontaktust, vagy pedig belátta, mielőtt a mondatot még végigírta volna, hogy már az eddigiekkel is túlment a határon, nem lehet még fokozottabb őszinteséggel folytatnia, s talán ezért maradtak le nem írtak a készülő szavak, mert az „Előbeszéd” utolsó szavai:

„Még egy dolog van, a miről itt, vagy akarom vagy nem, kénytelen vagyok magyar olvasóim előtt emlékezni” — és itt megszakad a kézirat, hiába volt, hogy vagy akarom, vagy nem, kénytelen volt épp magyar olvasói előtt végül is kimondani — a szó kimondatlan maradt. Mindabból, ami megelőzte, csak következtetni lehet rá, hogy talán a legkeserűbb, mindenesetre a legsúlyosabb szavai közül való lett volna.

Emlékeztetni kell arra a legkülönbözőbb személyiségektől eredő, jóindulatú sajnálkozástól, fejcsoválástól vagy éppen felháborodástól kísért egybehangzó megállapításra, hogy Csokonai Vitéz Mihály költészetében gasként burjánzik el az ízléstelen, az alantas, a mocskos tréfa, a fantáziátlanul durva röhögés, a dévaj szemérmelenség, a trágárság, a szemmel látható kedvtelés az olyan vaskos „illetlenségekben”, amelyek összeférhetetlenek a csak némileg is fejlettebb kultúrájú emberek társadalmi és társasági normáival. És mindenekelőtt összeférhetetlenek azzal, amit eszmei szépségnek vagy a szépség eszméjének, a költészet méltóságának és feladatának, a költői alkotás emelkedett szellemének, költői magatartásának, a kor *ars poetica*jának neveztek.

Kazinczy a maga általános elvi álláspontját ekképpen formulázta meg már egy évvel Csokonai halála után, Révai Miklósnak írt levelében:

„En austerus ember nem vagyok, 's tudom az ismeretes *Lasciva est nobis pagina, vita proba est mentseget...* A' szerelemnek legtitikosabb mysteriumait is lehet dallani: azt cselekedte a' többek közt Göthe, azt Schiller: de azt nem azzal az elméltenséggel illik cselekedni a' jobb ízlésű embernek, a' mellyel eggy bokkancsos Hadnagyocska cselekedné, 's a' Poetának nem Őrsikék körül kell forogni, hanem fel kell emelkedni a' Szépnek szentebb régiójiba.”

Mit jelentett a gyakorlatban a költészetnek és költői hivatásnak mint kizárólag „magasabb régiókat” megszólaltató szellemiségnek ez a fel fogása, azt igen világosan szemlélteti Kazinczynak, a magyar felvilágosodás nagy, legtoleránsabb és legvonzóbb alakjának, benső ellentmondásoktól eltorzított viszonya Csokonai Vitéz Mihály életművéhez.

Nemegyszer, főképpen, ha Csokonai személyes sorsának, e sors keserű tragikumának a megértéséről van szó, Kazinczy ámulatba ejt azzal, hogy milyen mély megértéssel s milyen tisztán látja az aránytalanságot, ami egy vérbeli zseniális lírikus és az őt körülvevő, immár rég rohadó feudális idillben megrekedt vármegyei basavilág közt sorsot megpecsételő erővel áll fenn. De ugyanez a Kazinczy, bármennyire áldozata ő is ugyanennek a durva és durvaságát erényként és kiváltsággként élvező elmaradott vármegyei kis és nagy királyságoknak, ugyanez a nagy Kazinczy számtalan esetben valósággal groteszkul hat azzal az értetlen finomkodásával és fintorgó ízléssel, valójában érzéketlenséggel, ami *s z i n t é n* jellemző Csokonai öntörvényűen eredeti életművéhez való viszonyára, nem is egy értékítéletére és a nevetséges jóakaratra, mellyel — ifjú barátja pusztulása

után — annak a posztumuszán kiadandó műveiben ő a „hibák” kijavítására ajánlkozik:

„A’ publikum nem azt óhajtja, hogy Csokonait úgy lássa, mint a’ millyen akkor, cum flueret lutulentus, hanem hogy olyan Csokonayt kapjon, a’ mit meg nem zavart gyönyörűséggel olvashasson. Cs. rendetlen volt egész életében és minden dolgaiban, papirosai el voltak hányva, semmi rend nincs verseinek öszveszedéseiben; ezt mind másnak kell már az ő képében cselekedni, Orthographiám, regulas Grammaticales non custodit; majd így ír, majd úgy, és azt csak azért úgy ott, és így itt, mert a’ toll úgy ejtette az írást... még legfelségesebb darabjaiban is, a’ Reményhez írt ódában, a’ Lepében, melyet ízetlenül és nagyon apoétikusan Pillangó-nak nevezett, és a’ Szemrehányásban is van valami, quod tollere velles, és a’ mit tollálni igen is könnyű volna.” (Kazinczy Szentgyörgyi Józsefnek, 1805. március 6-án)

S kitűnő illusztrációja a mély megértésnek és ugyanakkor a finomkodó fintorgásnak Kazinczy ugyanez év március 31-én Cserey Farkasnak írt leveléből ez a részlet:

„A’ Bölcsék! Azt sem foghatják-meg, hogy én mint tolám oda magamat Kiadónak, nem is szólván előre az anyjával és testvérével, ha az nekik tetszene-e? ... A’ Csokonai rendetlen, gondtalan, plánum nélkül való, kevéssel megelégedni tudó, hiú fényt kerülő, nemes tettek, szép munkák által kijegyzett élete kinek hasonlított inkább életéhez, kinek akart életéhez inkább hasonlítani, mint a’ Rousseauéhoz? Én bizonyos vagyok benne, hogy ha meg dicsőült barátom az árnyékok’ országából hozzám feltekinthetne, kedvesebben fogadná azt az áldozatot, melyet sírján neki én nyújtottam, mint azokat a’ nyavalyás magasztalásokat, melyek által némelly barátja nem őtet tisztelte, hanem magát tette nevétségessé. A’ mi a’ másik vádat illeti: arra én csak a’ competens Bírók előtt tartozom felelni. A’ megholt író’ munkáji nem az Özvegy vagy árvák tulajdona, (nem a’ nyereséget értem, hanem a’ munkát magát) hanem a’ Nemzeté, ’s a’ kiadásra annak van jusa, a’ki azt legalkalmasabban teheti; az az der das ganz in dem Geist des Schriftstellers machen kann. — Én Cs.-nak személyes barátja voltam, ’s úgy tartom, hogy studiumunk megegyezett; azt pedig immodestia nélkül mondhatom, hogy Debreczenben nincs senki, a’ki az ő munkájit úgy tudja kiadni mint én, Csokonaynak némelly munkáji olly szépek... hogy a’ Magyar Literatura soha sem fog arra a’ fő grádcisára fel lépni, a’mellyben azokat csudállás nélkül olvassák. De Cs.-nak... sok darabjain kitetszett, hogy ő nem mindég forgott szép társaságokban. Az efféle darabosságokon segíteni kell... Ime ki van adva Diaetai Múzsája, Tavaszja, Dorottyája, Anakreoni Versei, Lillája és a’ Rhédeiné felett elmondott Versezetje. A’ki igaz ízlettel bír, látni fogja, hogy abban sok mázolás van. — Ha én majd megjelenek az én Csokonaimmal...”

Mindennek sose eléggé meg nem szívlelhető tanulsága, hogy a megjelenő nagy lírikus mindig nem rubrikázható meglepetésként hat, s hogy az eredeti és épp ezért új normákat teremtő, új hangszerelésű költészettel szemben a legfogékonyabbakat is mennyire cserbenhagyhatja esztétikai szenzibilitásuk, hogyha a spontán reagálást akadályozzák általános esztétikai elméletek, melyek nemcsak esztétikaiak, hanem mint még magának Kazinczynek esetében is meghatározott társadalmi, társasági koncepciók hordozói is.

Kölcsey a Csokonairól írt „Kritikai megítéltetés”-ben kifejezetten meg is állapítja róla, hogy „oly sorban született, mely alacsony ugyan nem volt, de neki még sem szerezhett fiatalkorában oly társalkodást, mely az úgynevezett nagyvilág csinosabb tónusát vele megismertette volna... zabolátlanság... kísérté őtet egész életében, de nem mint Pet-

rarchát, ki Vacluse-től Ferraráig és Ferrarától Vacluse-ig örök mozgásban élt; mert őtet ezen nyugtalanság cinikussá tévé, s szüntelen azoknak körökben tartotta, kiktől csapongásai, s makacs s olykor (kivált életének vége felé) keserű launája nem szorítottak határba... Még ma is ott állanak sok szép dalaiban a Gyöngyalak, a Kincsem, a Csócsi s más számtalan köz expressziók, melyek a legszebb sorokat elrútítják, s melyekre példákat nem szükség felhoznunk, mivel munkáinak minden lapjaikon találhatunk..."

Hogy az ilyen „köz expressziók” ellen emelt kifogást helyesen értékeljük, emlékeztetni kell rá, hogy Kazinczy még az életben is a közönségesnek vélt Zsuzsa helyett Süsü-t ír, a leányait pedig Iphigenie, Denka és Thalie néven nevezi. Nem szabad elfelejteni arról, hogy bár a Felvilágosodás az arisztokrácia, a feudalizmus és az egyház hatalmával vette fel a harcot, semmiképp se jelentette a küzdelmet még azokért az emberi jogokért sem, melyeket a nagy francia forradalom proklamált. Emlékeztetni kell Voltaire-nak a D'Alembert-hez írt vallomására:

„Sose volt ambíciónk, hogy a susztereket és a szolgálólányokat fölvilágosítsuk... Hamarosan itt lesz az új ég és az új föld a mi számunkra, az úriemberek számára, mert ami a csöcseléket illeti, a legbutább és a legbutább föld éppen az, ami neki kell.”

Ennek a társasági morálnak megvan a társasági esztétikája is, amely homlokegyenest ellenkezik a *d e k l a s s z á l t k ö l t ő n e k*, a minden számmottevő társadalmi osztályból eleve kiteszított Csokonainak az esztétikájával.

Boileau „Ars poeticá”-ja inti a költőket, hogy fordítsák el tekintetüket az „alantas” tárgyaktól. S ez a tanács érthető és jó is, hiszen annak a költészetnek, melynek törvényeit és követelményeit Boileau formulázta meg, legfőbb társadalmi funkciója az volt, hogy életben tartsa és ápolja az uralkodó udvari arisztokráciának a saját magasabbrendűségéről, a dolgok változatlan rendjéről és a mesterségesen elhatárolt ünnepien szép életről táplált illúzióit. A költő s általában a művész dolga, hogy oroszlársrészt vállaljon az uralkodó kaszt már-már heroikus erőfeszítéséből: a féktelen, kiszámíthatatlan és pusztító természetet kellemes parkká varázsolni, veszélytelen, bájos és keccs pásztorjátékok színhelyévé, a „társaság” számára mindig kéznél lenni minden romboló szenvedély, minden állatira emlékeztető testi jelenség, az elmúlás és a feozslás jeleinek eltussolására, az egész biológiai és társadalmi valóságot rutinná vált önfegyelmézzel úgy tükrözni és ábrázolni, hogy ne is hasonlítson a másik, a valódi, a külső ellentétektől és benső ellentmondásoktól szörnyű, galád életre. A parasztot is parfümösen, festői népviseletben, parókával, rizsposoran kell a színpadra hozni; mindenkire nézve kötelező a keccs álarcosbál társasági törvénye, s ami nem stilizált, az illetlen és a költészet feladataival szellemével és törvényeivel összeférhetetlen.

A rokokónak ez az esztétikája, ezek az esztétikai törvények túléltek a társadalmi kasztot, melynek egykor életszükségletet jelentettek. Túléltek nemcsak társadalmi fundamentumukat, hanem hatalmukban tartották azokat is, akik egyébként egész eszmevilágukban, célkitűzéseikben az újat áhították, vagy épp elszánt harcosai voltak az újnak. Robespierre rizsposoros parókával a fején küldte vérpadra az arisztokratákat. S az ifjú Kazinczy, a jozefinista, aki magáról azt vallotta, hogy „örömost él a nemmost-ban” — Kazinczy mindvégig a „fentebb stílt” követeli esztétikájában, és a kufsteini és spielbergi kazamatákban átszenvedett végtelen napalok és éjjelek után esztétikai hitvallása továbbra is és haláláig változatlanul a Boileau-é maradt, az a hitvallás, amit ő maga (1806. december 24-én Ferenczynek írt) levelében így foglal össze:

„A mindennapi nem dalba való. Szépet kell énekelni és szépen.”

A legkülönösebb, szinte példátlan paradoxon azonban az, hogy éppen egyik lényeges rétegében Csokonai költészete se a tagadása, hanem épp ellenkezőleg csodálatos újjászületése a rokokó esztétikai szellemének. Éppúgy, mint ahogy az a Mozart muzsikájának megrendítő titkokról kecsesen susogó, könnyed és egyben mélységek fölött lebegő, örvények és örvénylő ellentmondások fölött graciózusan diadalmaskodó bűbája. Mint Mozart zenéje, a Csokonai rokokó-szellemben fogant költészete is azonban egyben a rokokó szellemének az önmagával való meghasonlása is; túlságosan telített a nem társasági, a társtalan és az „illetlenül” fájdalmas, természetben menekülést kereső rousseau-i egyéni magányossága. És végül az exkluzív álarcosbál háttérében feltűnik álarc nélkül, stilizálatlan robbantó dinamikával a rossz társaság, a játékrontó, áhított új közösség, a nép és a népi nyelv, nem mint dekoratív elem, hanem mint helyet követező és helyet foglaló valóság.

A TOLVAJ

Petar Šegedin

Későre járt már, amikor Laokoon fölkelte. Újév napja, nem sietett hát az öltözködéssel sem. Sőt valahogy kedveszegetten csinálta, valami belső ellenállással, úgy, mint akinek az ébredés meg a fölkelés egy alkalmatlan idő nyűgét rakja a vállára. Egy olyanét, mely idegen neki. Újév! S itt mindjárt meg kell jegyeznünk, hogy a szokásos ünnepeket szinte sohasem ülte meg, s hogy ezért semmiféle piros betűs napot el nem ismert. Idővesztegetés! — mondogatta, alig méltatva a dolgot akár egy kézlegyintésre is. Neki megvolt a maga ideje; az, amit a munkájuknak élő emberek teremtenek maguknak; azok, akiknek a tudatában munka és idő teljesen azonosul, olyannyira, hogy végül aztán már nem is érzékelik az időt; ami létezik számukra, az csak a mű. S úgy is mérik az idő múlását: az elvégzett munka szerint. Laokoon munkája pedig valóban hatalmas volt. Anyanyelvünk nagy hangtani szótárán dolgozott. „A nyelvi-hangtani kutatások legújabb eredményeinek felhasználásával”. Szobája is ennek megfelelően volt berendezve: a falak mentén szekrénykéek sok-sok apró rekeszszel, könyvekkel, dobozokkal zsúfolt polcok, sőt a padlón is halomszám heverték a könyvek, dobozok, összefirkált szócédulák. Mindez betűkkel, számjegyekkel, színes ceruzával szignálva. És valóban. Laokoon úgyszólván se nem hallott, se nem látott már. Maga a munka volt ő. A munka gondolta.

De megtörtént, hogy bizonyos tárgyi természetű rendellenességek ki-zökkentették — mint ahogy azt mondani szokás — ebből a világból, s ilyenkor oly elveszettek érezte magát. Levert volt: légüres térbe került ember, számkivetett önnön idejéből; gondolat, testetlenül.

Szűk családi körének ünnepét magának is tisztelnie kellett, és hát, persze, szomorú ünnepnap volt ez neki, valóságos kinszenvedés. Azt sem tudta, hová legyen, mihez kezdjen; örökké útjában van mindenkinek, s ráadásul még ki is csúfolják érte. Jóakaratóan velük nevet maga is, hisz a tréfa akkor az egyetlen kiút mindannyiuk számára. Nos, az újév is ilyen ünnep. Szerencsére úgy esett, hogy feleségének éppen ezen a napon kellett meglátogatnia nővérét, mert annak megbetegedett a gyermeke. Kisfiukkal együtt ment el, így hát Laokoon egyedül maradt. Az asszony azonban nem felejtette el figyelmeztetni, hogy dolgoznia nem szabad, mert hamar visszatér úgyis. Sétáljon egyet, s amikor kiszellőzte egy kissé a fejét, jöj-jön haza, addigra ők is otthon lesznek: ő meg a gyerek! E miatt a gyerek miatt nem mentek soha sehová például szilveszterezni — legalábbis

így magyarázták mások előtt a dolgot. Otthon maradtak, az üveggolyókkal, gyertyákkal és csillagszórókkal feldíszített kis fenyőfa mellett, és a legizgalmasabb pillanatok azok voltak, amikor egyetlen fiuk kibontotta a színes papirosba csomagolt s rikító piros, arany- meg ezüstszállal átkötött ajándékos dobozokat. Csak hát, persze, ez sem tarthatott sokáig, hamarosan ott körözött mindegyikük megszokott dolga körül, előbb gondolatban, aztán szavakban, sőt előfordult, hogy tettel is... Alattuk, mellettük, fölöttük, mindenütt a nagy épületben, ahol laktak, veszettül kurjongattak, ugráltak, táncoltak, lövöldöztek, s bizony csak reggelfelé aludt el. Azért is kelt ilyen későn. Az asszony meg a gyerek már elmentek.

Kétszer is kinézett az ablakon. Köd, hideg. Jócskán leesett a hó, s a szomszédos házak tetején látszott a vastag, fehér hótömeg, mely se nem olvadt, se nem szakadozott le. Állt szilárdan: tél a javából! Öltözködés közben meg-megállt asztalánál, könyveinél, s ilyenkor annyi, de annyi még megoldatlan, ám roppant érdekes probléma táruult fel előtte, hogy kis híján nekilátott mindennapi munkájának. S hát talán enged is a csábításnak és visszatér szótárához, ha nincs az az álom... Lelkiismeretét annyira fölkaparta az árnyak éjszakai játéka, hogy amint eszébe jutott a gyászos történet, egyszerűen zavarba jött. Hát ilyen ember ő valóban? Ez aztán döntött. Most már komolyan nekikészülődött, hogy kimegy a levegőre, sétál egyet, kiszellőzteti a fejét, és minden rendben lesz. Még csak meg kell borotválkoznia és nyakkendőt kötni. De éppen ez, ez a borotválkozás esett leginkább nehezeére. Keserves kínnal csinálta mindig, többek között azért is, mert ilyenkor tükör elé kellett állnia. Ez nem volt ínyére. Személyével figyelmet kelteni, önmagára gondolni általában nem szeretett, ő a munka volt maga, és ebből a munkából táplálkozott érzékenységeinek valamennyi forrása. Hosszúkas, sovány arca, keskeny, szabálytalan metszésű szája, közvetlenül a fekete szemöldök alatt ülő apró szeme, mindez kellemetlenül nyugtalanította csak. Azt tehát, hogy tükörbe nézzen, kerülte. De az éjszakai álma erre is rávitte: annyira rémes volt és — ami sokkal fontosabb — meghökkentően jelentős, mert olyan furcsa megvilágításba helyezte, hogy látnia kellett magát, és meggyőződni róla, vajon ő. ez az ő, ilyen-e valóban.

S ma reggel ezért, borotválkozás közben, figyelmesen vizsgálgatta magát, de nem fedezett fel semmi különösét. Csupán a szeme: még mindig nyugtalan apró kőkényszeme a nyugtalanul izgó-mozgó majomszemre emlékeztette, ez aztán még jobban aggasztotta. Valóban, nem sok ilyen nyugtalan, igazi majomszemet látott életében! Hm... Pedig feleségének éppen ez tetszett rajta legjobban... Lám, ő most tekintélyes úriember, városunk legjobb hírnevű gimnáziumának ismert tanára, aki egy vidéki egyetemen is tart valamiféle előadásokat, s mégis olyat álmodott! És nemcsak hogy ilyen álma van, hanem megvan rá a magyarázat is — a szeme! Mindezek a felismerések még jobban családjához láncolták. Pedig mint ahogy nem szeretett és nem is akart magáról gondolkozni, valójában semmi különösebb hajlama nem volt arra, hogy családján törje a fejét. Felesége is, fia is mellette, sőt vele élt, mégis valahogy külön. Hozzászókött, hogy tiszteljék, s ők meggyőződéssel, odaadóan tisztelték is, hiszen egyébként is közmegebecsülésnek örvendett; ránevelte őket, hogy megadják neki a szükséges nyugalmat, s így történt, hogy noha velük élt, igazán mégsem volt jelen köztük. Egy apróság azonban a maga módján időnként mégis visszatértette közéjük és szomszédaik közé: azok a ritka, de jelentős találkozások a liftben vagy a ház előtt egyikkel vagy másikkal, amikor sétára vezették két sárga tacsukjukat. Furcsa, de be kell vallani, a nevét sem tudta annak az emberpárnak.

A kutyáit sétáltató úr azok közé tartozott, akikkel szemben büntudatot érzett. Pedig annyiban ismerte csak, hogy néhanapján találkoztak a

házban, együtt utaztak a felvonóban, ő a negyedik, az úr pedig a hetedik emeletre; kölcsönös udvariassággal, sőt szívélyességgel köszöntek, úgy-hogy finom, jól nevelt embereknek tartották egymást. Mindketten ház-as-emberek voltak. A különbség csak az volt, hogy az úr két dakszliját vitte sétálni, ő pedig saját magát, amikor belefáradt a szeme annak a sok papírnak és cédulának a böngészésébe. Az illető úr feleségét éppen a kutyákról ismerte föl, mert alkalomadtán ő is kivezette őket. Ennek a két tacsónak a révén ismerkedett is meg, azazhogy annak a mosolyinak a közvetítésével, mely ott lebegett az ajkán, valahányszor találkozott az asszonnyal meg kutyáival. Az asszony a maga módján szép volt. Szabályos testalkatú, ápolt, bizonyos gonddal öltözött, és valami különös üdőség áradt körülötte. Érezni lehetett rajta, és látszott is, hogy rendszerető, tiszta, de mindez egy bizonyosfajta úri vonásról is árulkodott: félreérthetetlenül az uralkodó nő benyomását keltette. És — ami különösen érdekes — mindjárt megnyilatkozott benne a férj képe is! Őt nézve, ugyanis, mindjárt feltolakodott a gondolat, hogy a férjnek a testet öltött jósnak, gyöngédségnek és hűségnek kell lennie, ha meg akarja tartani magának. Szelidség és jószág kellett hogy legyen a férj erénye, a rendszeretet, a tisztaság és úri gondtalanság az asszonyé.

Hát igen, ő volt tehát az, aki tartósan lekötötte Laokoon figyelmét, egyúttal pedig föltárta előtte családjára iránti viszonyának fonákságát. Tetszett neki az asszony, el kell ismernie! Nem volt veszélyes, egy cseppet sem volt veszélyes ez a vonzalom, de mint érzés olyan erős volt, hogy amikor a vele való találkozás után hazatért, bűntudat gyötörte mindig. Amikor pedig a férfit látta, ez az érzés egyenesen komplexussá vált. Köszönéskor a férj és feleség mindig összenéztek, és neki úgy tetszett, az asszony kitalálta már-már tisztességtelen gondolatait, csakhogy a rend és tisztaság iránti fejlett érzékével el is taszítja mindjárt és kíméletlenül, csírájában megfojtja. Sőt úgy tetszett néha, ezzel a tulajdonságával különben is sok mindent elfojt... És ez a játék már hónapok óta tart. Lassan világossá vált, hogy a férj is sok mindent tud és sejt már, csak jószágával, szelidségével mindent eltakar és eltussol. Így esett, hogy az asszonnyal vagy férjével való minden találkozása, legújabbán pedig már az is, hogy rájuk terelődtek gondolatai, sokkal jobban családjához kötötte Laokoon, mint minden addigi közös életük. Testben-lélekben velük volt ily módon... Kifelé a régi Laokoon maradt, belül azonban megfigyelte a változásokat. Bűnösnek érezte magát, illetve úgy, mint akinek muszáj bűnösnek éreznie magát. És éppen erről a „muszájról” gondolkozott sokat. S minél inkább bűnösnek kellett lennie, annál makacsabban igyekezett föntartani család életének addigi külsőségeit. Legyen minden úgy, mintha semmi sem történe, mert valójában nem is történik semmi! A minap azonban fura helyzetben látta magát, egyszerűen előtolakodott egy kép, mintha ő, igazi, élő énje, rács mögé volna zárva, a konvenció kényszerének kemény burkában... És kicsoda ő, ez az ilyen ő, a rácsok mögött? Éjszakai álma pedig még végzetesebb színben mutatta meg a dolgok állását, oly tragikus fényben, hogy boldog volt, ha nem gondolt rá többé... Egyetlen mentsvára a munka, a szótár lett volna, de hát, így van ez, újév napja van...

És későre járt, amikor megjelent az utcán; délután két óra is elmúlt talán. Nagy hó és valóban hideg volt. Minden jel arról tanúskodott, hogy különös ünnep van ma: a csend árulkodott róla. Az este és az éjszaka kimerültek az emberek, s most alszanak. S ez az ereszkedő köd is elmosta a körvonalakat, a város megszokott képét, az ember furcsán egyedül érezte magát, és még furcsábban önmaga szemében. Laokoon óvatosan haladt,

igyekezett feltalálni magát: meglepték az utca benyomásai. Járása is milyen nesztelen volt... A hó nem csikorgott talpa alatt. Csodálatos: ámbár hideg volt a hó, érezte, mégis nedves. Ez melegebb idő közeledtére vall. Az utcán pedig sehol senki. Lent a talaj mentén, úgy látszott, még nem olyan sűrű a köd, de fönt a magasban a házak elvesztek benne. A hó eltompította a város egyébként is ritka zajait, úgyhogy Laokoon valóban különösen kezdte érezni magát: könnyednek és derűsnek egy bizonyos fokig, még éjszakai álma is kevésbé tetszett fatálisnak és jelentősnek; mi több, ebben a ködben, éppen álma alapján találta érdekesnek személyét. Mintha az a burok és álarc, mely elválasztotta a világtól, könnyebben lehámlott volna a ködben, az az énje pedig, mely otthon még rács mögött jelent meg, mind több és több mozgásteret nyert... Az egész város csöndbe, ködbe burkolódzott, és éppen ez az, ami neki mint ilyennek kell! Kilép a rács mögül, a rács szinte el is tűnik... Nesztelenül jár, érezte. Hah, gondolta, tolvaj surran így! A tolvaj megszabadult a rácsoktól... Íme, az ember, a tekintélyes polgár, a tolvaj végre szabad!

Mihelyt átlépte a ház küszöbét, Laokoon azonnal felfogta helyzetének különösségét, de amikor néhány pillanattal később feltűnt előtte a két jól ápolt borzeb, majd mindjárt utánuk kibontakozott a ködből az asszony is, ez a helyzete még érzékelhetőbbé vált. Meglepetésében nemcsak hogy üdvözölte, mint szokta, hanem igen ügyetlenül meg is szólította:

— Hát ön is, ön is sétál ma?

Meglepődött az asszony is, szinte megsértődött. S mindez az arcára íródott. De legkellemetlenebb ez volt: Laokoon ennek ellenére változatlanul mosolygott, az asszony pedig elutasítóan ráncolta homlokát, az undor kifejezésével az arcán. Ah, először fedezett fel ilyen vonást úrias jellemében! És, lám, Laokoon nem akarta így értelmezni azt az arckifejezést. Hogy pedig megszabaduljon ettől a váratlan benyomástól, megfordult: az asszony karcsú alakja visszaállítja majd a régi bizalmat. Mivel a járása nem hallatszott, azt hitte, mindez észrevétlenül és nesztelenül fog történni, de úgy esett, hogy az asszony is megfordult, és tekintetük ekkor találkozott... Az asszony azonban olyan határozottan és ügyesen elkerülte a tekinteteknek ezt az összevillanását, olyan fölényesen nézett el mellette egy távoli valamire, hogy el kellett hinnie: nem is őmiatta fordult meg. De ez a találkozás! Nehéz ezt megmagyarázni... Lám, gondolta, a győzelem már-már az ölébe hullik, hiszen világosan kimutatta érdeklődését iránta. De az őszinte örömmek ez a pillanata félreérthetetlenül rámutatott tolvaj mivoltára. Mert nemcsak hogy nem kerüli a rosszszat, hanem ellenkezőleg, vágyva vágyik rá. S amikor az asszony visszafordult, Laokoon szinte szomorúan indult tovább.

Van is a járásában valami tolvajszerű, érezte, miközben tovahaladt a friss havon... Egy halvány, fölényes mosollyal leküzdötte, s ez a mosoly csakhamar elűzte a lényén eluralkodó szomorúságnak az árnyékát is. Megint kellemesen érezte magát a köd ölében. És lassan rendbe sorakoztak és magyarázatot nyertek gondolatképei; egyre az asszony és annak tiszta jelensége körül keringve, különösen az a hanyag gondosság rajzolódtott ki bennük, mellyel szabályos idomainak valahogy túlerett teltségét öltöztette... És az asszony e hanyag eleganciája valahogy házias, otthonias volt, és éppen ez kölcsönözte neki azt a különös bájt, mely őt hozzá kötötte. És — mi sem természetesebb — az ilyen gondolatképek még inkább és még mélyebben, önszemében is olyannak mutatták, amilyenek nem tartotta magát, de ami még lényegesebb: olyannak, amilyen nem akart lenni.

Szinte megrészegülten haladt a szűzfehér, tiszta havon. Egész lényét betöltötte az asszony. A taposatlan helyeket kereste, hogy tolvajsága még szemléletesebb legyen előtte: nesztelen, még nesztelenebb, új, olyan, ami

új fölfedezésekre áhítozik. S fölfedezte, hogy meglepően újnak találja magát. Ah, a köd és a hó teszi mindezt, mentegetődzött gondolatban, amikor az a másik, már elfeledett énje, mely teljesen munkájának, a hangtani szótár megszerkesztésével járó mérhetetlen munkának áldozta magát, egy pillanatra mégis megjelent tudatában... Igen, igen, a köd és a hó! Az adott vissza önmagának! Amint eltűnik...

Nem is tudta, merre, milyen utcákon jár. A hó és a köd teljesen megváltoztatta a város képét, minden különösnek és újnak tetszett, ő pedig — gondolataiba mélyedve — nem is látta a távolabbi világot: járása gépiessé vált, s szeme csupán egy szűk teret érzékelt. S amikor fölmerült gondolataiból, szinte ismeretlen tájékon találta magát. Ennyire kicsérélte a várost a köd, a hó és az újévi néptelenség. Olykor komoly erőfeszítésére került, amíg ide-oda forgolódva valahogy eligazodott.

Ilyen forgolódás közben akadt meg a szeme rajta.

Háttal állt Laokoonnak és az egyik ablakot nézte azok közül, melyek utcáinkon közvetlenül a járda fölött sorakoznak. Váratlanul bukkant fel Laokoon előtt. Laokoon meglepődött, majd megállt maga is. Lépéseinek nesztét elnyelte a nedves hó... De hogy megállt, az nem magyarázott meg neki semmi különösét: egy hajlott, háttal feléje álló, idősebb ember, meglehetősen kopott kabátban, meghatározhatatlan eredetű és korú sapkával a fején. Semmi tehát; és továbbindult. De azért nem szűnt meg érdeklődni iránta: magános ember ebben a ködben. Hiszen kettőjükön kívül nem volt senki az utcán. Ahogy elhaladt mellette, ránézett, arcát akarta látni. Megtört, idős ember, többnapos szakállal, erősen öszül, tisztán látszott az arcán. Nem vette észre sem Laokoon közeledtét, sem azt, hogy megállt mellette. Mozdulatlanul figyelte az ablakot lent, közvetlenül a kövezetnél. Laokoon tekintete is arra siklott... És megállapodott. A kis ablakban, mindjárt az üveg mögött, kalitka állt, benne két, sárga, barna és kék csíkozású tarka papagájjal. Mögöttük, az ablak mélyében, homály. Két lépésnyire az idős embertől elnézte Laokoon is a két papagájt, de tudni szerette volna, mit lát bennük a másik, úgyhogy egyre kapkodta a fejét, hol az emberre, hol a madarakra pillantva. Az öreg azonban erre sem figyelt föl: le nem vette szemét a papagájokról. Ez a magatartás Laokoont is várakozó álláspontra készítette... Körülöttük tökéletes csend, előttük pedig ott a sötét ablak. Némán! A homályos keretben pedig két tarka, élő tollpamacs, mely ide-oda repdes, forgolódik, ugrándozik a rudacskák körül; összefut, egymáshoz ér, élénken, vidáman és fáradhatatlanul. Laokoon világosan érezte, hogy öleli át mindannyiukat a körülöttük terpeszkedő mélységes, fehér csönd. Mintegy belezuhant ebbe a most fölfedezett űrbe, és kozmikus kapcsolatokat keresett az öregember, a papagájok és önmaga között. Valami ismeretlen gongütés visszhangzott fülében tompán... Ez az ember és a papagájok a tiszta űrben! De csakhamar egy másik gondolat lépett ennek a helyére: Ah, azért van mindez, hogy megszabaduljon a büntudattól, elmeneküljön tolvaj-énjétől és visszatérjen megszokott, háborítatlan önmagához, aki csupán a szavaknak él. Igen, a szavaknak, ezeknek a tarka lepkéknek... De az öreg ott előtte ekkor megszólalt:

— Csókolóznak! — mondta, majd megismételte: — Csókolóznak!...

Laokoon kíváncsian ránézett, de amaz nem hederített rá, hanem végezetül még egyszer megismételte, szinte suttofgva:

— Csókolóznak!....

Nem, ez a szó nem volt pillangó!... inkább valahogy kozmikus visszhangzott benne. S megkondult mindjárt az a gong is a fülében... Gondolkozás nélkül így válaszolt:

— Igazuk van! Ez a dolguk... — Mindjárt megérezte, hogy belőle most a tolvaj beszélt, és kellemetlenül meglepődött. Az öreg pedig akkor hozzája fordult, és megint suttofgóra fogva, rászólt:

— Ostoba... Hallgasson! Maga nem hallja a mesét...

Laokoon csak ránézett, s egy csapásra elnémult benne a gong is, szerte-foszlott valamennyi kozmikus képzetársítás, s ami megmaradt, az csak a megbántott ember volt, szemtől szembe az ellenséggel, védekezésre készen. Ez már, lám csak, nem is a tolvaj volt, hanem az a másik, a házi tűzhely mellől. Az öreg pedig, itt előtte, nem fordult meg többé. Laokoon ennek olyan jelentőséget tulajdonított, hogy a sérelemből csakhamar semmi sem maradt. Ismét beleveszett minden a kozmikus összefüggésekbe.

— Köszönöm!... — adta vissza a szót szinte suttogón maga is, meghajolt, és változatlanul nesztelen és kimért léptekkel elindult a hóban hazafelé. Úgy hitte, egy egész kozmoszt hagyott maga mögött. Igen, kozmoszt, próbálta elhítenni magával, és mosolygott rajta. Aztán ütemesen suttogni kezdte: „Ostoba”, „Köszönöm!” — Ostoba!” — mely pienesztárlól?... „Köszönöm!” — miért? Hát azért, hogy megrengessem a kozmoszt! Én az abszolút szerelem mellett tanúskodtam. Elseppegett gondolataival végeredményben azt igyekezett megmagyarázni, hogy a tolvaj mint terjeszkedik, növekszik őbenne, és kozmikussá válik... Az öreg pedig a veséjébe látott... De hát akkor mért „Ostoba!”, mért nem inkább „Gonosztevő!”?...

A fehérség és a csönd mindinkább hatalmába kerítette gondolatait. Még az öreg és a papagájok emléke is elhalványult. Mind kellemesebb volt: járása nesztelen, ő maga úgyszólván láthatatlan, teljesen ködbe burkolózva egy lakott, de kihalt városban. Hol vannak ezek az emberek?... Emberek?! Megtorpant. Valami különös gondolat ötlött fel benne váratlanul! Kezdetben homályosan, hogy aztán nyomban egész tudatát betöltse: hát nem furcsa, sőt egyenesen ostobaság úgy élni, hogy egy nyílason bemegy a táplálék, egy másikon meg kijön!... Annyira közismert általánosság, hétköznapi igazság, neki mégis felfedezészámba ment, az élet és a természet egy olyan képtelenségének felfedezése, hogy nem túrtörtethette magát, hangosan fölkapagott... Aztán azzal az érzéssel indult tovább, hogy valami iszonyú akadály gyűrt le, hogy bevette a bevehetetlent! Meg is állt még egyszer, s hangosan fölnevetett. Ember, gondolta, s lám, hahaha, az ember is csak olyan, hogy az egyik nyílason be... Hahaha... Majd elindult ismét. Puha és tejszerű ködös lett minden. A győzelem széles mosolya ragyogott arcán.

Átengedte magát a járásnak és gondolatainak. Azok pedig különös színben mutatták meg. Mindaz, ahogy ő él a jó lakásban, családjá körében, tizedik évét taposó fiával és hallgatag feleségével, mintha nem illene ehhez a ködhöz, opálos fényhez és csendhez, mely már-már irreálissá válik körülötte. És minél jobban elmerült saját idejébe, annál inkább fölzsabadult benne az énje, az a belőle sarjadó másik: a tolvaj... De akármenyire örült is a fölzsabadulásnak, tartott ettől a könnyedségtől és örömtől.

S így, egyszer csak ott találta magát a házuk előtt. A köd most már oly sűrű volt, hogy alig ismert az épületre, sőt még arra a kis facsemetére sem, melynél rendszerint megállt valóban inkább az asszony, semmint a férj két tacsója. Valahogy korállotta hazatérését, meg hát nem is akárodzott neki: kellemessé vált számára a séta és ez a helyzet.

— De hisz újév van! — mondta fennhangon, és sarkon fordult. Alig lépett néhányat, amikor kibontakozott előtte a kis facsemete, mely rezegve és alig láthatóan fűrődött a ködös magasságba. Ómen vagy látomás?... Az asszonyt vélte felismerni benne! Széles, boldog mosollyal az arcán megállt, nézte a fácskát, és nem gondolt semmire: csupán néha-néha bukkan fel az asszony képe, de el is tűnt azonnal. És nini: a fa mögött valami

világosság dereng a ködben. Amikor sűrűbb ködfoszlányok húzódtak rá, el is tűnt, majd félénken megjelent ismét... Feléje indult, a fény felé, mint valami kutató: lássuk csak, ki az vagy mi az? A fácskának pedig játékosan kalapot emelt. Ez a gesztus annyira meglepte őt magát is, hogy körülnézett, nem látja-e valaki. Nem, sehol senki: csak ködös mélység és fehér csönd. Hát ez, ez nem tolvajtempó, így köszönteni a fát?

Az utca széles volt. Egyike az új sugárutaknak, ahol a házak, igaz, magasak, de elszórtan épültek, úgyhogy a föld és a rét jelenléte világosan érezhető. A mezőségre emlékeztet itt még minden... A fény pedig egy új kis biztróból csillant, egy olyan félig kocsmából, félig kávéházból. Új épületben, olyan helyiségben nyitották, melynek minden bizonytalanság volt az eredeti rendeltetése, de lám, erre a célra is alkalmassá tették. Új benne minden, szögletes, nylonból való, tágas, de mindjárt szutykos is, és ezért kellemetlen. Meghittséget hiába keresne az ember ilyen környezetben. Laokoon valóban úgy lépett be, akár a tolvaj... Megtörténhetett-e volna valaha is, hogy ő egy ilyen helyiségbe tegye a lábát? Am most szinte gondtalanul nyitott be: olyan érzése volt valóban, mintha mai napját valami különleges exodus céljaira szemelte volna ki, és megjelenni egy ilyen kocsmában, az is feladat, fölfedező út...

A biztró üres volt. A sank mögött egy kövérkés asszonyosság kuporgott, apró, hájas, fáradt szemével ránézett, majd rendelésre várva, kedvetlenül feltápáskodott. Laokoon szótlánul nézelődött az üres helyiségben, a terítetlen asztalok és hanyagul elhelyezett székek során. Sőt körül is sétált az asztalok között, minthogy pedig a terem nem volt szabályos négyyszög alakú, hanem két négyyszög kombinációja, a kisebbikben, egy sarokban, egyedül az asztalnál, fölfedezte a férjet, akit annyiszor látott, amint tacsksóival megsétáltatja magát. Valóban tolvajszerű volt az a mód, ahogyan körülnézett a teremben. Amikor pedig megpillantotta őt, úgy egyedül a sarokban, annyira hatalmába kerítette ez az érzés, hogy az ott, abban a zugban meglapult ember, az áldozatának tetszett. Szinte úgy: ah, itt van, akit kerestem a ködben... Itt vagy tehát?! Amaz pedig, az asztalnál, rámosolygott azzal a mindig mérhetetlenül szelid mosolyával. Laokoon vizionozta a mosolyt, sőt hozzálépett, és igen udvariasan boldog új évet kívánt...

— Tessék helyet foglalni, ha ugyan nem siet — mondta idegesen nevetgélve a másik, és széket mutatott. Mintha restellené, hogy ebben a lebuiban akadtak rá, méghozzá egyedül. — Kávét iszom, kint pedig akora köd van...

Laokoon forgolódni kezdett, a sarkokba és az asztal alá is vetett egy pillantást, a kutyákat kereste, de nem találta őket sehol.

— Köszönöm, hát ami azt illeti, le is ülhetek... — telepedett le, maga sem tudván leplezni a kényelmetlen érzést, hogy leült egy ilyen kocsmában. — Nem iszom kávét, a szívem miatt... szívesebben fogyasztok limonádét...

Így került Laokoon először szemtől szembe azzal, akit egyébként megannyiszor látott, köszöntött, de akivel sohasem állt meg többre egy-két percnél. És, első zavarán túljutva, csodálatosképpen valahogy természetesen vidámnak, beszédesnek érezte magát. Az idegességtől és félelemtől van ez, gondolta. Igen, nehogy kellemetlen hallgatás váljon úrrá kettőjük között, ahogy így egymagukban vannak.

— Gyönyörű, nagyon szép, én szeretem a ködöt!... Minden új, érdekes fényben tűnik fel... Nemde? — mondta Laokoon, levette kabátját, és székét közelebb húzta az asztalhoz.

— Még egy feketét! — kiáltott amaz, és nem leplezhető aggodalom ült ki az arcára Laokoon feszélyezetlen viselkedése miatt.

A gyűrött, kövér asszonyosság tüstént ott termett, és szóltanul Laokoon elé tette a csésze kávét. Laokoon asztalszomszédja arcát nézte: adta egy olvadozó mosoly volt. Olyan érzése volt megint, hogy csupa jóság ez az ember, és e jóságot valami belső tűz hevíti. És sehogy sem tudta megfejteni: ideges bizonytalanság ez nála, vagy jellemvonás...

— Gyakran eljár ide? — kérdezte Laokoon, de azonnal zavarba jött: megsértődhet, gondolta.

— Hát nem is! ... csak úgy, néha! — felelte, és sovány arcán ájtatos mosoly ömlött el.

Laokoon átható pillantást vetett rá. Kis bajusza ápolatlan — figyelte meg —, homlokcsontja egy fokkal hajlottabb a kelleténél, szeme a szemöldöke alá húzódott, és ügyszólván élettelen. Arcának csak alsó fele nevetett. Ez meglepte Laokoot. Felcsipte a kávécsészét, és elcsodálkozott: hideg volt... De mivel nem akart semmilyen jelentőséget tulajdonítani neki, szájához emelte. Szomszédja még szélesebben mosolygott: Laokoon kávé helyett likőr kesernyés-édes ízét érezte a szájában...

— Ugye jó? Diópálinka... Kávé helyett iszom... — szólalt meg asztaltársa szelíd, ártatlan hangon.

Laokoon megütközött a dolgon, de felelet helyett nyelvével csettintgetett, mintha ízlelgetné, pedig csak zavarát igyekezett leküzdeni. Úgy tetszett, először nyílt alkalma megízlelni, lám, őt magát is, a szomszédját: lényének ízét már a szájában érzi... Ah, igen, mégsem az az ember tehát, amilyennek én képzeltem! Bujkál ő is, a tolvaja! Igen, igen, csakhogy ő a mosoly mögé...

— Hanem ne gondolja, hogy nincs ebben kávé is!

— Kávé is van benne, kávé is!... — ismételte Laokoon.

— Hm, igen, kávé is van benne, kávé is van benne... — mondotta a másik is, szinte suttogva, és szelíd, kenetteljes mosolyra húzta száját.

— Hát nem is olyan rossz — mormolta Laokoon, átengedve magát az új fölfedezésnek. Úgy tetszett neki, belepottyant egy játékba, és most végig kell játszania. — Szóval ön ezt kávé helyett? Nem rossz, szavamra!... — bólogatott, most már teljesen beleilleszkedve új szerepébe.

Amaz nem válaszolt, csak mosolygott szelíden, a mosoly ott olvadozott az arcán változatlanul, egészen szeméig húzódott, itt megakadt, és mindjárt ki is hunyt. Laokoon még egyszer mérlegre tette, és ezt gondolta: tolvaj áll szemben egy másik tolvajjal... Minél tolvajabbnak kell lenni!

— És az ön tacsókói? Ma a nagyságos asszony a soros? — bocsátkozott gonoszokdó játékba Laokoon. Kérdése azonban mosolyba fulladt, és bele is veszett. Más húrokat pendített meg tehát: — Furcsán érzi magát az ember ebben a ködben. Egy kicsit úgy, mint a tolvaj... Nemde? Kód, nesztelen léptek...

A tolvaj említése láthatóan érintette asztaltársát.

— Mint a tolvaj?! — kiáltott fel, és Laokoon először látta komoly-nak az arcát.

— Hát nem? A város pedig mindenestől kicserélődött, és oly irreálisra vált minden...

— Irreális, irreális, valóban... Irreális... — ismételte, és bús mosoly jelent meg arcán megint.

— Látja, ez a kis kávéház is... Milyen kellemetlenül üres és sivár. Tökéletesen absztrakt helyiség, csak a szutyok élő, valóságos, és ezek a velejáró szagok. És ez az asszony egyedül van itt? — kérdezte selymán.

— Kérek még egyet! — rendelt italt a szomszédja, nem válaszolva a kérdésre. — Megbocsásson, de muszáj innom. Megiszik ön is még egyet?

Laokoon még figyelmesebben megnézte. Az előbb, úgy látszik, mégiscsak tévedett, amikor játékosnak vélte. Neki muszáj! Tehát nem játszik... Egészen komolyan iszik. Kitérve a válasz elől, megkérdezte:

— Még mindig ünnepel?

— Ó, nem, én egyáltalán nem is ünnepelek, én menekülök... Hogy is mondta az imént: az ember tolvajnak érzi magát? Én nem, én szökevény vagyok...

— És hová szökik?

— Nem ez a helyes kérdés. A kérdésnek így kellene hangzania: kitől szökik?

Furcsa, gondolta Laokoon, összeakadt a tolvaj és a szökevény. És van is ebben valami. Csakhogy ez valójában ugyanaz! Vajon én nem menekülök? Mégis, hová szökök én olyan bátran? Szökevényből leszek tolvajjá, aztán meg tolvajságotmól menekülök... Hm, vajon nem szökevényként akarom-e elcsábítani valahogy a feleségét?

— No jó, tehát kitől szökik? — kérdezte Laokoon.

Az asszonyág közben kihozta a két diópálinkát, majd eltávolodott. Laokoon előbb asztalszomszédjára pillantott, aztán a pincérnő után, mintegy némán kifejezve, hogy ő nem rendelt „kávét”, de azonnyomban le is tett szándékáról. Amaz pedig mohón inni kezdett. Arca komoly kifejezést öltött. A csészét letéve, a nyakára mutatott:

— Ide, ide nehezedett a sors! — és arcán ugyanaz a szeméig érő, jószágos-fájdalmas mosoly ragyogott fel, mint az előbb.

Laokoon figyelme egy pillanatra másfelé terelődött. Az üres asztalokat szemlélte. Tekintete találkozott a sankosnőével:

— Senki sincs? — kérdezte tőle.

— Itt csak szombaton van élet. Ma pedig újév van... Kifáradtak az emberek az éjszaka. Most pihennek — válaszolta az asszony lassan, basszusba hajló altján.

— Ostobaság, olyan, mint az álom!... Mint az álom... — szólalt meg társa.

— Mint az álom? — fordult feléje Laokoon élénken. — Miért mint az álom?

— Hát úgy! Nézze csak...

— Hogyan?! — nyögte ki végső erőfeszítéssel Laokoon.

— Azt mondta, ugyebár, hogy tolvajnak érzi magát... Én, én meg szökevény vagyok. Tolvaj és szökevény, hát nem olyan ez, mint egy álomkép?

Laokoonnak a háta borsódzott belé: saját gondolatát hallotta...

— Szökevény és tolvaj — visszhangozta. — Hogy gondolja ezt?

— Mondja csak: mit ihatnánk meg közösen?

— Egy jó teát — válaszolta gépiesen Laokoon, és elkönnyvelte vere-ségét.

— Nem a legjobb, de jót tesz a toroknak. A torok, uram, ez itt, nem álom. Két erős rumos teát, gazdasszony! — kiáltotta oda, és mindjárt visszafordult Laokoonhoz:

— Hisz ön az álmokban?

— Hiszek, aztán megint csak nem hiszek...

— És végezetül megint hisz bennük! Nem így van?... Nem lényeges. De látja... — elhallgatott, és hosszan nézte Laokoont.

— Tessék? Akart valamit mondani?

Csend. Laokoon szomszédjának arca görcsös grimaszba torzult. Jobb kezével megragadta torkát, és úgy suttogta:

— Jelentkezett! Ma reggel! Méghozzá egyedül...

— Jelentkezett?... Ki jelentkezett?...

— Több mint álom, uram, s olyan mégis, mint egy álom... — mondta és arcán többé nem jelent meg mosoly.

— Egy szót sem értek...

— Nem ért, nem ért! Kell is itt valamit megérteni. Vért köpök, uram, és fogyok... Veszélyes, jól tudom!... És orvoshoz nem megyek! Szökök... Senkihez nem akarok fordulni, uram. Senkihez...

— Nem értem!...

— Most már undorodik is tőlem, ha?!... Tudom, tudom... És valóban meg kell szökni! Az asszony elment hazulról, és ma reggel telefonon kerestem, közben ráakadtam... Mi az, hogy ráakadtam! Ostobaság!... Egyszerűen jelentkezett!...

Laokoon csodálattal nézte, s nem értett az egészből semmit. Hogy ezt észrevette rajta, jól látta Laokoon, de a másik annyira belemelegedett, hogy félúton most már meg nem állhatott. A sankosnő közben kihozta a sötét színű teát: Laokoon érezte a rum szagát, és amikor asztaltársa látható élvezettel szippantotta föl a tea forró páráját, maga is követte.

— Kihasználta az alkalmat. Érthető... Leginkább olyankor jelentkeznek, amikor a telefonok foglaltak. És én ma reggel sehogyan se tudok összeköttetést kapni! — suttogta a tea forró gőzén át. — És szüntelenül belebeszél valaki, édeskésen csevegett, mindaddig, amíg rá nem szóltam: „Ember, az isten áldja meg, engedje meg hát, hogy telefonáljak!” És akkor...

— És akkor?... — ismételte meg fölényesen Laokoon.

— És akkor jelentkezett valójában ő! Azt mondja: „Tudja-e, ki vagyok?”

— Nem értem! Mindezt telefonon?

— Telefonon, világos! Én meg azt mondom neki telefonba: „Nem tudom, de ez nem is fontos!...” És akkor kitergette kártyáit! Tisztán ballottam: „A temetkezési vállalat, itt a temetkezési vállalat... Hullákat keresünk a városban, uram!...”

— Hahaha!... — kacagott harsányan Laokoon.

Amaz pedig fölédlt szemmel, halálos komolyan nézett Laokoonra:

— Ez nem nevetséges, uram! Ő jelentkezett...

— Ó, ki az az ő? Ízetlen tréfa, megviccelték, ismerek én ilyen embereket...

— Lári-fári, tréfa! A hangját is megismertem: hideg, édeskés, metsző... Az ő hangja ez, uram, azé, aki egy napon mindannyiunkhoz odatettenkedik puhán, nesztelenül a fülünkhöz lép...

— Ugyan kérem, méghozzá újévkor és éppen telefonon... Ismerek én egy embert, az szeret ilyen tréfát űzni!

— Éppen ez az, hogy pont telefonon... A maga embere meg, az is gyanús! Abban is az ő keze van...

Laokoon úgy látta, elérkezett a kedvező pillanat, hogy elkezdhesse saját játékát:

— De kérem, hisz halál egyáltalán nincs is. Minden ami van, az szerelem. És az egyetlen igaz szó: csokolóznak! Ez az egy jelent is valamit! — szólt Laokoon, és szerette volna elmondani azt az esetet a papagájokkal és az öreggel, de asztaltársa olyan rémülten nézett rá, hogy inkább elhallgatott.

— Sőt ezt is mondta: „Halottakat keresünk, és megmondhatja a nevét!” Én meg, én meg így feleltem: „Halott még nem, de félhalott igen!”

— Hahaha... — kacagott megint Laokoon.

— Ön tréfának veszi, uram, pedig én tüstént fölismertem és bemutatkoztam. Jegyezze meg: Znanić... Be akartam csapni, de mindjárt visszacsináltam a dolgot: „Bocsánat, Plajt Znanko vagyok!”... Igen, igen, a nagyságos asszony jelentkezett végül. Az óra! Az az óra... Ma vagy

holnap, hát nem mindegy? Nem érzi néha, hogy idő nincs, hogy az idő illúzió?

Laokoon fenyegetést érzett a hangjában. Valamivel figyelmesebben nézte meg most megint, és újból motoszkálni kezdett fejében a gondolat: furcsa, furcsa. Pedig ember... Az egyik nyíláson befogadja a táplálékot, a másikon kiveti... Emberek... Aztán hallják a halált is... És szöknek előle! Megvilágosodott előtte, hogy semmi köze immár ehhez a gondolkozási rendszerhez, s hogy butaságnak, ostobán tragikusnak vagy nevetségesen ostobának tetszik mindez. Nem bírta ki, harsányan hahotázni kezdett. Alig-alig tartva vissza nevetését, megkérdezte:

— És ezért szökik? Hej, de hová is szökhet?

— Ah, igen, ez már komolyabb, komolyabb nevetés! Látja, hogy átragad önre is ez a mágia...

— Hahaha... — nevetett Laokoon, és hahotájával saját gondolatait leplezte és hessegette.

Ekkor, rekedtes altján, megszólalt az asszony is a sank mögül:

— Hát mi van ebben csodálatos? Az én megboldogult uramnak is megjelent. Megmutatta a tenyerét, semmi mást, csak a tenyerét. És úgy is történt...

— Megtörtént, mondja? — nyugtalanzkodott amaz, és mereven a gyűrött asszonyra szegezte tekintetét; aztán odafordult Laokoonhoz: — Nem megmondtam? Mit mondtam?

— Megjelent neki az álmában, és nem szólt semmit, csak megmutatta a tenyerét! Márpedig ha ilyet álmodik az ember, akkor, akkor nem jó! Nem ám, higgye el!... — mondogatta az asszony, s hangja mind vastagabb és fáradtabb lett. Aztán elhallgatott úgy, mintha meg se szólalt volna.

— Álom! — mondta Laokoon komolyan. — Álom, jó, álom, de ön nem álmodott; ma reggel egy valóságos hangot hallott a telefonkagylóból, egy hangot, melynek tulajdonosa tréfát űzött önnel telefonon...

— Na és ha telefonon? Telefonon! Hát az nem sokkal reálisabb az álomnál?

— Nem, az álomnak mindig jelentése van, mindig sokatmondó, de a realitás?... Eh, a realitás a véletlenek tömkelege... Csupa véletlen, az ember szinte azt mondhatná, hogy a realitás tiszta véletlen... — vetette el a súlykot Laokoon.

— Érdekes, ez érdekes! — mondta a másik rövid, gúnyos nevetés hallatva, s közben a nyakát tapogatta.

— Különben pedig ahogy vesszük... Az én álmom...

— Ah, az ön álma! Ön az tehát?... Mit mondott?! — és páni rémülettel vizsgálgatni kezdte Laokoont.

— Én tolvaj vagyok! Ennyi az egész! — hajította el bombáját Laokoon, és ismét hangosan felkacagott.

A másik föl pattant helyéről, és Laokoonra bökve ujjával így szólt:

— Mi? Azt hiszi, nem tudom, hová szökhetek?

— Tőle, uram? — kiáltott föl Laokoon, és maga sem tudta, miért, hangos hahotában tört ki.

Szomszédja ekkor eltolta székét az asztaltól, a sankhoz lépett, odavetett egy gyűrött bankjegyet, és elhagyta a helyiséget.

Míg utána bámult, Laokoonnak torkán akadt a nevetés. Szeme a sankos asszony tekintetét kereste, mintegy bocsánatkérően és mentegetődzve. Az asszony is visszanézett rá; Laokoon érezte, hogy közöttük nem fut a megértés árama.

Körüljártatta szemét a bisztrón. Ugyanaz a benyomás, mint amikor belépett. Az üresség, rútság és rideg pusztaság most benne vert tanyát. Olyan erővel kerítette hatalmába ez az érzés, hogy suttogva ki is mondta:

— Rút, rút és sivár... — s hogy megszabaduljon tőle, fennhangon szólt: — Megsértődött!

A sankosnő nem felelt.

— Kérek egy pohár forralt bort! — rendelt abban a reményben, hogy ezt nem is kapni ebben a kocsmában. Az asszony azonban kisvártatva már hozta is a pohár forró italt. Laokoon habozott egy ideig, aztán mégis megkérdezte: — És maga, hisz az álmokban?

— Hogy hiszek-e az álmokban... Én?... Hát úgy...

— Hogyhogy úgy? Vagy hisz, vagy nem hisz?

— Tudom is én. Az uram álmában látta... Úgy mesélte. Megmutatta neki a tenyerét, így ni — fordította ki a kezét, mintha meg akarna állítani valakit. — És másnap ottmaradt holtan az országúton...

— Na látja. Hisz benne mégis...

— Hiszek... én?... Megtörtént... A Plajt úr pedig szerencsétlen, és higgye meg, jó ember. Ismerem jól.

— Mért ment el?

— Hát muszáj volt elmennie, ha maga kineveti. Pedig ő azért is jött ide, hogy elmondja. A feleségének nem mondhat meg semmit... Az nem hisz neki... Szokta is mondani: „Jaj, jó asszony, szörnyű az, bizony... Hogy ő mindent tudjon! A legszörnyűbb, hogy neki mindent tudnia kell. Mindent...” Azt, a torkáról, kétszer is elmesélte nekem. Beképzelte, hogy rák van a torkában...

A kocsmajátó kinyílt, és belépett egy nagy, behemót ember, vadászbekecsben, bőrtokos puskával a vállán, új, barna csizmában. Vadásztarisznyájáról elejtett nyúl lógott úgy, hogy lába, füle, sőt a kis állat orra is a földet söpörte.

— Hát te, gazdasszony?! Egyedül?... — lármázott. — No, legények, gázt!... Mondom én nekijek, hogy stop, de ők csak gázt... Oszt hun van a villanyos itt olyan soká?... Nini, az úr is itt van? Lapul a sutban, senkinek sincs útban... Nem számít; a villanyos nem gyün, oszt inni muszáj. Gázt, komék! Nicsak, forralt bor! Bravó! — támaszkodott részegen a söntésre, és bambán a kiszolgálónőre bámult. Az odanyújtotta a forralt bort. Az ember részegén dülöngélt, s véle egy ütemben himbálódzott a padlót érve a nyúl mellső lába is. Laokoon figyelmét ez annyira lekötötte, hogy szinte el is felejtette, hol van. A vadász ekkor elrikkantotta magát: — A tapsifüles az tapsifüles, az ember az ember, fékomadta! Mi a fityfenét bámul a nyulam az úr?... Hahaha...

Laokoon összerzezent, ránézett, szóba akart elegyedni vele. Ha kérdezze tőle valamit?... De egy pillanat, s lám, már nem tudta, mit akart. Elröppent a gondolat... Ám a vadász már távozóban volt.

— Gázt, legények, gázt... — hajtogatta kifelé menet.

— Kérek még egy forralt bort! — kiáltotta Laokoon szinte sértődötten. A vadász magához térítette: minden, amit csinál, nevetségesnek, egyenesen tragikomikusnak tetszett. Mi az ördögnek kódorog ő itt ma, valóban, mint a tolvaj? Újév... No jó, újév... Azzal az álommal kezdődött az egész... És hová süllyedt? Ni csak, valahogy különösen viselkedik iránta mindenki!... Felülről kezelik! Valami kilátástalan kalandba bocsátkozik, észrevették mindannyian... Látja még ez a néember is... Akár a tolvaj, settenkedem ebben a hóban, amaz meg, a vadász, lám, elejtette már mai nyulát, bort nyakal, lármásan és begyenesen jár, s ordítózva, hogy „gázt, legények, gázt”, a feleségét is el fogja naspágozni otthon. Él, száguld. Gáz... És toronyként magasodik. Vadász... Én meg tolvajrongyaimban lopakodom a ködben... Ez nem old meg semmit!

Ez járt Laokoon fejében, és át is érezte helyzetét. Kihúzta magát, mintha dacolni akarna azzal, ami olyan alattomosan és váratlanul érte. Igen, alattomosan, mert a legperverzebb módon taszította egy kalandba: csupa jelentéktelen apróság révén... És ebbe a kocsmába vezette! Mi a különbség végeredményben, szökevény és tolvaj között? Semmi?.. Vadásznak kell lenni, kifogni a maga nyulát, és az nem számít, hogy lábacskaí olyan elszomorítóan harangoznak a nehéz, barna csizmák mentén...

És amint megkapta a bort, Laokoon egy hajtásra kiitta. Mintha ezzel is „azt” akarná bizonygatni valakinek... Melegség járta át, bátorságra kapott, sőt valami könnyed derű öntötte el.

— Maga tehát hisz az álmokban? — kérdezte nyersen. és keze fejével megtörölte a száját.

Az asszony nem válaszolt. Beült ismét a sank mögé. összekuporodott és hallgatott. A melegségtől és valami új hévtől üzelve, Laokoon kihívóan nézte, de nagy meglepetésére az asszony nem méltatta feleletre, hallgatott makacsul. Sőt mi több, egyszerre valahogy furcsán alakot változtatott előtte: hol madár, hol meg macska lett, végül se nem ember, se nem állat, se nem növény, hanem valami meghatározatlan lény képét öltötte, melyből minden lehet, mely mindenféle lényvé átalakulhat, de ezenfelül még valami újjá is... Hogy mivé, maga sem érte föl ésszel... Aha, gondolta, az alkohol hatása már megmutatkozik... És hogy próbára tegye ezt a különös lényt ott vele szemben, beszélni kezdett.

— És tudja-e maga, igen, maga, aki hisz az álmokban, mit álmodtam én az éjszaka?... Én, a becsületes, tekintélyes ember! — kérdezte Laokoon. — Én, akinek családja van! Hm, tudja?...

Az asszony olyan nyílt tekintettel nézett rá, hogy Laokoon csak most vette észre, milyen mélyen ül a szeme hájas szemgödrében. És megint univerzális lénynek, őslénynek, ősvilági alakatlan tömegnek tetszett előtte, mely a véletlen különös játéka folytán ebbe az üres kocsmába csöppent. Olyannak, mely korlátolt, egyenesen ostoba is, de éppen ezért mindent megérthet... Mert bölcsesség, úgynevezett bölcsesség az, hogy eddig megértette?! De a korlátoltság, a butaság, eh, az más!... Ah, igen, jutott eszébe váratlanul: hiszen világos, az az öreg a papagájokkal ott magát is ostobának nevezte... Laokoon föl-villanyozottan s kérkedve beszélni kezdett ennek a lénynek, mely ostobaságában mindent megért:

— Fiam van, fekete hajú, erős gyerek, tízéves — mondta emelt hangon. — És feleségem, szerény, hallgatag... Igen, az álom meg jön, csak jön... Akár a tolvaj, úgy!

Az asszonyság bizonyos érdeklődéssel kezdte szemlélni. Laokoon is őt, és úgy tetszett, mintha dagadna, terebélyesedne a sank mögött. Érti Laokoon: a szavai tágítják ki így valójában... De nemcsak ez, hanem, ni csak, az asszony szinte felszippantja, és minél inkább kiabál, annál jobban nyeli, ő pedig, hogy védekezzen, mind hangosabban:

— Igen, álmomban; valami ehhez hasonló helyiségben vagyok. A terem elkanyarodik és a másik vége... igen, olyan a szoba, mint egy göreb, a másik vége hosszan, hosszan elnyúlik... Úgy van: retorta alakú szoba... — dobálódzik Laokoon az új és nagy szavakkal, és úgy érzi, minél pontosabban le kell írnia. De éppen ezért mind többet veszít fölnyéből, és mindinkább enged álma hatásának: — A kijárat ebből a hangárból a hosszabbik részben van, egy keskeny és hosszú folyosón. Én a retorta gömbölvű részében vagyok, valójában a hangárban, és nézegetem bordás falait. Valahol a közelben pedig egy vérszomjas oroszlán van. Veszedelemes, vérengző vadállat... Már érzem a leheletét. A göreb torka hosszúkás alakú, és két kijárat vezet belőle: egy elől, a másik pedig mindjárt mögöttem, de mindkettő a retorta hő torkának egyik oldalán. Csakhogy ez az utóbbi zsákutca, és aki betéved, a vadállat zsákmánya lesz. Előtte

azonban ott van az igazi kijárat, a menekülés útja. És én ezt tudom, asszonyom, jól tudom, de ő, az én fiam, aki már ott fut előttem a göreb torkában, nem... Menekülünk, és minden pillanat életet vagy halált jelent. Már-már utolértem a fiamat, de beér engem is az oroszlán. Elöttem ott a fiam, de nincs egy másodpercnyi időm sem, hogy megmagyarázzam neki; csak a rémület él bennem és a remény: szerencsés véletlen folytán talán mégis az igazi kijáraton fut ki a fiam! Igen, ah... És persze, igen... — Laokoon a sankra könyököl, és az asszony arcába hajol. — Igen, a másikat választotta, azt, ahol elkerülhetetlen halál várja, rettenetes halál az oroszlán karmai között... És én? A másodperc egy tizednyi, talán századnyi részétől függ minden... Ki tudja? Asszonyom, a másodperc század részéről van szó! Születhet itt döntés? De én nem menekülök meg! Van döntés, van, és én az első kijáratot választottam, asszonyom, és megmenekültem, a fiamat pedig...

Észrevette, mint nyílik kerekre az asszony apró szeme, és fut ráncokba a homloka. Megörült neki. No lám, nem beszélt süket füleknek. S hozzáfogott, hogy még aprólékosabban megmagyarázza:

— Egy tizedmásodpercen múlik minden: mennyország vagy pokol!... Milyen szerepe lehet itt, asszonyom, a gondolatnak, elhatározásnak?! Semmi, tiszta gépiesség az egész... Ez az: ebben a gépiességben, vagy pontosabban: a pillanat gépiességében van az ember, benne van az egész ember... S én megmenekültem, a helyes utat választottam, ez pedig azt jelenti, hogy a pillanat gépiességét magamnak aknáztam ki, magamnak, asszonyom... És lám, itt a gonosztevő és itt a pokol! Látja... Mit mond erre? Nincs, nincs mentség! Tudom... Cserbenhagytam a gyerekeket...

Az asszony arca elsötétült. Nem szólt semmit.

— Nem keresek én mentséget, nem kívánok részvétet sem, csak igazságot!... Mert ha van időm gondolkozni, higgye el, asszonyom, osztottam volna fiam sorsában! Időm nem volt hozzá... Butaság, de látja, igaz: a kvantitás mégis meghatározza a kvalitást, sőt az erkölcsi kvalitást is...

Nem felelt, de most már ijedten nézett rá.

— Látja, mennyi dolgot megmagyarázott az álom. Megmutatta, milyen ember vagyok, és megmutatta a kvantitás és az erkölcsi kvalitás viszonyát is... Mindennek alapja az időkvantum! A maga Plajtjának realitása pedig, azé, aki a kutyáit sétáltatja? Menjen már! Tiszta véletlen. Álomban én azt tettem, ami vagyok! Asszonyom, ahová a kisfiam beszaladt, zsákutca volt, és az oroszlán kérlelhetetlenül széttépi!... Forduljak vissza, és álljak a fiam mellé?... Eh, de a maga ismerősének a valósága gonosz! Nem engedte, hogy magamat és fiamat mentve meghaljak. Fölébresztett a valóság! Idehallgasson: Nem adott időt másodszer sem, kivetett álomból, hogy bitang ember maradjak! Mert ha csak még egy percig tovább alszom, még egy percig gondolkozhatok álomban, visszatértem volna fiamhoz, asszonyom, és megmaradhattam volna szó-pillangóim között, munkámban, szótáramban, lehorgonyozva, de így, látja maga is, hová jutottam... Nem baj, fő a megismerés. Tudom, de mégis... Az egyetlen megoldás: minden csak mechanika!...

Az asszony most már egész nyugodtan nézte. Nem értett az egészből semmit. Csodálkozik és riadt egy kissé. Látszik rajta.

Laokoon rámeredt, és imbolyogva álldogált előtte... A rémület jelét remélte felfedezni az asszony szemében, de ehelyett az ismét dagadni kezdett, mind alaktalanabb lett. Lassan belátta, hogy minden igyekezete, minden tragikus őszintesége nyomtalanul elvész benne. Lám, maga is egészen lelohadt már... S ami legszörnyűbb, úgy látszott, hogy ez a mérhetetlen alaktalanság mindent megértett, s az mégsem jelentett neki semmit. Valóban, magának az életnek mit jelenthetnek az ő gyötrelmei?

Ah... Nos, ilyennek tetszett ez a helyzet: az asszony — ösvilági élet, ő pedig — egy apró véletlen... Lába roskadozott. Az asszonyság pedig hirtelen erőlyesen nekilátott törölgetni a sankot... Undor fogta el... Hogy valamiképpen kievickéljen ebből az állapotból, megkérdezte:

— No, hallgat, magának ez nem mond semmit?...

— Tudja, ez a forralt bortól van. Sok volt ez magának a diópálinka után! — válaszolta az asszony, és törölgetett tovább.

— Hát nem látja, mi mindenre vagyok én képes, és milyen ember vagyok?

— Jobb lesz, ha hazamegy...

Miközben ijedt meglepetéssel nézte, Laokoonnak eszébe jutottak a vékony nyúllábak, amint a csizmaszár mellett himbálóznak, és a piszkos padlót söprik... Agyában megint feltolakodott a mechanika gondolata. Furcsa, igen, de valóban minden mechanika... Az is, ahogy törölgeti a sankot, ahogy időnként rápillant, s az is, ahogy maga is gépiesen válaszol az asszony viselkedésére. Dülöngélve maga elé suttogta:

— Hm, mechanika... A kis papagájok meg az öreg... Hahaha, a táplálék az egyik nyílóban be, a másikon ki... És a kvantitás a jót és a rosszat is meghatározza... — fölkacagott, és kiáltozni kezdett: — Csókolóznak... Ostoba, valóban ostoba... — kihívóan nézte az asszonyt, az pedig furcsamód, minduntalan valami rémes szörnyeteggé változott. Barlangjában áldozatára les. Kirké... Testét mérheterlen nagynak látta Laokoont, s nem is emberi test volt már, szüntelenül új alakot ölt: itt-ott egy új fej, sőt új fejek, vagy szemek, fülek, végtagok, kagylószerű kinövések, szájak, agyarak nőnek rajta...

— No menjen, menjen uraságod haza, nagyon sápadt... Ennyit inni nem magának való...

Mintha valami mély pincéből érkeztek volna Laokoont füléhez ezek a szavak, és minden arra nógatta, hogy megfogadja őket... Felszedelőzködött, pénzt kotort elő, előbbi asztalszomszédját utánozva a sankra hajította, és kidülöngélt a ködös szürkeségbe.

Kint pedig már égtek az utcai lámpák. A sűrű ködben csupán egy-egy rövid füzérnyi látszott belőlük jobbra is, balra is. Ködfoszlányok gomolyogtak a földön. Laokoont mégis megkönnyebbülten sóhajtott fel. Az utca új benyomásait bizonyos örömmel fogadta. Menjen haza, valóban? De hát most, hogy kijött, oly könnyűnek érezte magát, hogy elvetette a hazaút gondolatát. Újév van... Ez a mostani vajon már nem a második vagy harmadik perspektíva reggel óta? ... És kellemes volt egyik villanyoszloptól a másikig haladni ebben a tejszerű masszában. Az utca pedig néptelen: az ember teljesen magára van hagyatva. Ő pedig most nem az az elátkozott tegnapi ő, akit halálos marású pillangókként körülrajzanak a szavak és hadonász, csapkod utánuk, megfogja és rendbe állítja, feltűzi és helyükre teszi őket... Átkozott szótár, elnyelte mindenestől! Most, nézzétek csak, kint van a nyílt óceánon... A burok eltűnt, leolvadt, köddé foszlott; belső énje, igazi, meztelen énje pedig kint sétál az utcán... Minden benyomás új, a város csupa sejtelen, elrejtőzött valami mögött, szinte a messzeségbe vészett. Egy hang sem hallatszik valóban, sehol egy hang, csak olykor roppan meg a hó. Mégis... Hallgatódzott. Semmi: süket csend!... De nem hallott valami kiáltást az előbb? Mintha valahonnan messziről hívta volna valaki: Laaooookooooo!... Nem, úgy látszik, hallucinál...

Így haladt Laokoont, majdhogynem dülöngélve, lámpától lámpáig, és a szabadság kis híján nótát csalt szájára... Tolvaj! Nem számít, meglesi majd ő is a maga nyulát... De annyira egyedül volt a ködben, hogy

valami határozatlan félelem ébredezett benne. Megállt. Igen, ez a san-
kosnó miatt van, gondolta. És valóban, eszébe jutott megint az a kép,
ahogy ott ült a kihalt bisztróban. Különös, minél messzebbre került, an-
nál fontosabb lett a szemében: úgy betöltötte megint, mint valami ősi élet-
anyag, melyből végtelenül sok lény fejlődhet ki... Elindult morfondí-
rozva: Hát ki ő, és mért van ez így? S hát mért gondolkol rá annyit?

És egyszerre csak egy emberalak bukkant fel előtte a ködben. Itt van
egészen közel, aztán megint ködbe vész... Megállt, de mindjárt meg is
gyorsította lépteit. Élénken érezte tolvaj mivoltát. Igen, fölismerte, a va-
dász... Ott dülöngélt előtte. S Laokoon olykor furcsa hangokat is hal-
lott abból az irányból, csak nem tudta felfogni értelmüket. Nesztelenül,
tolvaj léptekkel követte. De ekkor a vadász előtt fölfedezett még egy figu-
rát, csak egy pillanatig látta, mert mindjárt el is tűnt. Hah, gondolta Lao-
koon, ez aztán az eset: még egy perspektíva!... Csak ezek az átkozott
kis lábak, mért gyakorolják olyan gépiesen a figyelmeztetés szerepét?!
Tolvaj és vadász... Az a másik pedig ott elől? A vadász nyomában
járva, Laokoon nem is tudta igazán, mit cselekszik. Szemét a nehéz
vadászcsizmákra szegezte, és a nyuszit figyelte, hogy pattan el hol az egyik,
hol a másik barna csizmatól. Ah, ah, mechanika... Igen, mechanika!...
Még hozzá gonosz... Engem is elnyel! Élek, de mechanika vagyok, mert
ha nem az volnék, cserben hagyhattam volna-e gyerekeket, otthagyhát-
tam volna-e a vadállat karmai között!?... Még hozzá az idő rövidege, a
kvantitás miatt! Vagyis a mechanika miatt!...

S éppen ekkor szem elől tévesztette a vadászt: még sűrűbb ködfosz-
lányok kúsztak elő, és teljesen eltakarták. Laokoon kilépett, s amikor
utolérte, a vadász már nem volt egyedül: két árnyék fonódott össze. Igen,
a vadász utolérte az előtte imbolygó árnyat. S most Laokoon világosan
hallotta a vadász ködbe vésző, fojtott hangját:

— Gáz, gáz...

Az a sziluett, úgy látszik, ki akart szabadulni a vadász öleléséből, de
ez nem engedte.

— Gáz, gáz... — hallatszott ekkor érthetőbben a vadász rekedt
hangja.

Laokoon megfélekedezett a ködről is, a villanyfényekről is, és való-
ban tolvajszerűen a nyomába eredt a két árnyak. De nem akarta, hogy
észrevegyék. Hadd nyjenek; hadd lássuk, mit csinál ez a mindenható
vadász, mert ő az, aki cselekszik... A másik egy kukkot se szól. Most
valahogy kibontakozott a vadász öleléséből és eltűnt, amaz pedig egy hely-
ben dobogva lábával, utána kiabálta:

— Gáz, gáz, hahaha, na most, most lövök...

Laokoon megtorpant. A vadász végre elhallgatott és tovatántorgott.
Laokoon követte, sőt meg is közelítette azzal a szándékkal, hogy megmu-
tatkozik előtte. Csak hát a vadász annyira részeg volt, hogy meg se látta.
Laokoon azonban hallotta dörmögését:

— Gázt, én adjak gázt, az anyád erre-arra?... Lújjé agyon, aszon-
gya, lújjé!... Kód van, oszt senki se fogja megtudni!... Dögőj meg,
nyavalyás, magad!... Aszongya, lújjé agyon, hahaha. Gázt, én adjak
gázt...

Laokoon kővé dermedt rémületében. Amikor pedig a vadász bele-
veszett ismét a ködbe, fölészmél, és balsejtelmektől úzve utána sietett.
És amikor észrevette emberét, már együtt haladt azzal az árnyal, de
most nem látszott úgy, mintha az árnyék viaskodott volna a vadással.
Ellenkezőleg! A dolog kezdett veszélyessé válni: ha a vadász nem is, az
árny biztosan meglátja. Megállt, a kód eltakarta. Ahogy magára maradt,
eszébe jutott hirtelen: ahá, hát persze, ő lesz az, akivel a bisztróban ült.
És ez a gondolat előrelendítette. Így kergetik tehát egymást: tolvaj a va-

dászt, a vadász a szökevényt... Micsoda perspektíva! Gyönyörű, de hát mégis: ki elől szökök én? Kilépett a fénykörből, a másik kettőt pedig a világosságban hagyta, hogy ő maga ily módon jobban rejtve legyen, amazokat viszont könnyebben megfigyelhesse. E macska—egér játék közben imént felöltött gondolata gyorsabban kiterelődött. Valóban: ki elől menekül ő, és hova jutnak ezek meg azok, mind, akik ilyenek? Világos, no persze, hiszen érthető, tőle szökök, ott a kocsmában, attól az alaktalan öslénytől, melyből minden elképzelhető lény kisarjadhat. Mindenféle vadállat és szörny... Egyszerre azonban szem elől tévesztette a vadászt és kísérelőjét. Elnyelte őket a köd! Laokoon óvatosan körüljárta a helyet, ahol legutóbb látta őket, de mindhiába... Hallgatódzott. Csendes volt minden. Seholy senki. Kód és lámpafűzér, mely éppen csak hogy fölsejlett, s el is tűnt megint. Átment az utca másik oldalára, a lámpa alá. Jobb így, semmint a sötétben összeütközni velük. És akkor füle egy lágy, szinte suttogó hangot fogott fel:

— Akkor mindjárt minden könnyű... Egy golyó, és vége mindennek... Senki, senki se fogja észrevenni. Látod, milyen köd van...

Valóban, felismerte kocsmái asztaltársa hangját.

— Kuss, az anyád telefonos kirelejumát!

— Na, itt van, na, mindjárt lejön a tok...

Mormogás, ládbogás hallatszott, majd a vadász rekedtes hangja:

— Mi közöm van énnekem a telefonhoz meg ahhoz a szipirtyóhoz?

— Na, kint van!... És most lássuk, hogy kell ezt elsűtni!...

— Ó, hogy az ördög bújjon beléd...

Kiáltson? — gondolta Laokoon, és feszülten hallgatódzott. Hirtelen páni félelem fogta el: Ah, ha most is elmulasztom a megfelelő pillanatot!... Teljesen önkéntelenül valami artikulátlan hang tört elő szájából. Csak a csend visszhangozta. Seholy senki... Süketség. Majd mindjárt ezután a vadász hangja hallatszott:

— Mit? A puskát? Ide vele, azt a telefonos hétszentségit a...

— Ki van ott? — kiáltotta Laokoon.

Nem felelt senki. Egyszer csak elszárgult mellette az árny, és eltűnt. Nyomában, puskával a kezében, megjelent a vadász:

— Most lülek agyon, most, ördög bújjon a telefonodba... — kiabálta dülöngélve, és a fegyvert a kezében tartotta. Megint egy helyben dobantgatott lábával, és úgy kiabált utána: — Most... Várj csak, várjál csak, telefonos jómadár, hahaha... — Kétségtelenül azt kereste, aki közbekiáltott az imént: — Hát te, te meg mit ordibász?... Gázt, gázt...

Laokoon behátrált a ködbe, és elégedetten fölkiáltott:

— A mechanika ezúttal vereséget szenvedett! Nem igaz?

Hallgatás és csend.

— A halál is győzhetett volna, ha hagyjuk... Csak mint a nyulat!

— Kuss, szamárr! — szólt ki a vadász.

— A kvantitást legyőzte a tapasztalat! Óvjuk mi az embert mégis!

Megint csend. Laokoon folytatta:

— Tapasztalat! Kvalitás vagy kvantitás?...

— Kuss, szamárr, kuss és gázt! Gázt!...

Csend. Laokoon észrevette, hogy a vadász feléje lépett. Futásnak eredt, hogy majd eltűnik a ködben. De mindjárt meg is állt. Fülelt. Még mindig hallatszott a vadász hangja. Csupa érthetetlen mormogás... Nyomába eredt. Rosszullét környékezte. S amikor rábukkant, megállt. Világosan agyába ötlött a gondolat: én az asszony elől futok, ők pedig előlem... — Körbe-körbe, karikába. Hanem az árnyék, hová szökök az? Aha, ez volt az ő kiútja! Butaság! A legkönnyebb kiút... A lámpaoszlophoz lépett, és nekitámaszkodott. Milyen meredeken kapaszkodik a magasba az úttest a ködben!... Ellökte magát az oszloptól, átkelt megint az

utca túloldalára, és hazafelé vette az irányt. Sokáig ment így, és lassan minden elnyugodott benne. Mindaz, ami a vadász, az árny meg közte történt, neveltségessé vált. Egyenesen komolytalan az egész... Oszloptól oszlopig haladt hazafelé, és megfordult időnként, hogy netalán követi valaki. De nem volt mögötte senki. Akkor megkönnyebbült... És megint kellemes lett a ködben járkálni, a köd szürke szövedékében. Ettől a könnyűségtől a kivételesség önhittsége költözött belé. Feltörték gondolatai is...

Valóban nevetséges, ami az árnyék és a vadász között történt. De az, ami köztük és köztem történt, nincs minden jelentőség nélkül. S akkor ő maga is, a kocsmárosné is, az árnyék is, a nevetés is jelképes erejűvé duzzadt. Egyetlen megoldásnak pedig csupán ez a képlet látszott: mechanika... Álma rá a bizonyíték: a két kijárat mechanikája! Két kijárat! S vajon ez nem a két nyílás mechanikája is egyúttal: az egyikben be a táplálék, a másikon ki? ... És az ő közbelépése is itt az előbb! Csupán az a kocsmárosné mintha kívül esne ezen. És amint gondolkozni kezdett róla, többé már nem is jelent meg előtte asszony alakjában, hanem csak az őslény formátlan tömegeként, melyből mindenféle szörny születhet bármely pillanatban... És itt elvesztette gondolatai fonálát; védekezni kezdett: tudja ő azt, egy tapodtat se juthat tovább a tolvajságnál! Tolvajság minden! Ezt sepegte maga elé is, de világosan érezte, hogy ez már nem az igazi: hogy gondolata új felfedezések útján volt, de megszakadt, összekuszálódott. Ekkor fölbukkant előtte a két tacsó, s csakhamar az asszony is. Zavarba jött, de jókedvűen nyomban le is küzdötte zavarát: a két kis kutyas emlékeztette megszokott találkozásaira az asszonnal. Laokoon, bátorságra kapva, kalapot emelt és megállt:

— Jó estét! Ön is ki a ködbe?

— Jó estét! — válaszolta az asszony egyszerűen.

— Vigyázzon, el ne veszítse őket, sűrű a köd! — mondta Laokoon, és érezte, hogy a „köd” szónak jelképes értelmet adott, s ez valami veszélyes pajzánkodásba sodorja.

Csend lett. Az asszony most is házias egyszerűséggel, de mégis gondal, tisztán, rendesen, ám a kényelmességnek valahogy túlzott hangsúlyozásával volt fölöltözve. Laokoon szemtől szemben állt vele, és nem tudta, mit mondjon. De megértette, hogy továbbra is jelképes csapdába bocsátkozik. Így aztán kiderült, hogy fesztelensége ellenére nem tud uralkodni magán és parancsolni önmagának. Máskor természetesen már régen visszavonult volna, de a biztró és ez a köd megváltoztatta az emberekkel való érintkezését. Lám, mintha gyökeret vert volna a lába, bámészan állt csak, maga sem tudva, mit mondjon. Az asszony mosolygott, és várta, hogy megszólaljon. De mivel nem győzte kivárni, maga törte meg a csendet:

— Különös, ma milyen köd van, és ön, ön dülöngél...

— Köd, igen, de igazában nagyon érdekes ilyenkor... Új világ, nemde? És feltárult lehetőségek!... — mondta, és boldog volt abban a percben, hogy sikerült valami szinte szellemeset mondania, mint amilyen az „új világ” és „feltárult lehetőségek”.

— Igen...

— Új világ és új távlatok!...

— Ez érdekes!

— Több, több mint érdekes! — mosolyodott el Laokoon.

— Hogyan?

— Hm, igen, mondja csak, hisz ön az álmokban?

— Hogyan? Hiszek-e az álmokban? — ismételte meg a kérdést az asszony, és elkomolyodott.

Laokoon csak most vette észre, hogy az asszony mögött ott van az a kis fa is. Az egyik kutya szaglászgatta, majd hozzá is látott ahhoz, amit a kutyakötelesség diktál minden fánál.

— Hát úgy, az álmokban, vagy a telefonból szóló ismeretlen hangban, illetve: a realitásban, vagy az álmokban? — De a kutyát látva nem állhatta meg hangos nevetés nélkül: — Hahaha, mechanika, mechanika...

— Ön tréfál!... Nézze, megszöknek tőlem... — intett a kutyák felé, és távozóban odavetette még: — Bocsásson meg, megbocsásson...

Laokoon zavarodottan ott maradt. Utána nézett homályba vesző szép alakjának, tolvajnak érezte magát megint. Eltűnt a ködben... Aztán előbukkant a fácska, amint rezegve a ködös magasságba vész. Leemelte kalapját, és komoly arcot vágott. Aztán elmosolyodott: Lám csak, alig valamivel előbb együtt volt férjével a biztróban, majd nyomon követte, s látta, hogy könyörög a fegyverért, és megmentette, valóban megmentette az életét!... És ez az ő kiútja volt: az övé, de az enyém is... Ejnye, megint a két kiút... Most meg elhódítja a feleségét! Tiszta gépiesség... Forgolódott, látni szeretett volna valakit, de senki élő nem volt a közelben. És megint hányinger környékezte... Hová most ebben a gépiességben? Haza?... Ez is megoldásnak látszott. Mármost hogy viszontlassa a régit, régi perspektíváját. Visszavárják a szavak, a szavak egész dandárja, a játékosan összefonódó szavak... És a hangoknak milyen nagyszerű modulációi és modelációi. Nem, nem is pillangók... Miféle csoda és miféle horizontok! Gyérünk haza! Elég ebből az exodusból... Gépiesen elindult. És nem bolyongott sokáig, egykettőre ott termett az épület bejárata előtt. A köd pedig akkora volt, hogy a kocsmá hívogató fénye már nem látszott oda. Most fel kell menni a lakásba, magára öltetni annak az énjének a palástját, melyben az emberek előtt mutatkozott. Vissza a burokba... Nevetgélve az ajtóig dülöngélt, és a sötétben, egészen véletlenül, a felvonó előtt találta magát. Csak itt érezte meg, milyen bizonytalanul áll a lábán. Nem sok kell, hogy egyensúlyát veszítse!... Ahogy benyitott, elfelejtett villanyt gyújtani, de ez most ésszerűnek tetszett előtte: a felvonó világítása elegendő lesz. Megnyomta a gombot. Rózsaszín fény gyulladt, és mindjárt fölhangzott a felvonó ismert bűgása. Amikor kivilágítva leereszkedett, Laokoon meglepődött: volt benne valaki... Várt egy ideig, hogy az ismeretlen ajtót nyisson. De az ismeretlen nem mutatkozott. Nem tulajdonított semmi jelentőséget neki, és minthogy a kulcsa kezében volt, maga nyitott ajtót. Valóban, a felvonóban, arccal a kabin sarkába fordulva, egy ember állt. És nem mozdult. Laokoon tekintete hirtelen az ismeretlen lábára siklott: nem érte a padlót. Lógott... Mint a nyúl lábacska, ötlött eszébe, és rádöbrent, mi történt... Ez ő, kocsmái asztaltársa...

Jeges dermedtség költözött ereibe. Megingott, majd megfordult a tengelye körül. Nem volt senki a közelben, amott meg csak a felvonó rettetes fénykerete. Az ajtóhoz rohant, és kiment az utcára, de tisztán hallotta, hogy valaki a távolból hívogatja: „Laookoooon, Laookoooon...” A fal mellett dülöngélt. Visszajött, és mozdulatlanul megállt. Hideg verejték csorgott le arcán. S akkor érezte, hogy lába felmondja a szolgálatot...

Laokoon az egész következő napot ágyban töltötte. Az ablakot becsukta, a szobát besötétítette. Igyekszik visszanyerni nyugalmát és magához térni... Legalábbis így gondolja néha. Valójában pedig legszívesebben gondolat nélkül van: egy furcsa, se nem álom, se nem ébrenléthől átcsap valami szűnyókálásba, ebből a félálomból pedig a valóságos álomba. És fordítva. Legbaldogabb akkor, amikor sülyedni kezd, érzi, hogy elnyeli az álom.

Ott találtak rá a ház előtt, részegen, félájultan, s hazahozták. A tacskóival sétáló asszony elment mellette, mert hogyan is feltételezhette volna, hogy az éppen ő. Csak az egyik kutya időzött mellette tovább, szaglászgatta, s amikor a másik is megközelítette, az asszony olyan erőlyesen kiáltott rájuk, hogy a kis állatok menten visszakotródtak. A részeg csavargó undort keltett gazdájukban.

Időnként gondfelhős arccal bejön hozzá a felesége, és megkérdezi, szüksége van-e valamire, de mivel választ nem kap, visszavonul, és becsukja csöndesen az ajtót. A fia is bejön a szobába, odalép az ágyhoz, hogy megmutassa új rajzait, ahogy eddig is szokta. De nem sikerült fölkeltenie apja érdeklődését. Először történt ez meg, s a fiú olykor megáll az ajtó előtt és hallgatódzik, majd — mivel a szobából nem hallatszik semmi — visszamegy gondbaesett és feldűlt anyjához. Ő sem szorgál magyarázattal, pedig érzi a gyerek, valami nagy dolog történt...

S akkor Laokoon hallja a beszélgetésüket is, de nem fog fel belőle semmit. Legnehezebb az ébredés, azaz amikor tudatában nyüzsögni kezdenek a gondolatok, képek, emlékek. Valahogy az egész világ ellenségesé vált, fél mindentől, s amikor eszébe jut álma, a bizstró, a kód és benne a vadász, majd eszébe jut önmaga, abban a rettenetes, nyomorult helyzetben, maga sem tudja, mit tegyen. Fejét a párnákba fúrja, kétségbeesett erőlködéssel keres feledést. Amikor ez nem sikerül, tágra nyílt szemmel bámul a sötétbe, bizonyos kihívó dac érzésével, és így marad mindaddig, amíg tudatát ki nem tölti az a világos felismerés, hogy ő mégiscsak kiáltott és megmentette annak az életét! Legalábbis abban a percben... Elzárta a kijáratot és életet mentett! Suttogva hajtogatja ezt a nagy gondolatot, olyan sokáig, amíg nem tűnik fel nevetségesnek, hamisnak, majd a sankosnő képe lép a helyébe. Valami különös érzés támad fel ekkor benne: menekül ettől a némbertől, ettől az öslénytől, de sodródik is feléje... Ezek a legizgalmasabb pillanatok. Aztán fáradtság és egy bizonyosfajta önkívület következik be. Ez pihenteti. És ha a fia egy ilyen pillanatban tér be hozzá, Laokoon beszélgetésbe elegyedik vele, szeretne megtudni valamit arról a legrettenetesebből, ami a felvonóban történt. Ilyenkor faggatja, és megint tolvajnak érzi magát:

- És mit mesélnek, mi volt a liftben?
- Mért? Mi volt a liftben?
- Hát arról az emberről nem beszélnek?
- Nem, apa.

Ilyenkor elhallgat. Magyarázatot adni fél, mert a gyerek elmondhatja anyjának. De késő este már nem bírta ki, megkérdezte a feleségét magát:

- És mit mesélnek arról ott a liftben?
- Ember, mi ütött beléd? A gyereket is megzavarod azzal az emberrel a liftben.
- Hm... — S akkor hosszú csend támad. Érzi, hogy ébreszt benne a csend valami reményt... Álmodta talán mindezt? Bátorságra kap egy kisé, és nyíltabban fordul feleségéhez:

— Szóval nem találták meg?

Az asszony hallgat. Mi több, neki úgy tetszett, mintha sírna. Megrótta magát: miért kényszerít másokat, hogy ilyen kényes témáról beszéljenek?

— És mikor látsz munkához? — törte meg a hosszú csendet a felesége. Villanyt gyújtott. Laokoon szemére húzta a takarót, és kérte az asszonyt, hogy oltsa el. Rosszulesik... Felesége mindjárt teljesíti kívánását.

— Holnap, holnap hozzáfogok — felelte Laokoon. — De mi volt énevem?

— Semmi, semmi! — válaszolta az asszony örömmel. — Újév... De tudod, miért gyűjtöttem meg a villanyt? Szeretném, ha látnád, mit hozott a kicsi ajándékba... Újévre!...

Laokoon sokáig hallgat, érzi, illik megkérdeznie, mivel ajándékozza meg kisfia, csakhogy, íme, nem bírja, nem bírja... És akkor felesége jelentkezett ismét:

— Meggyújthatom? Amíg megnézed, aztán mindjárt el is oltjuk! — és feleletet sem várva, fölhattintotta a villanyt. — Ott van, nézd — mutat papírokkal elborított íróasztalára.

A nagy csillár ragyogásában Laokoon megpillantotta az ókori Laokoon porcelánfiguráját, két fiával, a kígyószörnyeteg halálos ölelésében. Az asszony eloltja a villanyt, de Laokoon tudatába élesen belevésődik a porcelánszobrocska képe a papirosok között. Az asszony hallgat. S Laokoon lényét lassan teljesen betölti a kis szobor fehérsége, tiszta és csillogó fehérsége.

— Köszönöm! Holnap, holnap hozzálátok... — sutogja fojtottan, és érzi, látja, mindegy, merre fordul: a világosság vagy sötétség felé, jobbra vagy balra, erre vagy amarra, az álom vagy a valóság világába — mindig szeme előtt lesz az az átkozott kígyó... — Köszönöm, köszönöm!... — ismételteti, az asszony jobb kedvre derül, és máris elhatározza, nem hív orvost. Miért adna alkalmat ostoba szóbeszédre. Fölösleges, teljesen fölösleges.

Borbély János fordítása

VITÉZEKNEK HALOTT KEDVESE

Domonkos István

Hol hagyta kiséreted
kardod egyre nehezebb
a patkók nem hagynak nyomokat
a vércseppek foltokat

a célok szabad fegyverek
(pajzsod egyre nehezebb)
a sebek medrek vagy fényjelek

Tisztás vagy lány, árny vagy madár,
vagy kardod éle-szépsége,
mulasztásaid eredménye
indított — hol homály csörgedez,
éj folyik, támadhat győzelem,
meredt arcokból pára-vár,
élő vágyadból láng-király —
felkeresni időt, helyet a kárhozottak nyomán?
Hallod alszanak a seregek
csápjait mozdítja a baj: álom, eső, emlék lassan.
Tán jövőnek darabja a tábor:
majd trombitaszó sem rivall,
rácsai mögött öntüzébe vesz a nap,
forrást indít a távol,
alkonyi dudaszóra a vadak
akkor is megnyugszanak, az erdőszegélyen
egy virág is önfeledten újra-tárhatja magát,
a csillagok rendezetlen menetében
majd harmadszor botlik lovad.
hidd: csupán hunyó szikra támad
a holdsütötte hideg köveken.
Nézd: tört utakon jár a bogár,
vakon talán, de gyorsan, szabadon,
a földek őrzik üregeit a múltó füveknek,
a cél, a fény, az új azért oly igaz, oly hamar
erdők, vetések, városok felett.
Körötted tán nagyobb a homály,

célokra fényre, szerelemre bensőd nincs előkészítve.
 Mely csapatok unott vezéréként
 érkeztél fáradtan, tárgyakat feledve,
 mely arcok emlékét hoztat
 századok, szobák, városok mélyiből,
 mely dolgok véges ismeretét keresve
 vállaltál erdőt, éjt, ködöt, tábornüzet,
 melytől beteg a sötét meg a szemed.
 Hallod alszanak a seregek:
 ez hát a győzelem, e magány, e tetemek,
 mint élhányt szavak csillognak fegyverek,
 itt-ott a fűben holdért nyúló kezek?
 Ám a nap sem győzelmétől meleg,
 míg támad, mégis fényt kiálltanak távol a hegyek,
 fázós sugárnak hajléka avaros öled.
 A hőst sebei dicsérik csupán,
 hegedve tágulva felejtnek egyaránt,
 legbensőbb rostjaid hajdani viszonyát
 a fémmel, a léggel, ha titkolod erőddel
 elérhetsz: a sarki boltban kenyeret, lányt, fogkrémet vehetsz.
 S bár a csatát túléled, mégis a csata marad meg,
 nedves vesszők a folyók, mélypont az életed.

Hol hagyta rád kíséreted...

kardod egyre nehezebb
 a patkók nem hagynak nyomokat
 a vércseppek foltokat

a célok szabad fegyverek
 (pajzsod egyre nehezebb)
 a sebek medrek vagy fényjelek

Hatalmas rajai homlokán a csendnek
 úgy fekszik ijedt zenékkal vonalain
 úgy halott ő
 a mély hideg elől arcáról színek
 virágok olajbogyók másznak le tétován
 kertekbe eltévedni
 lég-örvények sellőinek
 majd nap ereszkedik
 termékenyítő lompos madárként rájuk
 arca hideg tér a térben
 zaj- mozgás- és illattalan
 szobrok lényegével megáldva
 ledöntve
 elnyútt csillagok omlanak össze szemében
 a hold önfényét legeli az égen
 érintése nehéz tenyere földbezárván
 háta alatt mélyen a földben
 vakondok s tűz vonaglik
 sikolya unalma már öreg régi fáknak
 húsa már a földkéreg árja
 a karja a karja fény-gallynak párja
 testén a láthatatlan sebek hűlő kusza jelek
 gombok a hasán a keblén csókok meg kövek
 majd nem mernek nyílni reggelre itt-ott a virágok

karjaival a nap sem arcáért sem a földért nyúlni
belőle indultak a fecskék ereszek alá sokasodni
belőle a folyók fodrosodni
belőle a kövek szobrosodni
s ledöntve még magasabb csak
törötten egész halva a legelőbb lány
vitézeknek halott kedvese kútja
kit fények barmok vadak látogattak délibáb
bíbor-zarándokok divatjamúlt katonák
vitézek kik hajlandóak voltak unottan nevetve
újra harcolni sok régi nevetséges dicső csatát
sebeik hatalmasak voltak mint földnek szakadékai
oly jelentéktelenek oly természetesek

Hol hagyta rád kíséreted
a dalok szabad fegyverek

pajzsod egyre nehezebb
a dalok szabad fegyverek

a sebek fényjelek
a sebek fényjelek

a dalok szabad fegyverek

(Ha szemük fenekén rá is bukkannának a meztelen s halott kedvesét simogató
sebesülte, ha száját megszólításként szóra, vagy dalra is nyitná, tegyenek úgy,
mintha élne; fussanak el nevetve, be mélyen az agy erdeibe, mert torzó ő, dala
töredék s kedvese meztelenül halott hideg ölében.)

HÉTSZÍNŰ VIRÁG

Tamási Aron

A lélek fészken még ott ül a madár. Hogyne, hiszen csak a nyáron szállt oda. Nem is a nyáron, hanem már a végén a nyárnak. Egy meleg napon, amikor majdnem együtt kelt a nap a holddal. A nyugalom és a nyugtalanság, mint a tűz és a víz, úgy küzdött egymással. A szellő, s néha a szél, csipkét teregetett a levegőben, egyszer aranyszínűt s máskor az ólom színéhez hasonlót. A föld szomjasan várta, hogy a csipkéken keresztül vizet öntsenek a felhők; de bizony a felhők, mint a lompos égi kutyák, falkában ödöngtek leginkább, s eget szimatolva csak néha szakadoztak széjjel.

Most is látja őket a megülő madár.

S gyöngykerek szemével engem is lát, aki üldögéltem az almafa alatt. Van ott egy asztal, az almafa alatt. Gonddal illesztett deszka a lapja, melyet négy faragatlan láb tart, mint négy őstehetség a vastag pergament, mely betűkre vágyik. Künn az udvaron, a nyári sütőház mellett, ott áll ez az ódon alkalmatosság; de nem öreg a fa, mely fölötté terjengene, ha tudna. Nem tud azonban, mert a levelei szomorúságban szenvednek a permettől. Kamasz gyermekek hivatalból lötték rá a permetet, egy bohókás tavaszi napon.

Ott ültem az asztal mellett; notesz könyvecske előttem, s valami asztali bor, melyet a Noé torozásán nem illenék elővenni. Az idő délutánba hajlott már. A kert fölött, valahol az országúton, puffogva futott egy teherkocsi. A szomszédban, a csűr tetejére, kuvik szállt: néhányat kuvikolt nagy hegyesen, s majd szelesen tovaszállt. Az eperfán, mely vesztére tele volt gyümölcscsel, szarkák serege csörgött irgalmatlanul; s a fa alól két macska vérszomjasan nézte őket.

Különben csend volt.

S magam a csendben, melyet emígy pettyezett a hang, tűnődve ültem. Azon gondolkoztam, hogy mily konokul működik a nagy gépezet, s milyen irgalom nélkül. Hemperegnek egymáson a színek, s az egyik hang marja a másikat. S az örökös küzdelemben ott izzik mindig a vágy, hogy az összhang ölébe vegye a világot.

Így tűnődtem.

S majd, bent a fészekben, megborzolta magát a madár. Tudni szerette volna talán, hogy az embert otthon, szülőtte helyén, miért fodrozzák mindig körül a lét hullámai. Nem is a hullámai, hanem a lét vize maga. Úgyannyira, hogy könnyen a mélybe süllyed, ahol a mélyvízi lények színe kápráztatják, miközben a teremtés egész súlyát kell éreznie.

Kápráztam valóban, ott a tenger fenekén.

Arra riadtam fel, hogy a kapu, melyet a ház elfödözött előlem, hirtelen megcsattant. Valaki bejött. Nem tudtam, hogy kicsoda; s bennem egy pillanat alatt nagy győtrelem lett abból, hogy nem tudom. Ha látnám, tudnám; de az volna öröm, ha nem látnám s mégis tudnám. Kínban vártam, s türelmetlenül. S mintha tudta volna, aki jött, csak lassan lépegett. Sűrű és rengeteg lett az idő. Beborított és nyomasztott.

— Ki jön?! — kiáltottam vaktában arrafelé.

S jól tettem, hogy kiáltottam, mert ha szóval nem is felelt senki, abban a pillantásban előbukkant egy férfi. Öreg falusi ember volt, mezei pálcával a kezében. Lassan közeledett, mint ahogy jár az óra. De a szemem visszaadta a türelmet, s eltelve békével, úgy vártam. S a békesség mellé melegség is költözött belém, hiszen ismertem is a férfit. Kicsi gimnazista voltam, amikor daliásan feszített, mint példás katona; s a későbbi időben mesét is több ízben mondott nekem.

Kezet fogtunk, s egy ideig bólogatva nézett engem. A szeme kicsire húzta magát, de a nézése olyan volt, mint aki jól tud még szeget verni. Az ábrázata is igen őszi volt már; s az a kis bajusza hasonlatos a kos szőréhez, melyet a vadrózsafák és a kőkénybokrok között a kos elhullatott.

— Hát hogy van, Árgus bátyám? — kérdeztem.

Ákos volt ugyan, de valami okból Árgusnak mondta mindenki.

— Köszönöm — mondta.

Aztán feljebb taszította a fején a rossz kalapot, s így folytatta:

— Ha maga jól van, akkor törekszem én is, hogy jobban legyek. Ha pedig nem volna jól, akkor abbajárok, hogy jobban legyen.

— Köszönöm — mondtam én is.

Leült az almafa alá, kicsi mezei botját a két térde közé fogta, a bot fejét babusgatva a két tenyerébe fogta, s úgy az állát arra támasztotta. Hozattam neki poharat, s ittunk egy kortyot. Ami illendő volt, szép sorjában elkérdeztem tőle; s majd ismét ittunk egy kortyot. S miközben, mint ősszel a makk, egy-egy szó pottyant emígy, két macska is odajött a szomszédból. Látták nyilván a mozgást, s azt gondolhatták, hogy lakmározni fognak. Hízkelve kerülgették a lábunkat, puhán hozzá is dörzsölődve néha.

— Ide szoktak? — kérdezte az öreg.

— Ide — mondtam.

Hanem a ház macskája még ennyit sem szólt; csak hevert egykedvűen az asztal alatt, s a pillantása libbenés nélkül lógott a semmiségben. Nyugalmát a kakas sem ingatta meg, pedig bódult tyúkjaival ide-oda térengett az udvaron s mindegyikre oly hévvel kotyogott, nyilván valami morzsaléknak vagy füvi bogárnak, mintha felfedezte volna Amerikát. S a mennyei mannat nagy buzgalommal kutatták a tavaszi csirkék is, akik már igen kamaszodtak.

Néhány légy ájtatosan sétált az asztalon.

— Vajon mit gondol a légy? — kérdeztem.

Az öreg Árgusnak reám röpött a szeme, s így szólt:

— Egyszer a légy azt gondolta a mesében, hogy ő elmege a püspöki udvarba. Hát oda el is ment, s felkereste a püspököt, aki jóságos ember hírében állott. Mondta neki, hogy lakhassék ott, amit a püspök neki meg is engedett. Amikor azonban eljött az ebédelés ideje, a légy folyton ott szemtelenkedett. Kérte szépen a püspök, hogy viselkedjék tisztességesen, de bizony hiába kérte, mert a légy folyton az étekre szállt. De sőt, amikor ették a csöröge süteményt, akkor még a püspök ujja begyire is odaröppent; s oda az orrára is, amikor a püspök, ebéd végeztivel, a puha székben szundítani akart. Egyszer-kétszer ellegyintette onnét az atya, de a légy ismét és ismét odaszállt; s majd pedig, Isten bocsássa meg, a fele-

ségit is odahívta, hogy ott berzenkedjenek. Hát ez aztán a soknál is több volt, mert a paráznság ugyanvalóst nem volt neki megengedve. Fel is gerjesztette nagyon a püspököt, úgyannyira, hogy a szundítás visszájára ment. Vagyis a püspök kiátkozta a legyet, s körlevelet küldött a papoknak, hogy a hívek vásároljanak légy-papiroost.

— Nekünk is van — mondtam.

— No, ugye! — röppent rá az öreg szava, amiben két dolog is benne volt. Mert benne volt egyfelől az, hogy lám, a mese igazat mondott; s másrészt benne volt az is, hogy mi jó hívek vagyunk.

A kakas riadót rikkantott a tyúkoknak, akik a kerítés oldalába bújtak, figyelvén a lapulásból, hogy rikongás közben miképpen harmonikázik a kakas csillogó nyaka.

— Valami madár jár! — mondta Árgus bácsi.

Nyújtottam én is a nyakamat, de nem láttam semmiféle nagy madarat. Már azt gondoltam, hogy a kakas csupán ugratja a tyúkokat, amikor az öreg az udvar felé mutatott, ahol a selymes fűvön nagy madár árnya suhant végig.

— Előre tudta — szólt is a bátya.

— Honnét? — kérdeztem.

— Arra csak a mese tudna megfelelni.

— Vagy a tudomány — mondtam.

— Az is, hogyne. De a mese elől jár.

Gondoltam, védi az öreg, amit tud. De a gondolatom mindjárt rügyeket is hajtott, melyek a rügytelen időre emlékeztettek. A szunnyadó időre, melynek mesebeli méhéből megszülettek aztán a valóság rügyei.

— Fiadfalva is abból lett, a meséből — mondta az öreg.

Szinte felkaptam a fejemet, hogy mit hallok. Mert hát Fiadfalva községet jól ismertem. Ott fekszik a hegy mögött, erdők zugában. Ha reggel elindul az ember, délebedre komótosan ott van. Mint ahogy gyermekkoromban mi is reggeliben indultunk el egyszer, amikor az atyám komájához búcsúra mentünk. Úgy ült akkor is egy erdős lankában, mint a fészken a széptollú vadmadár, amelyiknek sok tojása van.

— Hát az hogy volt? — kérdeztem.

— Az úgy volt — kezdte Árgus bátya —, hogy élt ott, egyszer s valamikor, egy szegény ember. S annak volt egy Gyurka nevű fia, aki iskolába járt. Az iskola messzecke volt; s kicsit rozzant is volt, mert hát a község kicsire sikerült, s benne az emberek nyomorogtak. Innét is nyerte a nevét, mivel a falut, abban az időben, még Nyomoródnak hívták.

— No, szegények! — mondtam.

— Hát, ahogy említém — folytatta az öreg —, Gyurka ebbe az iskolába járt. De igen jó esze volt a fiúnak, s akarat is benne. Azt mondta hát az iskola végeztivel, hogy ő bizony elmegy mészáros inasnak. Az iskolamester adott neki egy kicsi bárdot, s Gyurka elindult. Ahogy egy tisztáson ment volna keresztül, hát egyszer csak látja, hogy ott fekszik egy döglött ló. Igen, de a ló nem enyészetben feküdt, mert a tetemjén hárman is marakodtak. Egy oroszlán mégpedig, egy sasmadár és egy hangya. Látván a fiú, hogy azok hárman nem tudnak megegyezni, igazságot tett.

— Nocsak! — mondtam.

— Nem kellett nagyon biztatni Gyurkát — értette meg a szót az öreg. — Mert ugyanis nem lamentált semmit, hanem a lónak a húsát adta az oroszlánnak, a belső részit a sasnak, s a csontját a hangyának. S már ment volna is tovább, de akkor szólt az oroszlán, hogy egy percre álljon meg, mert az igazságtétellel igen meg vannak elégedve. S ezért hálások is akarván lenni, adott Gyurkának az oroszlán a sörényiből egy szőrszálat, a sas a szárnyából egy tollut; s no, a hangya is igen cseszletett a csonton, hogy ő mit adhatna.

— Hát igen — vizsgáltam én is a hangyát —, mert az mind kell neki, amije van.

— Találékony volt azonban a hangya — örült meg az öreg. — Mert egy velős csontikának a csatornájába hangyasavat eresztett, s azt adta jutalmul. Mikor aztán Gyurkánál volt mind az ajándék, akkor azt is megmondták, hogy szükség esetén éljen is azokkal, a kíváncsi szerint. Vagyis legyen belőle oroszlán, vagy sasmadár, vagy ámbátor hangya. Nagy szerencse, hogy így történt, mert a fiú hamarosan elérkezett egy rettentő nagy víz partjára; s ott bizony nézhette volna az eget, hogy miképpen menjen által a vízen. De hát ott volt a sas tolluja, amit hamar elővett, s szépen átalrepült a vízen. S túlfelől, ahol szállt volna egy tisztás fölött, hát a sas szemivel egy palotát pillantott meg, minek a tornyos részén nyitva volt az ablak. Odarepült Gyurka, s benézett az ablakon. S hát, az égit neki, patyolat ágyban ott feküdt egy világszép leány, s édesdeden aludt. Az asztalon pedig, az ágy mellett, mindenféle finom ételek voltak, nyilván a leány ebédje, mert éppen délebéd ideje volt. Gyurka nagyon megkívánta, amit látott; bérepült hát az ablakon s bizony mind megette az ebédet.

S ahogy ezt éppen mondja vala az öreg, hát a macska kaparászni kezdte a lába szárát, s kérő módon nyávunkolt fel az arca felé.

— Ez tudja, hogy miről beszélünk! — mondtam ámulattal.

— Tudja hát! — felelte az öreg; s a nyelvét egy kicsit megforgatva, mindjárt hozzátette: — De én is megkívántam!

Abban a percben én sem mondhattam volna egyebet. Étket hoztam hát az asztalra, sült csirkét a déliből, s valamint sajtot. Adtunk a macskának is, ha már megértette a mesét; s magunk is falatozni kezdtünk.

— S a vacsorával mi lett? — kérdeztem.

— Hát azt is megette Gyurka — folytatta Árgus bátya. — Hanem ámult-bámult a kislány, hogy ki eheti meg az ő finom étkeit; s gondolta, hogy meglesi. Tette hát magát, hogy aluszik, de amikor másnap ismét ebédre ment Gyurka, akkor rajtacsípte a fiút. De ahogy meglátta, mindjárt meg is szerette; s meg Gyurka is istenigazában a kislányt, aki éber mivoltában még szebb volt, mint álomba merülve. A bizalmába is úgy befogadta a fiút, hogy a sorsát is mindjárt elbeszélte. Vagyis a Mikulás király leánya volt, késői gyermek, s a neve Zsuska. Az országot leigázta a Fekete király, aki a szomszédban lakik; a kedves atyját, vagyis Mikulás királyt, bérekesztette valahova, s csak egyedül őt hagyta meg itthon a palotában. Ebben a tornyos részben őrizteti, sok fegyveres rablókkal, s ő maga minden pénteken eljön, hogy basáskodjék véle.

A kakas felrepült a kerítés tetejére, s nagy bőszen kukorékolt egyet.

— Nem rólad beszéllek! — szólt oda az öreg.

Furcsa volt, ami így közbejött; nagyon furcsa, mert éppen a tegnapi történt, hogy abba a magas ketreche, ami ott áll a csűr oldala mellett, hát oda becsalta a kakas az egyik jércét, s nagy kerregés után ráhúzta az ajtót.

— Ez sem jobb a Fekete királynál — mondtam.

— Ellátom én az ő baját is — szólt az öreg, s így folytatta: — Mert hát Gyurka fogadalmat tett, hogy Zsuskát megszabadítja, s mindent rendjibe tesz. Felültette tehát a kislányt a maga sastollas hátára, s kirepült véle az ablakon. Amikor elérkezett a szomszéd országba, ott az erdő között leszálltak, s mentek egymás mellett, nagy szerelemben. Zsuska meglátott egy hétszínű virágot, s ahogy azt elgyögyörködve nézte, hát belésett egy nagy feneketlen kútba, s ottan eltűnt. Nem tudta Gyurka, hogy imádkozzék-e, vagy pedig káromkodjék. De aztán okosabbat csinált, mert hangyává változott s elindult lefelé a feneketlen kútba, amelyiknek valahol mégis csak volt valami fenek. Amikor oda, a feneketlen kútfenekre.

nagysokára érkezett, hát ott meglátta Zsuskát, akit egy fehér szakállas öregember az ölében tartott. Gondolta mindjárt, hogy a fehér szakállas maga a Mikulás király, vagyis Zsuskának az atyja. Jól gondolta, amit gondolt; s hozzá megtudta azt is, hogy az öreget a Fekete király sülyesztette a föld méhíbe, hogy onnét soha ne tudjon kivergődni. Volt ugyan egy irdatlan vasajtó, de annak a kulcsa a sárkány fejében volt, akit a Fekete király a kulcs miatt tartott, ámbár a sárkány nagyon fogyasztotta a Fekete király disznóit. Istenem, istenem: sóhajtoztak hárman, hát most immár mi legyen?!

Abban a percben egy tarka madár szállt az eperfára, s ahogy gyors röptéből leszállhatott, kettőt rikkantott is mindjárt.

— Hangya! Hangya!

Árgus bátya egy cseppet sem lepődött meg a találó rikkánáson, hanem így folytatta a szót:

— Igaza van a madárnak, mert Gyurkából hangya lett ismét, s kimászott a kútból. Aztán elindult, s jelentkezett a Fekete királynál, hogy ő lenne disznópásztor szívesen. Gondolta a király, hogy majd megeszi a sárkány; vagy pedig hátha. S felfogadta a fiút, aki sebesen kiment a csordához. Node, nemsokára jött a sárkány, s Gyurkát lenyelte abban a percben. Ott aztán, bent a sárkányban, elévette Gyurka a kicsi bárdot, amivel szétvagdosta a sárkányt, s a kulcsot is kivágta a fejéből. Azzal ott hagyott mindent, s vitte a nagy vasajtóhoz a kulcsot. Zsuskát és Mikulás királyt szépen kiszabadította, s nagy boldogságban elmentek haza, a toronyos palotába. Ott a fegyveres őrzőket Gyurka, mint bős oroszlán, mind megölte; s majd Zsuskát megkérte feleségül.

— Legyenek boldogok! — mondtam.

— Lettek is — mosolygott az öreg. — De nem úgy, ahogy maga gondolja.

— Hanem?

— Hanem úgy, hogy Gyurka, mint várományos, lemondott a királyságról. Ellenben kért egy hintót és egy zsák aranyat. Arra a hintóra aztán felültette Zsuskát, s elmentek a zsák arannyal haza, Nyomoródra. Ott nagy lakodalmat csaptak, s három napig vigadtak.

— Jól tették — mondtam.

— De még nincs vége — szólt az öreg.

— Hát?

— Hát az történt, hogy a vigalom után Gyurka csináltatott a községnek egy fényes templomot, egy szép nagy iskolát, s ismét egy módos népházat. Amikor ezeket felavatták, akkor nagyon magasztalták Gyurkát, mint Nyomoródnak hű fiát; de sőt, neki az apját is egy első ember felköszöntötte, mondván neki a köszöntőben, hogy ez a falu, kedves barátom, már nem is Nyomoród, hanem fiad falva.

— Így lett hát Fiadfalva! — kiáltottam fel.

— Így.

— Csakugyan szebb így a vége — ismertem el.

— Nem így szép — mondta Árgus bátya.

— Hát?

— Úgy, ahogy a valóságban is történt. Mert Gyurka sas képiben vállalta a fiadfalvi postamesterséget, a csontikával csinált egy hangyasavgyárat; s a feleségét pedig, a mézes idők után, úgy őrizte, mint egy oroszlán.

— S most mi van velük? — kérdeztem.

— Boldogan éltek — mondta az öreg. — S nagy egyetértésben. Született három gyermekük, s majd aztán hat unokájuk. S aztán a közeli múltban, s ugyanegy esztendőben, meghaltak mind a ketten.

— Meghaltak?!

— Meg.

Elhallgattunk. Az ég kezdett beborulni, s kezdett a szél is hullámokban fodrozni. S egyszer csak, ahogy ott ültünk a borulatban és szélben, az almafáról egy levél lepilinkézett s az asztalra szállt. Pontosan kettőnk közé, az asztal közepére. Nézttem a falevelet: sápadt volt már egészen, nyugalmas és magába tömörült, mint a holtak. S ahogy eszembe jutott a halál, ijedten néztem meg, hogy csakugyan a középre hull-e a levél. Úgy láttam, igen. De egy mozdulat, mint a hirtelen szél, mégis meglebbent bennem, hogy messzibbre húzódjam a levéltől. Ha nem lett volna a mese, talán meg is teszem. Így azonban mozdulatlan maradtam.

BRASNYÓ ISTVÁN VERSEI

APOKRIF

deszka
deszkat érzek
szögek
szögek kellenének

hogy megszögezzenek

JANUS PANNONIUSHOZ

óh atyám míg irgalom lesz
és tört hajóink orma hazugság
ahogy karcsúl síkok üvegzetén
hová letörni nem tudunk
apró festékvíziók alá
ahol a mélységek izzása
márványlevegőnek ontja remegését
bárhogy feszítve glóriát
hamis örvénybe lét-csalogatón
ha az értelem szálkásan terül el
rög s falvak vénné aszott kacagásán
kulcsolódva hullunk és hullunk
nincs is már vágy a sötétre
de élni kell de cibálni mindent
míg ármányainkat nem tehetjük
mint fehérkés lemezek közé a hamvat
s heverésző farkasok leszopott emlői
szeretők erejét futtatják szíveinkre
kecsességükön a szoknyát emelő lányok
vagy a magunk feledése unos-untalan
kajtat
de ismét vers
a költő harcra kész
huzatvirágba többé nem harap
ott idők próbálnak szavakra törni már
hol számára sápad az igaz

SÚLYTALAN TÉRÉSEK

napok szapuljatok
holdak kolduljatok
mienk marad a kántálás

új szférák világa bomlik fehéren tenyerem erén
a fogant bosszú méhe zilált harapás
meder mi volt s mi lesz világ
s még kitárom a csupasz ököl vasát
a kohóknak szemérmes arcokat
percegő csöppek jelzik a vágy elején
tagadva mindent s a vádat kivárva
mint hasonul az erő
esőként mely megmered éjjel
átfordulva magunkon csiszolódva
ha körök bársonyába torlaszólna agyunk
ám nem akartam bezárkózni észvesztő virágként
bár patakok futkároznak oldaltdólt halakkal
fel-alá
vagy barna hínárzászlót lengető ágak
húzzák magukra a mozgás ékeit

a kristályok kegyelme életet kér

adom vizsem pattintva kövcket
elnyelem szilánkját még ti alszotok
mindenem vérzik torlódva fülembe
képet ragaszt az ár és durcásan elvegyít
tartva kiáltásaim sziklafalát

PENTAGRAMMA VALLOMÁS

ragyogó kék szemű kedvesemnek

bennem az űrben minden lelhető
csak egy villanásba telhet
és veszteségem darabjai
egy új győzelem
lefokozom
a lelkemet
továbbadom
idegenbe
egyszerűen
mért kérhetném
ha cserébe
úgyse kapok
semmit tőled
a világon
nem akarod
s illúzió

magamért is
verekedni
azonosan
verseimmel
tűzre szálllok
vízre szálllok
vissza sem jövök

hiába is nézem az eget
nincs ki ólomba öntse virágait
csak jeges harangok csillogása
kér utat belém
csókjaim
száraz fenyőtobozok
megmaradnak megmaradnak
a holnapiaknak
nem valók már pódiumra
sem a verseim
futballmeccsek robájába
elomolva bekiáltva
süketeknek
senki nem kell
holnap süketebbek
szemem felé
nyújtják félve
körmeik hegyét
nincs ki lássa
én nem élek
senki sincs tovább

előlépve
s megkérdezve
a lidérceket
ne tegyétek ne tegyétek
kutathattok aztán
minden álmom
feltéptem már
idegzúzós
észmalomban
elérhetem
a kezemmel
odalátok
ahol nincs már
semmi semmi
bátorságom
az volt talán
idő sincsen
szavaimat
megtiltani
pellengéren
kék a világ
zöld a világ
a vakoknak
rózsaszínű
egy tömegben
tömkelegben

ügyetlenül
beleöölöm
ott ahol már
úgysem kellek
csalogatni
viccet mondok
isteneknek
kőtörőkön
a munkások
meztelenül
verik össze
gránit is volt
pala is volt
parkcsőszöket
ijesztgetni
elkergetni

én helyettem
nem vádolhat
hogy mért vagyok
mélyfúró és
aknavágó
más nem lehet
csinálni kell
beledöglünk
ki kell állni
reggel pedig
elindulunk
gyalogtúra
a tengerre
kamenicán
elisszuk majd
szent györgynek két
sarkantyúját
ha van neki
csak megbánni
nem lesz szabad
mehetünk is
de te nem jössz
nyarat várni
szerelmünket
én bizisten
elteszem most
láb alól magam

a végén elrontottam minden pózomat
de őszinte vagyok
mint romszigetem ormán az elámult légörvény
rom
URAIM
ÉN OLYAN SZIVESEN BEADNAM A KULCSOT

GALAMB

Deák Ferenc

Beletörődtem. Legalábbis úgy tűnt, hogy hidegen hagy minden, kezdve a módszertől, mellyel az üzemben számon tartottak, egész a Rota alabástrom arcán időnként feltűnő lilás csalánkiütésekig. De könnyen meglehet, hogy ernyedt nyugalمام lélektani röptere volt annak, ami alig pár hét múlva játszódtott le velem és Rotával és Lille-lel, a hórihorgas portással, aki újonc koromban maró hangon minden alkalomkor kikiáltotta a fülke ablakocskáján: Egyezernégyszázkilenc!!! Fügébben!!! Átadtam, vagy átvettem a számot s gyorsan, nagyon, de nagyon gyorsan továbbálltam, mert a portásfülke elülső része üvegből volt, s a fülemben oly hangosan csörömpölt az üveg, s fogam alatt is üvegszilánkok, üvegpórszóró csikordult föl. Egyezernégyszázkilenc, fügébben!!! Rota, a főnököm alabástrom arcán finom mosoly szállongott, mint a tavaszi dombháton a délutáni fellegektől tarka napfény. De mindennek pontot tettem a végére pár héttel később.

Gitárost sokáig nem láttam. Akkor egy délután az óváros központjában sétáltam, s a székesegyházzal átelleni eszpresszóban fáradt mosolyára figyeltem fel. Találkozásunknak, viszontlátásunknak nem örült különösképp, de mindjárt láttam, hogy borozgató magányában nem is zavarom.

Az egész belvárosi tér a délutáni érett napsütés narancssárga fényében fürdött. Minden patinás épület komoly, vén zsoldosként állta a helyét a szorongatott kis tér körül. Gitáros hosszú tekintettel élvezte e különös, szép délutáni hangulatot. Nem kérdezett, de magáról sem beszélt.

— Pepino ivott mindig vörös bort, amikor délutánonként egy-két órára pihenni hagyták az ügyek... Ismerted te Pepinót? — kérdezte szintelen hangon.

— Nem... Sohasem hallottam róla... Nem meséltél... vagy talán újabb ismerősöd?

— Oh... Pepino régi fiú... Valószínű, hogy keveset meséltem... vagy lehet, hogy semmit... Most már hiába is mesélnék... Igyál meg egy pohár vörös bort... Ennyit megtehetünk érte... -- és töltött egy pohár vörös bort. Ittunk mindketten.

A dóm harangjai megkondultak. A boltívek közül fehér szárnyak íveltek elő.

— Ezt nézem egész délután... Amikor megkondul valamelyik harang, vagy itt a katedrális órája, mint a hangok megtestesítői: fölrebbennek a galambok... A dóm fehér fohásza... És látod: keringenek, aztán a jobb

és a bal oldali épületek csipkés homlokzatára ereszkednek.

— Paloma... — mondtam.

— Nem értem — nézett rám Gitáros.

— Paloma...

— Dallamos... de...

— Paloma!!! Spanyolul: galamb — mondtam.

Pepino egészségére vagy lelkiüdvéért üritettük újból poharainkat.

— Teljesen fölösleges is többé emlegetni... Pepino, Pepino... Utóvégre igen nagy figyelmetlenség hirtelen, meglepetésszerűen megdögölni... Mit gondolsz, a harangozónak van-e macskája... vagy hogy is mondjam: ott fenn a boltívek között van-e valami ragadozó?...

— Oh — mondtam —, hatalmas építmény ez, biztosan akad ragadozó az árkádok rengetegében... Sőt...

— Csodálatos: ezek a galambok itt élnek születésük óta, mégis minduntalan fölszállnak, kirepülnek, ha megkondul a harang... vagy üt az óra... — mondta Gitáros.

— Azt akartam mondani, hogy a harangozó biztos szegény, szerencsétlen halandó, és hogy sok apró gyermeke lehet odahaza... Érted? A harangozó vasárnaponként biztosan galambhúst rág odvas fogaival... és a kicsinyek is gyöngö galambhúst esznek...

— Harangszót... fehér csengés-bongást esznek... Tehát a harangozó tartja rémületben őket...

— De könnyen meglehet, hogy akad macska is bőven az árkádok között. Egyszer tavasszal a nyakamba hullt egy vak, nyálas, alig párórás macskakölyök a dóm gyámpilléreinek... Igen, biztos akad bőven ragadozó odafönt...

— Szerette a gyorsaságot... Sőt annyira szerette, hogy mindenki ezt mondta neki: Pepino, az árokban fogod befejezni... És ami a legérdekesebb, ő szentül hitte, hogy úgy lesz... Mondom, amikor kissé szabadon hagyták az ügyei, akkor ide leballagott és vörös bort ivott. Egyszer itt volt a felesége is és nagyon jókedvű volt...

— És hol van a felesége? Hol él most az asszony?...

— Él tovább is úgy, ahogy élt... Ők sohasem voltak két napnál tovább együtt... Az asszony fodrásznő... vagy olyasvalami... Odanézz, megy a nép Simonhoz... Tudod-e, ki az a Simon??? Ott a székesegyház bal oldali gyámpillérei mögött látod-e azt a kis tákolmányt?

— Látom — válaszoltam csendesen. Valóban, a katedrális bal oldalán valami kis kunyhócska lapult meg... Majdhogy észre sem veszi az ember, oly szerényen ücsörög a hatalmas építmény tövében.

— Az ott Simon temploma... Simon...

— Valami öreg barát?... Igyunk az egészségére... — töltöttem és megint ittunk mindketten.

— Hogy mondtad? Paloma?

— Igen: paloma.

— Paloma... Valójában hülye pasas volt. Mindig voltak ügyei... Nem, fogalmam sincs róla, mivel foglalkozott... Azt hiszem, sokan jártak hozzá segítségért... És mondom, hirtelen meghalt. Fölrobbant a háta mögött egy butángázós palack. Pepino, Pepino... Nem érdemli meg, hogy róla beszéljünk egész délután... pedig azt hitte, motorhalál lesz a vége.

— Ki jár Simonhoz?

— Mindenki, akinek van ideje.

— Mi van a kunyhócskában?

— Rézlemezek... Amikor megszólalnak a harangok, a rézlemezek remegni kezdenek, és a nép hallgatja a különös zenét. Sokan könnyre fakadnak, sokan jajveszékelnék...

— És Simon?

— Simon jobb oldalán Gréta, bal oldalán pedig Angéla áll. Gréta a Mironban kasszírónő, Angéla pedig Simon takarítónője... Ott állnak az ajtóban, míg harangoznak, aztán becsukják a rozoga tákolmányt és mennek a Mironba sörözni... Simon építette vagy húsz évvel ezelőtt a kunyhót felesége tiszteletére, akit, mikor a dómot tatarozták, egy lehulló márványlap zúzott agyon...

— És ezt mindenki tudja, aki Simonhoz jár...

— Azt hiszem, mindenki tudja, bár meglehet, hogy akad óvárosi bakfis, akit nem érdekel a mese, hisz csupán azért jár el, mert mindenki bőghet kedvére...

— Paloma! — kiáltottam fel s Gitáros megértette. Ittunk. Ittunk kétszer, háromszor s Gitáros szomorkás mosolya cinikussá keményült.

— Simonnak „bárkáját” a katedrális ajtajába kellett volna építenie...!!! — kiáltotta egyszer csak. Az eszpresszó két fiatal pincérnője hirtelen elsápadt. Ez felbőszítette Gitárost, és hirtelen, mint a kígyó, odasuhant az egyikhez. — Magácska is eljár oda sírni... Magácskának is jól esik sírdogálni... Magácskának is vannak fájó emlékei! Ide nézzen! Kicsikém, nézzen a szemembe: Én vagyok Simon „bárkája”! Térdeljen le előttem, és sírjon... én vagyok a pengő bádoglap, amelyik a mennyezetről lóg le! Kedvesem, nézzen rám! Én vagyok a világ legnagyobb temploma és kalyibája! Előttem minden bánatát levezelkelheti... én vagyok az igazi ördög... Pepino! Pepino, hallottál-e valaha valamit a Gitárosról... Hallottad-e, hogy a feleséggel szeretkezett! Drága kicsikém: Pepino, a disznó, elszökött; nem motorhalál lett a vége... Kicsikém, mit gondolsz az igazgatóról... Ugye, aranyos állatka... Megfogja, ahol jólesik, s maga ezért jár el Simon templomába! Elém térdeljen, én vagyok az oltár, melyen a bánat és a bűn elég...

Néhány vasalt öregúr széles mosollyal szemlélte Gitáros kirohanását. A kis pincérnő annyira megijedt, hogy egy pillanatban majdnem letérdelt Gitáros előtt.

Kintről megint harangzúgás hallatszott.

— Paloma!!! — ordította Gitáros. — Egyszer már öltem embert! Egyszer már gyilkoltam... hol vagy, Pepino!!!

Leült mellém, s remegő ujjával a rózsaszín égre mutatott. Sok fehér szárny csillogott fent.

— Ott, ahol én születtem, a gyermekeknek olyan nevet is adnak: Galamb!!! Ott, ahol én születtem, nincsenek macskák... Mondd, ha macskák élnek a dómokban, akkor biztosan vannak patkányok is, egerek!!!

— Igen... — válaszoltam. — Akadnak. Magasan fent, a rozetták fölött...

— Uh... tele vagyok macskákkal és patkányokkal. Igyunk piros palomákat!!!

— Vörös galambokat!!!

Már késő este volt, amikor elindultunk Simon „bárkája” felé. Gitáros sírni akart Pepino miatt. Én sírni akartam Rota, a főnököm miatt. Nekem nem volt más senkim. Rota, a kis pocakos főnök megérdemelte, hogy sírjak... Rota szerelmes volt belém, szerelmes volt nagyon, nagyon, és egyszer, egy óvatlan pillanatban meg is csókolt Rota, a főnököm. Rota, a főnököm, a kis pocakos főnök szifiliszos orra miatt mentem sírni Simonhoz...

A kis kunyhó ajtaja egy márványdarabbal volt betámasztva. Egy márványdarabbal, ami valószínűleg a tatarozáskor maradt itt.

Gitáros lehorgasztott fővel lépett be. A sötétben összekoccantak a rézelemezek. A különös gongok hosszan zengtek hajunkban, orrunk előtt, homlokunknál. Gitáros még mindig hallgatott.

Az ajtóban egyszer csak egy hórihorgas férfi jelent meg.

— Simon! — mondta Gitáros.

— Egyezernégyszázkilenc!!! Mit keres itt? — kérdezte a rekedt, kemény hang.

— Sirok! — mondtam, s éreztem, hogy ez az utolsó és egyetlen dolog, amit mondhatok. A portásfülke elülső része üvegből van, s az én fülemben oly nagyon csörömpölt az üveg. Fogaim közt csikorgott az üvegpör. Egész lényem tele volt üvegszilánkokkal!

Amikor Gitáros látta, mit tettem Lille Simonnal, felhördült, s egy keze ügyébe kerülő székkel nagy harangozás közepette leverte a sok rézlemez. Lille Simon, a portás, kúszva igyekezett minél távolabb jutni a kalyibától. Gitáros nekivetette hátát az egyik rozoga falnak. Bár remegett a tákolmány, nem sikerült neki kidönteni.

— Pepino! Pepino! Sírni jöttem, mert elszöktél. A feleséged nem hibás. Sírni jöttem! Pepino, te adtad az első gitárt nekem és elszöktél. Pepino! Bószított e nyafogás, és én is nekivettem hátam a falnak.

— A feleségem! Márta! — sírt Simon.

Dőlt a fal.

És dőlt a kunyhó.

Porosan álltunk egy pillanatig a robaj után.

Akkor: lassan, mint az orgona legmélyebb sípja, megszólalt a katedrális. A rozetták, mint a színes szemek, hulltak ki előbb, aztán a középső hajó árkádjai csuklottak össze... aztán a két szélső hajó... a gyámpillérek... és mi ott álltunk porosan. Lábaiknál ezer és ezer patkány inalt a kövek közül. A kövek olyanok voltak, mint a szivacs... A hatalmas tömbök könnyen morzsálódtak...

Gitáros szájából nagy sóhajjal egy fehér galamb szállt el... aztán Gitáros, mint az imént a dóm, mélyen zengve összeomlott.

GONDOLATOK AZ ALKOTÁS VETÜLETÉRŐL

(VÁZLAT)

Gerold László

„... a műfordítást sokkal nagyobb és fontosabb dolognak tartom, mint amilyennek látszik.”

(Babits Mihály)

Igen rokonszenves, hogy a Híd a Krleža-évforduló alkalmából nem mellőzte a jubiláló verseit.

Paradox, de egyben szánalmas jelenség, hogy a mottóként idézett Babits-mondattal kell még ma is a műfordítás igaza és művészsége, a műfordító megbecsülése mellett kiállni, cikkezni, írást kezdeni. A kérdés paradox volta nem sajátosan fordítási jellegű, a műalkotásra is vonatkozik, noha a fordítás esetében kifejezettebb. Amikor egy helyen Babits Mihály részint tetszelegve, részint szemérmesen azért nevezi versét műfordításnak, mert eredetinek nem meri, eleve megfosztja kvalitásaitól mind a művet, mind az alkotót. Onkéntelen a költő és az irodalmi iparos kategóriái ötlenek fel; az első az alkotóra, a második a fordítóra vonatkoztatva. Holott a költő és az epigon viszonya nem a költőre és a fordítóra jellemző, kell hogy legyen jellemző, transzponálható, hanem a fordító és a fordított viszonyára. „Ami az irodalmi iparos számára technikai, az a költő számára lelki, emberi, erkölcsi feladatot jelent”, fogalmazza meg helyesen, differenciál Sinkó Ervin (*Mit adhat a költő?, Híd, 1959 június*), ha a fordítót is költőnek tekintjük, a fordított pedig irodalmi iparosnak, akkor a „lelki, emberi, erkölcsi” és a „technikai” feladat közötti értéktávolság egy pillanatra sem csökken. A helyettesítés nem jelent közelítést is a művészi és művészietlen között. Abból azonban, hogy a fordítás kötöttebb az alkotásnál, nem következik az, hogy a fordító feladata is könnyebb, hogy híján van minden „intenzív elmélyedésnek”. Az olvasmányok, feladatok nem szolgálhatnak pusztá mintául, melyekből saját mézesbábjukat szagattják ki a fordítók. Az átélést nem szabad csak filológiai értelemben minősíteni. A műfordítás a választással kezdődik, ez jelenti a témát, az élményt, melyet megtalálunk, felfedezünk, fejlesztünk, ápolunk — kifejezünk. A fordítás nem más, mint érzékeny rendellenes-

ség, a megfoghatatlanok finom csereberéje. A versben levő „affektív izzást” (Cauldwell) kell átvinni szavakkal, hangokkal, ezek zenéjével, ritmusával. Cauldwell szerint a fordítás erre képtelen, mert ha „jó költészet... akkor voltaképpen újraköltéssel van dolgunk” (Cauldwell: *Illúzió és valóság*). Az „újraköltés” fogalmában benne érzem az író-t és a fordítót is, csak így foghatom fel helyesen, így becsülhetem meg a fordítót, és emelhetem a fordítót, az irodalmi iparos tőle — a költő mellé.

A gazdag faragású szarkofághoz hasonlítható Krleža-ópuszban úgy helyezkednek el a költemények, mint az előbbi sarkain levő egy-egy megbújó kosfej. A fedőlapra (*Hid*, 1963 február) nyomtatott *Üers* (eredetiben hol *Stih*, hol *Stih zrije*) azonban nemcsak Krleža művei elé járulhat mottóként, hanem minden nagy alkotói ténykedés elé is, ezeket is jellemezheti, természetesen, ha az „emocionális verejték” intenzitása legalább krležai, és nem kisebb annál. Ez pedig rengeteg. POÉTAI. A *Üers*ben Vörösmarty vén cigányát, helyesebben *A vén cigány* Vörösmartyját látom, érzem; a gondolatok, az érzések vetését és vetélését, perzselését, lüktető sajját, a szavak, a költemény vérig, velőig mérgező lángját könnyebben, tisztábban, teljesebben érzem és értem a *Üers* után. A belső, a pattanásig való feszültség innenső felén a *Üers*, túlsó felén *A vén cigány* van. A *Üers*ből áradó és ezt eredményező intenzitástól, feszültségtől *A vén cigány*ból sugárzó erőig művek, alkotások halmazán juthat el a költő, de lehet közvetlenül, mindent átugorva a következő lépés is. A társítás minden abszurditása ellenére is ebben látom rokonságukat, kapcsolatukat, belső izzásukat, asszociatív közelségüket.

Az örökös égés, lázadás, nyugtalanság művészi inkarnációja mindkét költemény.

„Az, mégsem az:

Festményekről színes fametszetek;

Sok hangszer, ének, egyetlen sípon;

Az, mégsem az: szélfújt árnyéka csak.”

(Weöres Sándor)

Tóth Árpád a fordíthatóság kapcsán szól a vers „hatáskeltő mechanizmusáról” (Tóth Árpád: *Babits műfordításai, Nyugat*, 1920), Cauldwell szerint „specifikus emóció”, „affektív izzás” jelenti a sajátos versi elemet. Ezt kell felfednie, kitapintania a fordítónak, és közvetíteni saját nyelvén, saját írói műhelyében kovácsolva. Ez a leglényegesebb: író és fordító, költő és költő legyen a fordításban, érződjön, hasson mindkettő. Ezen túl minden más közrejátszó tényező csak ballaszt, értékevalvó kullancs. A többlet említésével jutunk el szükségszerűen az ún. generációs fordításokig. Ezek, mondhatni akaratlanul, koruk, évtizedük ízlését, felfogását is beleviszik a fordításba, mintegy hozzáadják, és ezzel többet ártanak, mint használnak.

Krleža *Stih* című költeménye az 1932-es *Knjiga lirike* (Minerva, Zagreb) válogatásban már megtalálható, tehát ebben az évben, vagy korábban készült. A *Hid* Somorja Sándor fordításában közli 1937 júniusában:

STIH ZRIJE

Forr a dalom
csupa rímes, csengő-búgó
versem zengő-zúgó
forradalom.

Versem zihál,
vad sírás szakad ki torkán,
bömböl mint az orkán
s halált szítál.

Gyilkos a vers lángja,
de ahol szállt a dal gyújtó üszke,
himnusz harsog ott az új világ büszke
hasadó hajnalára.

Újból Ács Károly tolmácsolásában olvashattuk a folyóirat 1963 februári számában:

VERS

Vers érik,
s a versnek magja méreg.
Fekete, néma rémek
Vetik s vetélik.

Vers perzsel.
Lüktetve sajog a seb.
Versből ördög nevet
s láncol a verssel.

Vers a vég.
Mérgez a lángja vérig.
Vers érik,
és érve ég.

Megjelölés nélkül úgyszólván semmiről sem ismerhetnénk fel a közös forrást:

STIH

Stih zrije.
A gorko je sjeme stiha.
Grozna i tiha
Sila stihove sije.

Stih žeže.
A peku goruće rane.
Djavo iz stiha pane,
i dušu veže.

Stih mori.
Otrovni plamen lije.
Stih zrije.
i zrijući gori.

A két fordítás keletkezése közt eltelt huszonhat év alatt a *Hid* arculata nem egységes. Különböző — esetleg még a fordításokkal is fémjelezhető — részekre tagolódik. Mind Somorja, mind pedig Ács fordítása a *Hid* fejlődésében meglevő egy-egy fejlődési periódust, tendenciát tükröz. Somorja Krleža-tolmácsolása a háború előtti „nemcsak folyóiratot, hanem mozgál-

mat” is jelentő időszak szülötte; Ács Károly fordítása az 1957 júniusában változó, „reformált” *Hid* (lásd a főszerkesztő adta programot, Major Nándor: *Tegnap, ma, holnap*, 1957 június) szerkesztői, művészi koncepciójának kifejezője lehetne, ez azonban nem zárja ki, hogy Ács fordítása nem jelenhetett volna meg az 1957 előtti *Hid*-ban is. A tény mindössze az, hogy a régi *Hid*-ban Krleža-vers Somorja-változata készül el.

Ez esetben nem a fordítók személyét akarom kiemelni, még kevésbé nem a harcos *Hid* szerepét elvitatni; az előbbi oktalan, ellaposító személyeskedésnek hatna, az utóbbi pedig a tényekkel folytatott szélmalomharc lenne. Mindössze az igazi, a nagy művészi alkotás — és Krleža verse mindenképpen az — értékei eladásának, megsemmisítésének látom jellemző példáját Somorja Sándor fordításában. Világos, hogy a fordítás tiszta utánérzés; a Krleža adta formába szorított Krleža adta ihlet szabad, önkényes felhasználása. A fordítás önmagáért beszél. Az előbb említett Vörösmarty-költemény funkciója itt teljesebb ki. A vén cigánnyal rokon „emocionális verejtek” feloldódik a „csupa rímes, csengő-búgó... zengő-zúgó” csilingelésben. A „Forr a dalom” forradalmisága a szavak hangalakja ellenére sem olyannyira forradalmi, mint a „Vers érik... és érve ég” között levő sorok bármelyikének sajgása, perzselése, vetése és vetélése, „affektív izzása”, emberi szenvedése. Mind az alkotás, mind a fordítás a tartalom és a forma — a belső izzás és a külső megvalósulás — küzdelmének eredménye. Somorja fordítása azért nem tekinthető művészinak, mert ebben a viaskodásban, küzdelemben még a formai sajátságokat is csak részben fejezi ki (ölelkező rím).

Ezzel reflexióim befejező szakaszához jutottam. Ács Károly fordításáról kell szólni. Sikerült, mondhatnám: bravúros fordítás. Az első és a harmadik versszak a sikerültebb. A szakaszok gócpontja, mintegy kiemelve, a mély magánhangzós „magja” és „lángja”. A magashangúság, különösen a számos é-hang a feszültség, az érés, a perzselés, a belső dinamika, az érve égés hangtani kifejezője. Az alakulás, a vetés és vetélés, a megformálás, a viaskodás zeneileg érzékeltetett képe. A középső versszak már nem oly intenzív megvalósítása, érzékeltetése a gondolat, a költemény születésének, a vetésnek, az érlelésnek, az intellektuális vajúdnak, mint a másik kettő. Ennek a szaknak két változata is ismert előttem. Az elsőt már idéztem, íme a második:

Vers éget.
Lüktet a seb és lángba csap.
Versből ördög kacag.
Vers a véred.

Az utolsó sornak még egy verziója van:

Vers a köteléked.

(Ezek a változatok is Ács Károly fordításai.) A „Lüktetve sajog a seb” és a „Lüktet a seb és lángba csap” lehetőségéből nemcsak azért választanám az elsőt, mert tömörségében közelebb áll az eredetihez — „A peku goruće rane” —, de a határozó igeneves alak — „Lüktetve” — fokozottabban fejezi ki az „érve égés” feszültségét, dinamikáját.

A „láncol a verssel” szerintem pedig azért megfelelőbb a „Vers a véred” és a „Vers a köteléked” változatoknál, mert a lenyűgöző kapcsolaton kívül az egész kis remekműre jellemző viaskodást, vajúdnást, vetést és vetélést is érzékelteti, mert szervesen illeszti a szakaszt az egész költeményhez:

nem álló, statikus, hanem mozgó, erjedő képet ad. A „láncol”-ban benne van a „köteléked”, de az utóbbiban nincs meg a „láncol” nyugtalansága, lázadása, elégedetlensége, szenvedése.

A változatok összevetésével nem örökérvényű „felfedezéseket” akartam tenni, mert a fordítás esetében minden, az „én műhelyemből, gondolat-táramból kikerülő titkok ismertetése és dicsőítése”-szerű kísérlet eleve nevetséges, elhibázott; a fordítás értéke, a megoldások tartóssága igen változó és mulékony.

Adalékokat, észrevételeimet szerettem volna közzétenni Ács Károly fordításához, és Ács Károly önálló költeményéről kényszerültem szólni. Ebben van a fordítás varázsa — ereje.

A VAJDASÁGI NEMZETISÉGEK HELYZETE JUGOSZLÁVIA ÚJ ALKOTMÁNYOS RENDJÉBEN

Rehák László

„Helyes marxista politikánk köztársaságunk minden nemzetisége iránt lehetővé tette, hogy a nemzetiségek tevőlegesen bekapcsolódjanak a jugoszláv társadalmi-gazdasági fejlődés áramlatába. Ezáltal a mai nemzetiségek közti viszonyok feloldása humánus, gazdasági és társadalmi-politikai alapot kap, és a demokratikus közösség egyenjogú és szabad termelőinek természetes élő és mindennapos érintkezésének formáját ölti.” (Jovan Veselinov a Szerb Szocialista Köztársaság alkotmányjavaslatáról 1963. április 9-én mondott expozéjában).

Ez az írás a Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság alkotmányának (1963. április 7.), a Szerb Szocialista Köztársaság alkotmányának (1963. április 9.) és Vajdaság Autonóm Tartomány statútumának (1963. április 13.) rendelkezései alapján taglalja a nemzetiségek helyzetét. A nemzetiségek helyzete alapján véve egész Jugoszláviában azonos¹, de ez az azonos és egyenjogú helyzet különféle alkotmányos és statutáris megoldások útján jut kifejezésre. Írásomban meghatározott területet, Vajdaság területét vettem figyelembe.

A cikk jellege megkívánja, hogy csak a JSZSZK és az SZSZK alkotmányának és Vajdaság Autonóm Tartomány statútumának megfelelő rendelkezéseit taglaljuk, nem pedig a nemzetiségekkel kapcsolatos egész társadalmi gyakorlatunkat és a Jugoszláv Kommunista Szövetség vezetete tudatos szocialista erőik irányadó politikáját. Az alkotmányos rendelkezések meg-

¹ Erre a tényre utal *J. Veselinov*, a Szerb Szocialista Köztársaság alkotmányjavaslatáról mondott expozéjában: „A nemzetiségek jogai hazánkban lényegében egyáltalán nem attól függenek, hogy olyan területen élnek-e, amelyet meghatározott okokból a köztársaság keretében autonóm politikai-területi egység jogállapotát élvezik, hanem elsősorban politikai és társadalmi-gazdasági viszonyainktól. Például a bolgár nemzetiségnek és az autonóm egységek területén kívül élő többi nemzetiségnek ugyanolyan biztosított jogai vannak, mint minden más nemzetiségnek.” (*Politika*, 1963. április 10., 8. oldal)

határozott módon tükrözik ezt a gyakorlatot és ezt a politikát, és megszabják alkotmányjogi kereteit.

Új alkotmányos rendünk természeténél fogva a szövetségi alkotmány és a köztársaság alkotmánya különböző terjedelemben² állapítja meg kimondottan a nemzetiségekre vonatkozó rendelkezéseket, vagy a rájuk vonatkozó rendelkezéseket, és ily módon is formálják egységes alkotmányos rendünket³.

A szövetségi alkotmány több rendelkezéssel szabályozza a nemzeti kisebbségek helyzetét:

1) azokkal, amelyek megállapítják az ember és a polgár helyzetét a munka felszabadításának és az öngazgatási rendszer további erősítésének folyamatában;

2) amelyek leszögezik a JSZSZK minden polgárának nemzeti egyenjogúságát;

3) külön rendelkezésekkel, amelyek kifejezetten a nemzetiségekre vonatkoznak.

1) Az ember és a polgár helyzetét, egységes társadalmi és politikai berendezésünk lényeges elemét, elsősorban a szövetségi alkotmány rendelkezései szabályozzák. Szocialista rendünknek ez az alapvető területe egyúttal alapul szolgál a nemzetiségek helyzetének szabályozására is.

Azáltal, hogy új alkotmányunk „a politikai viszonyokat nyíltan a szocialista társadalmi-politikai viszonyok kifejezésének nyilvánítja”⁴, igen világosan és minden kétséget kizáróan rámutat a lényegre, amely meghatározza az ember és a polgár politikai jogait és helyzetét, valamint a nemzetiségek politikai jogállapotát is, és megmagyarázza a Jugoszláv Kommunista Szövetség elvszerű és internacionalista politikájának értelmét a jugoszláviai nemzetiségek iránt. Ennek a politikának súlypontja, követke-

² A Szövetség és a köztársaság viszonyát, illetőleg a szövetségi és a köztársasági alkotmány egymás közötti kapcsolatát taglalva, *E. Kardelj A szocialista Jugoszlávia új alkotmánya* című tanulmányában utal arra, hogy: „... Az új alkotmány tervezete a korábbi alkotmányos rendelkezéseknél konkrétan és szabatosabban rendezi a Szövetség és a köztársaságok viszonyát. E viszonyok meghatározásának alapja az az elv, hogy mindaz, amit az alkotmány nem rögzít mindenkire általános érvényű elvként, vagy ami nem tartozik kimondottan a Szövetség illetékességébe — a köztársaságok joga, kötelessége s anyagi és politikai felelőssége marad.” (*Prednact Ustava Federativne Socijalističke Republike Jugoslavije*, Beograd, 1962, a *Komunist* kiadása, 119. oldal)

Alkotmányos rendünknek ugyanerről a sajátságáról értekezve, *J. Djordjević*, *Odnos saveznog ustava i ustava republika* című cikkében rámutat arra, hogy „... a köztársasági alkotmány nem repetíciós alkotmány és nem is lehet az, még kevésbé a szövetségi alkotmány függetlén”. (*Arhiv za pravne i društvene nauke*, Beograd, 1963, 1—2. szám, 3. oldal)

³ Egységes alkotmányos rendünket *E. Kardelj* 1963. április 7-i expozéjában többek között a következőképpen jellemzi: „Mindez külön érvényes a társadalom fenntartásához és haladásához, illetőleg egységéhez elengedhetetlenül szükséges decentralizált és központosított funkciók viszonyára is. Az alkotmány ezen a téren sem vezet be hierarchikus viszonyt, hanem a kölcsönös függőség viszonyát. Az öngazgatás társadalmi-gazdasági és politikai rendszerünk alapelve.” (*Ustav Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije sa Ustavnim zakonom o sprovođenju Ustava*, Beograd, Savremena administracija, 1963., XV. oldal)

U. Ulahovič: *Položaj i uloga gradjana* című cikkében egységes alkotmányos rendszerünk jellegéről a következőket mondja: „A köztársasági alkotmányok szabadságának határát a kölcsönös sokféleség tekintetében és a szövetségi alkotmányhoz képest, a társadalmi öngazgatás egységes rendszerén nyugvó egységes társadalmi-politikai és gazdasági rendszer határozza meg.” (*O ustavnom sistemu Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije*, Beograd, 1963, a *Komunist* kiadása, 95. oldal)

⁴ *E. Kardelj O ustavnom sistemu Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije* című értekezés-gyűjteményben, a *Komunist* kiadása, Beograd, 1963, 5. oldal.

zetessége és realizmusa abban rejlik, hogy „a fennálló adottságokkal összhangban... építettük szocialista közösségünk nemzetiségi és népei egyenjogúságának társadalmi alapját”⁵. Ezáltal államiságunk létrejöttének és társadalmi mechanizmusunk működésének első napjától kezdve az új Jugoszláviában a nemzetiségek nem voltak a nemzetek közötti viszonyok tárgya, nem képezték a polgároknak olyan kategóriáját, amelyet mások egyenlítenek ki jogilag a többi polgárral. A nemzeti kisebbségek is mindenkor alanyai voltak a szocialista társadalmi viszonyok és anyagi alapja építésének⁶. Sikeresen létrejöttek „annak általános társadalmi feltételei, hogy minden nemzeti kisebbség és a sorából származó minden egyén, mint ennek az országnak polgára, egyenjogúan, közvetlenül és aktívan részt vegyen a szocializmusért vívott harc minden szakaszában és minden formájában, Jugoszlávia többi népével együtt — együtt építvén velük az egységes, tartós és széttephetetlen szerves társadalmi közösséget”⁷.

Az új alkotmány alaposan részletezi a munka szerinti elosztás elvét, az emberek és a népek közötti szolidaritás elvével együtt. Ennek döntő jelentősége van a szocialista közösségünkben élő népek és nemzetiségek demokratikus társadalmi tudatának, egységük és egyenjogúságuk eszmei alapjának kialakításában.

Azáltal, hogy megszilárdítják az ember helyzetét, a munka felszabadításának és az öngazgatási rendszer fejlődésének folyamatában⁸ az alkotmány rendelkezései lényegesen hozzájárulnak az egyén sokoldalú fejlődéséhez, és elősegítik, hogy mindenkiben — a nemzetiségekben is — világosan és közvetlenül tudatosuljon saját társadalmi léte, minden olyan torzítás nélkül, amit a nacionalista korlátoltság, vagy a múltnak a tudatban és emberi viszonyokban még meglévő maradványai előidézhetnek.

Azzal, hogy meghatározza az ember és a polgár társadalmi-gazdasági rendükből származó helyzetét, alkotmányunk — mint ahogy a szövetségi alkotmánytervezet megvitatásában már elhangzott — „kétséget kizáróan serkentésül szolgál hazánk nemzetiségeinek is, hogy Jugoszlávia népeivel együtt, úgy mint dolgozók, úgy is mint polgárok, még jobban kibontakoztassák alkotó erejüket és még jobban bekapcsolódjanak közös társadalmi

⁵ S. Doronjski: Felszólalás a JSZSZK alkotmánytervezetéről 1962. november 21-én (Prednact Ustava Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, a *Komunist* kiadása, Beograd, 1962., 230. oldal).

⁶ Rehdik L.: Položaj nacionalnih manjina po novom ustavu (*Arhiv za pravne i društvene nauke*, Beograd, 1962, 3—4. szám, 402. oldal).

⁷ S. Doronjski: Rešenje nacionalnog pitanja u Jugoslaviji (*Medjunarodna politika*, Beograd, 1959. november 1., 226. szám, 15. oldal).

⁸ Ennek a társadalmi gyakorlatunkra és a JK SZ politikájára lényeges kérdésnek komoly figyelmet szentelt minden szerző, aki feldolgozta a nemzetiségekre vonatkozó anyagot. Így jártak el a nemzetiségekről szóló első külön kiadványunk szerzői Lj. Stojković és M. Matić: Nacionalne manjine u Jugoslaviji (Beograd, 1953, Rad, 73—84. oldal), de főképpen a későbbi szerzők, mint A. Borme: Italijani u novoj Jugoslaviji (*Pregled*, časopis za društvena pitanja, Sarajevo, 1957, 7—8. szám, 79. oldal); Dr. T. Uratuša: Most naroda (*Pregled*, Sarajevo 1957, 9. szám, 117. oldal); K. Bulajić: Savez Komunista Jugoslavije i nacionalne manjine (*Socijalizam*, Beograd, 1959, 5. szám, 5. és 9—11. oldal); Kemal Sejfula: Savez Komunista Jugoslavije i nacionalne manjine (Beograd, 1959, *Kultura* kiadása, 38—59. oldal); S. Doronjski: Rešenje nacionalnog pitanja u Jugoslaviji (*Medjunarodna politika*, Beograd, 1959, november 1., 16—17. oldal); K. Jončić: Nacionalne manjine u Jugoslaviji (Beograd, Savremena administracija kiadása, 1962, 55—70. oldal); K. Jončić: Položaj i prava nacionalnih manjina u SFRJ prema nacrtu novog ustava (*Arhiv za pravne i društvene nauke*, Beograd, 1962, 3—4. szám, 406—407. oldal); Minda T.: A nemzeti kisebbségek helyzete Vajdaságban (*Hid*, Novi Sad, 1963, 1. szám, 104—106. oldal). Az említett kérdést dolgozta fel különös tekintettel az új alkotmányra U. Ulahović: Položaj i uloga gradjana című értekezésében (O ustavnom sistemu Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, Beograd, 1963, a *Komunist* kiadása, 91—94. oldal).

Jelen értekezés szerzője nem ismerkedett meg M. Radojković, M. Marković, B. Kreigher és A. Bebler erre a területre vonatkozó tudományos munkáival, és ezért nem idézi őket, csak utal rájuk.

organizmusunk, a Jugoszláv Szövetségi Szocialista Köztársaság fejlődésének általános társadalmi áramlataiba⁹.

2) A nemzeti egyenjogúságot, amely a nemzetiségek tagjai számára is lényegbevágó rendelkezés, a szövetségi alkotmány több szempontból taglalja.

Így a nemzetiségek tagjainak nemzeti egyenjogúsága szempontjából is fontosak a Bevezető rész (Alapelvek) I. fejezetének tételei, főképpen az 1., 4. és 8. bekezdés.

Ugyanebből a szempontból igen jelentősek az alkotmány rendelkező részének következő szakaszai: a 32. és 33. szakasz (a III. fejezet — Az ember és a polgár szabadságai, jogai és kötelességei — bevezető szakaszai), amelyek többek között leszögezik, hogy „az ember és a polgár szabadságai és jogai elidegeníthetetlenek” és „az emberek kölcsönös szolidaritásában valósulnak meg, továbbá abban, hogy egyaránt teljesíti kötelességét mindenki az összesség iránt és az összesség mindenki iránt”, továbbá, hogy „a polgároknak nemzetiségre, fajra, vallásra, nemre, nyelvre, műveltségre és társadalmi helyzetre való tekintet nélkül egyenlő jogaik és kötelességeik vannak”.

Az ember és a polgár egyenjogú helyzetének megállapítására éppen ilyen fontos a 7. szakasz 1. bekezdésének általános rendelkezése is, amely megállapítja, hogy „az ember anyagi és társadalmi helyzetét csak a munka és a munka eredményei határozzák meg”, továbbá a 44. szakasz 1. bekezdésének rendelkezése, amely leszögezi, hogy „a polgároknak törvényben megállapított egyenlő feltételekkel joguk van, hogy minden fajta iskolában és más művelődési intézményben megszerezzék a szükséges tudást és képzettséget”.

Fontos a 41. szakasz 1. bekezdésének általános rendelkezése, amely megállapítja, hogy „az alkotmány biztosítja a polgár szabadságát, nemzetiségének és kultúrájának kifejezésére és anyanyelvének használatára”, és a 41. szakasz 3. bekezdésének rendelkezése, amely megállapítja, hogy „alkotmányellenes és büntetendő bármilyen nemzeti egyenjogútlanságot hirdetni és alkalmazni, valamint nemzeti, faji vagy vallási gyűlöletet vagy türelmetlenséget szítani”. Ezt az utóbbi rendelkezést a 40. szakasz 3. bekezdése is tartalmazza a sajtószabadság, szólásszabadság és a nyilvános fellépés szempontjából.

3) A szövetségi alkotmány 43. szakaszának rendelkezései kifejezetten a nemzetiségekre vonatkoznak. Ezek a rendelkezések teljesebbek, mint a korábbiak (az AVNOJ 1943. évi II. ülésénél Jugoszlávia szövetségi elveken való felépítéséről hozott határozat 4. pontja; az 1946. évi szövetségi alkotmány 13. szakasza).

Ezek a rendelkezések magukban foglalják a korábbi alkotmányos tételeket a nemzetiségekkel kapcsolatban, és ezáltal meghatározott módon kiemelik a nemzetiségek iránti politikánk és társadalmi gyakorlatunk elvszerű folyamatosságát. A szövetségi alkotmány erre vonatkozó rendelkezéseinek kibővítése (43. szakasz 2. bekezdés) a nemzetiségek tagjainak iskoláira vonatkozó rendelkezésekben nyilatkozik meg. (Ezáltal kifejezésre jutnak a Kommunista Szövetség Központi Vezetősége Végrehajtó Bizottságának 1959 márciusában hozott határozatának álláspontjai. Ez a határozat I. részében a nemzeti kisebbségek sajátosságaival foglalkozik, és többek között a következőket tartalmazza: „(A nemzeti kisebbségek) megtartják sajátosságait mint annak a nemzetnek a része, amelyhez etnikailag tartoznak, és amelynek sajátosságait, elsősorban kulturális természetű sajátos-

⁹ S. Doronjski: Felszólalás a JSZSZK alkotmánytervezetéről, 1962. november 21-én (Prednact ustava Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, Beograd, 1962, *Komunist* kiadás, 231. oldal).

ságait, magukban hordozzák, és egybeszövik őket annak a környezetnek jellegzetességeivel, amelyben élnek⁹).

Új alkotmányos rendünkkel¹⁰ összhangban a szövetségi alkotmány 43. szakasza 3. bekezdésének rendelkezése rámutat arra, hogy a köztársasági alkotmányok további rendelkezéseket tartalmaznak erre vonatkozóan.

A kifejezetten a nemzetiségekre vonatkozó rendelkezések rendszerezésének végleges megoldásával, azáltal, hogy ezeket a rendelkezéseket belefoglalta a III. fejezet rendelkezéseibe (Az ember és a polgár szabadságai, jogai és kötelességei), és ezek közvetlenül az előző általános rendelkezésekhez kapcsolódnak (a 43. szakasz 1. bekezdésének kezdete: „Avégett, hogy megvalósuljon a polgárok szabadsága nemzetiségük és kultúrájuk szabad kifejezésére...” közvetlen utalás a 41. szakasz rendelkezéseire), a szövetségi alkotmány egészen világosan és elvszerűen szabályozta azt.

Újítás a „nemzetiség” terminus bevezetése. Már az előzetes alkotmánytervezet szövegében erőfeszítések történtek jobb terminológiai megoldás fellelésére, úgyhogy az új alkotmánynak ez a terminusa nem egészen új¹¹. Az előzetes alkotmánytervezet vitájában a nemzeti kisebbségek észrevehetően kifejezték azt az óhajukat, hogy el kell hagyni a „nemzeti kisebbség” terminust. A vitában az volt a legfőbb érv, hogy ez a terminus elsősorban a háború előtti Jugoszlávia társadalmi körülményeiben keletkezett, a nemzetiségek mai helyzete a fejlett öngazgatási rendszerben nem utal kisebbségi helyzetre, és ez a terminus nem fejezi ki kellőképpen a nemzetiségek ténylegesen megvalósult egyenjogúságát¹².

⁹ Alkotmányos rendünkben, a köztársasági alkotmánynak ebben a rendben való helyzete tekintetében is vannak újítások. *J. Djordjević* meggyőzően érvel *Odnos saveznog ustava i ustava republika* című értekezésében (*Arhiv za pravnc i društvene nauke*, Beograd, 1963, 1—2. szám); meggyőzőek következő megállapításai is: „Jellegzetes, hogy Jugoszláviában fokozatosan és viszonylag változik a szövetségi és a köztársasági alkotmány közötti viszony alkotmányos megoldása. Ez kifejezésre jut mind a szövetségi alkotmány, mind a köztársasági alkotmányok koncepciójának és tartalmának változásában és fejlődésében is.” (2. oldal); „Az alkotmánytervezet sok újdonságot hoz a szövetségi és a köztársasági alkotmány közötti viszony megoldása tekintetében. Ezek az újdonságok, valamint egészben véve az alkotmány új szerkezete jelentős a köztársasági alkotmány szerepéről és tartalmáról való felfogás megváltozására és általában a köztársasági alkotmány értelmzésére nézve is.” (3. oldal); és „... Jugoszlávia új alkotmányossága kifejezi a szükségszerű egységet a különbözőség és az autonómia fejlesztése mellett; az integrálódást és az egybehangolódást a politikai központ adminisztratív felsőbbbsége, és a jelentős mértékben társadalmasított állami apparátus monopolizmusa nélkül...” (9. oldal).

Sokkal kevésbé támasztotta alá érvekkel felfogását *J. Globevnik* (*Nacrt ustava Socijalističke Republike Slovenije*, *Arhiv za pravnc i društvene nauke*, Beograd, 1963, 1—2. szám): „Eddig is ez volt politikai gyakorlatunk, mind 1946-ban, az első alkotmányos rendezés alkalmával, mind pedig 1953-ban, az alkotmányreform alkalmával” (10. oldal), habár kiinduló alapja (a JSZSZK alkotmánytervezetének első szakaszára való hivatkozással) és a következtetése helyesnek tűnik fel: „A köztársasági alkotmány a köztársaság dolgozó népe szuverenitásának eredeti rendelkezése; érvénye nem a szövetségi alkotmányból származik, és jellege szerint nem kiegészítő előírás, sem a szövetségi alkotmány rendelkezéseinek végrehajtására vonatkozó előírás”. (11. oldal)

¹¹ *U. Ulahović* (Politika, 1962. november 29.) és *S. Majstorović* (*Danas*, 1963. január 30. és *Iffjúság*, 1963. február 7.) némileg *Braun I.* (7 *Nap*, 1962. november 10.) és *Rehák L.* (*Arhiv za društvene i pravnc nauke*, 1962. 3—4. szám) is írtak sajtónkban a helyes terminológiai megoldás problémáiról.

¹² „Položaj i uloga gradjana” című értekezésében *U. Ulahović* ezzel a problémával kapcsolatban rámutat a következőkre: „A polgárok egyenjogú helyzete abból is kitűnik, hogy a régi fogalmi meghatározást — nemzeti kisebbség — új fogalmi meghatározás — nemzetiség — váltotta fel. Ezzel a változással az volt a szándék, hogy kiemelje Jugoszlávia minden népének és nemzetiségének teljes egyenjogúságát. A „nemzeti kisebbség” meghatározás még a múlt század óta húzódik, amikor az egyes nemzetiségek valóban kisebbségben voltak, mind az uralkodó nemzethez képest, mind pedig jogaik és a társadalomban való helyzetük tekintetében. A mi rendszerünkben, azonban, a népek teljes egyenjogúságának rendszerében, az öngazgatás elvein nyugvó rendszerben, nem lehet egyenjogútlan helyzet, illetve nem lehet kisebbség és többség. A kisebbség és a többség szüntelenül kialakul és eltűnik, azok szerint a kérdések szerint, amelyekben a polgár állást foglalnak.” (O *ustavnom sistemu Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije*, Beograd, 1963, a *Komunist* kiadása, 93. oldal).

Ennek a kérdésnek megvitatása és a vitában megnyilatkozott óhajok meglehetősen világosan kifejezésre juttatják a nálunk élő nemzetiségek tagjainak társadalmi tudatában bekövetkezett további változásokat. Az alkalmazott terminológiai megoldás az előzetes alkotmánytervezettel kapcsolatos vita eredményének elfogadását is jelenti ebben a kérdésben, de azt is jelenti, hogy meghatározott módon közvetlenebbül kifejezésre jutnak a Központi Vezetőség Végrehajtó Bizottsága 1959. évi határozatainak álláspontjai is. (A határozatok I. részében ez van: „A nemzeti kisebbségek azonban nemcsak annak a nemzetnek részei, amelyből származnak, hanem ahhoz az országhoz tartoznak, amelyben élnek... s objektív helyzetükre való tekintettel... a jugoszláv szocialista közösség alkotó részévé váltak.”)

„Jugoszlávia alkotmányosságának egységes szövetségi szerkezete”¹³ folytán a Szerb Szocialista Köztársaság alkotmányának jelentős szerepe van a területén élő nemzetiségekre vonatkozó részletesebb rendelkezések¹⁴ megállapításában. Vajdaság Autonóm Tartomány statútuma rendelkezéseinek — e dokumentum alkotmányos rendszerünkben való helyzeténél fogva¹⁵ — az a feladatuk, hogy előírják a közelebbi feltételeket és az eljárást a Szerb Szocialista Köztársaság alkotmányában (82.—86. szakasz) megállapított jogok megvalósítására.

A továbbiakban kérdéscsoportok szerint párhuzamosan kifejthetjük a Szerb Szocialista Köztársaság alkotmányának rendelkezéseit, és Vajdaság Autonóm Tartomány statútuma e rendelkezéseknek megfelelő tételét. A köztársasági alkotmány rendelkezései a következő öt tárgykörre vonatkoznak: 1) általános rendelkezések a nemzetiségekkel kapcsolatban (82. sza-

¹³ J. Djordjević megfogalmazásában (*Arhiv za pravne i društvene nauke*, Beograd, 1963, 1—2. szám, 3. oldal).

¹⁴ Ezzel kapcsolatban J. Uscelinov a Szerb Szocialista Köztársaság alkotmányjavaslatáról mondott exposéjában egyebek között a következőkre is rámutatott: „A köztársaság alkotmányának jellegét, tartalmát és szerepét meghatározzák a köztársaságnak a szövetségben való helyzete, jogai és kötelezései. Az új szövetségi alkotmány szerint a dolgozó nép a köztársaságban megvalósítja a társadalmi öngazgatást, szabályozza a társadalmi viszonyokat, megteremtí a gazdaság fejlesztésének és a társadalmi szolgálatok megszervezésének feltételeit, biztosítja a polgárok jogainak megvalósítását és a törvényességet, intézi a köztársaság gazdasági, kulturális és szociális életére és fejlődésére nézve közös érdekű összes társadalmi ügyeket, azoknak a kivételével, amelyek a Szövetség megállapított jogai és kötelezései.” És tovább: „Az alkotmányjavaslat kifejezi a köztársaságunkat és fejlődését jellemző sajátosságokat. Ebben az értelemben külön kidolgozza az autonóm egységek, a járáások és a községek helyzetével és funkcióival, a munkaszervezetek és más öngazgatású szervezetek öngazgatási viszonyaival kapcsolatos kérdéseket, továbbá a köztársaság területén élő nemzetiségek — nemzeti kisebbségek helyzetére és jogaira vonatkozó és más kérdéseket.” (*Politika*, 1963. április 10., 7. oldal).

¹⁵ Vajdaság Autonóm Tartomány statútumának jellegzetességeit fejtegetve, S. Doronjski. a statútumjavaslatról mondott exposéjában utalt arra, hogy a statútum „olyan megoldásokat is előír, amelyek megállapítják a köztársasági alkotmányban és törvényben megállapított autonóm jogok megvalósításának feltételeit és módját. A javasolt új statútum tehát nemcsak a tartomány legfőbb jogszabálya önmagáról, hanem azoknak az autonóm jogoknak az alapokmánya is, amelyeket a tartomány polgárai, képviselői szerveik, s a társadalmi öngazgató szervek útján és közvetlenül megvalósítanak”. És tovább: „A statútumjavaslat további jellegzetessége abban is megmutatkozik, hogy az autonóm jogok és kötelezések teljes egészükben a köztársasági jogok és kötelezések állományából jönnek létre, és semmiképpen sem a köztársaság területén levő más társadalmi-politikai közösségek jogainak a rovására. Jellegzetes továbbá az, hogy szervei útján a tartomány intézi területén a köztársaság összes ügyeit, azok kivételével, amelyeket kifejezetten és kizárólag fenntartottak a köztársaság és szervei részére.” S. Doronjski: O predlogu statuta Autonome Pokrajine Vojvodine i pratećim propisima: Vajdaság Autonóm Tartomány Népszaksztintájának anyaga, 1963. április 13., 12. és 13. oldal).

kasz); 2) az iskolázással kapcsolatos rendelkezések (83. szakasz); 3) az anyanyelv használata az állami szervek előtt (84. szakasz); 4) az anyanyelv használata a munkaszervezetek igazgató szerveinek munkájában (85. szakasz); 5) a fontosabb határozatok közzététele a nemzetiségek nyelvén (86. szakasz).

1) A Szerb Szocialista Köztársaság alkotmánya a nemzetiségekkel foglalkozó első szakaszban (82. szakasz) megnevezi az összes jelentékenyebb nemzetiségi csoportokat, megállapítja, hogy „minden tekintetben egyenjogúak és ugyanolyan... jogaik és kötelességeik vannak, mint a Szerb Köztársaság többi polgárának”. Ez a szakasz átveszi a Szövetségi Alkotmány 43. szakasza 1. bekezdésének alaprendelkezését, és megállapítja, hogy a nemzeti kisebbségek tagjai „élvezik nyelvük szabad használatának, kultúrájuk kifejezésének és fejlesztésének és olyan intézmények létesítésének jogát is, amelyek biztosítják ezeket a jogokat”.

Vajdaság Autonóm Tartomány statútumának 32. szakasza teljes egészében átveszi ezt az alkotmányos rendelkezést a nemzetiségek felsorolásának megfelelő megváltoztatásával, külön megnevezvén a magyarokat, szlovákokat, románokat és ruszinokat.

Vajdaság Autonóm Tartomány statútumának ugyanez a szakasza (32. szakasz 2. bekezdés) egyúttal konkretizálja „a nyelvük használatának, kultúrájuk kifejezésének és fejlesztésének” megállapított jogát olyképpen, hogy a tartomány való helyzetének megfelelően a nemzetiségeknek a törvénnyel összhangban, biztosítva van az „a joguk, hogy szavaikat és gondolataikat anyanyelvükön fejezzék ki minden korszerű tájékoztató eszköz felhasználásával”.

2) Az alkotmány rendelkezése (83. szakasz) meghagyja, hogy azokon a területeken, ahol nagyobb számban él valamely nemzetiség, elemi iskolák vagy elemi iskolai tagozatok nyíljanak, amelyekben az illető nemzetiség nyelvén folyik a tanítás.

Az adott feltételekkel és lehetőségekkel összhangban, az ilyen területeken a szakiskolákban és a gimnáziumokban is bevezethető a tanítás az illető nemzetiség nyelvén. Ez a lehetőség a főiskolákon és a legfelső fokú iskolákban is megvan egyes tantárgyak vagy tantárgy-csoportok tanítási nyelve tekintetében.

„Azokon a területeken, ahol nemzetiségek és jugoszláv nemzetiségű lakosság él együtt” két tannyelvű iskolai tagozatok nyithatók.

Az alkotmányos rendelkezések megállapítják, hogy a nemzetiségek nyelvén való tanítás bevezetése az iskolákban „a törvényben megállapított egységes iskolarendszer keretében és feltételei szerint történik”.

A nemzeti kisebbségek anyanyelvi tanításra való jogára vonatkozó alkotmányos rendelkezésekkel kapcsolatban Vajdaság Autonóm Tartomány nem hozott közelebbi rendelkezéseket, mivel külön alkotmányos rendelkezés nem bízta a statútumra, hogy szabályozza ennek az anyagnak egyes elemeit, és mivel az alkotmány és a törvény¹⁶ teljes egészében szabályozták ezt az anyagot. Vajdaság Autonóm Tartomány statútuma megfelelő rendelkezéseivel (37. szakasz) kötelezi a tartományi szerveket és „a tartomány jogaival és kötelességeivel kapcsolatos ügyeket intéző” munkaszervezetek és öngazgatású szervezeteket, hogy szakmai támogatást és más segítséget nyújtsanak a megfelelő járási és községi szervezeteknek a törvénnyel összhangban és a tartomány lehetőségei szerint.

¹⁶ Az általános iskolatörvény (A JSZNK Hivatalos Lapja, 1958/28. szám). Az elemi iskolákról szóló törvény (A Szerb NK Hivatalos Közlönye, 1959/30. szám). A nemzeti kisebbségi tannyelvű iskolák szervezetéről szóló törvény (A Szerb Népköztársaság Hivatalos Közlönye, 1960/29. szám).

A statútumnak ez a rendelkezése külön feltünteti, hogy az említett segítség arra vonatkozik: hogy fejlesszék a nevelőmunkát a nemzetiségek tagjainak iskoláskor előtti nevelőintézményeiben, elemi iskolákat vagy elemi iskolai tagozatokat alapítsanak a nemzetiségek tagjai részére. bevezessék az illető nemzetiségek nyelvén való tanítást a gimnáziumokban és szakiskolákban, pedagógusokat képezzenek a nemzetiségi tannyelvű iskolák számára, és fejlesszék a két tannyelvű iskolai hálózatot.

3) A Szerb Szocialista Köztársaság alkotmányának rendelkezése a nemzetiségek anyanyelvének használatára való jogról az állami szervek és a közfelhatalmazást viselő szervezetek előtti eljárásokban, és az a lehetőség, hogy meghatározott esetekben az állami szervek az admisztrációt a nemzetiségek nyelvén vezessék (84. szakasz 1. és 2. bekezdés), eredeti köztársasági alkotmányos rendelkezés¹⁷. A szövetségi alkotmányban nincs közvetlen utalás ilyen rendelkezésre, habár ez összhangban van a szövetségi alkotmány elveivel. Ezért ez az alkotmányos rendelkezés megadja ezt a jogot, megállapítja e jog megvalósításának méreteit és feltételeit (olyan területen, amelyen nagyobb számban él meghatározott nemzetiség, „törvényben megállapított feltételekkel”), s felhatalmazza és kötelezi a tartományokat, járásokat és községeket, hogy statútumaikban és határozataikban előírják „a törvénnyel összhangban a közelebbi feltételeket és az eljárást a nemzetiségek e jogainak megvalósítására” (88. szakasz 3. bekezdés).

A Szerb Szocialista Köztársaság alkotmányában kapott felhatalmazás és az abból származó kötelezettség alapján Vajdaság Autonóm Tartomány statútuma három szakaszban (34., 35. és 36. szakasz) fejt ki e jogok megvalósításának feltételeit és eljárását.

Vajdaság Autonóm Tartomány statútuma (34. szakasz) úgy rendelkezik, hogy a törvényes feltételekkel összhangban biztosítják a nemzetiségek tagjainak anyanyelvük használatának jogát a tartományi szervek előtti eljárásokban. A statútum (35. szakasz) megállapítja e jogok megvalósításának módját a tartományi szervek munkájában. Ez a jog főképpen azért valósul meg, hogy lehetővé teszik a tartományi szerveknek az illető nemzetiséghez tartozó felek anyanyelvén való érintkezést szóban és írásban, a tartományi szervek igazgatási rendelkezéseket adnak ki a szerbhorvát nyelvű szöveg lefordításával, az ülések fontosabb anyagát az illető nemzetiségek nyelvén készítik elő a tartományi képviselői szervek tagjai részére, fordító szolgálatot szerveznek és tartanak fenn, szükség szerint a tartományi szervek hivatalos közleményeit az illető nemzetiség nyelvén is kiadják, és egybegyűjtik és megőrzik az erre vonatkozó anyagot.

¹⁷ Az anyanyelv szabad használata a közéletben és az anyanyelvi tanítás a szocialista Jugoszlávia minden polgára számára, a nemzetiségek tagjait is beleértve, állandóan jelenlevő, élő társadalmi gyakorlat, amelyet több anyagi-jogi előírás is szabályoz. Jogunknak ezt a területét összefoglalóan feldolgozza K. Jončić: Nacionalne manjine u Jugoslaviji című értekezésében (Savremena administracija, Beograd, 1962, főleg a 43—55. oldalon). A szerző törvényszövegekből is bő választéket mellékel (idézett mű 106—169. oldal).

Ennek az anyagnak szabályozása az alkotmányos rendelkezések szempontjából mégis újdonság. Ezért J. Ueselinov, a Szerb Szocialista Köztársaság alkotmányjavaslatáról mondott exposéjában többek között kifejtette, hogy „Abból a tényből kiindulva, hogy Jugoszlávia soknemzetiségű ország, amelyben a jugoszláv népek mellett más nemzetiségek is élnek, az egyéni kulturális fejlődésre és az anyanyelv szabad használatára való jog mint a nemzetiségek alapvető joga, nálunk alkotmányos elv rangját kapta. Ez egyúttal külön kollektív jogot is biztosít minden nemzetiségnek, hogy szabadon használhassa anyanyelvét, és megfelelő intézményeket létesíthessen abból a célból, hogy művelődési és kulturális téren élhessen ezzel a jogával. (Politika, 1963. április 10. 8—9. oldal).

Az adminisztráció vezetésének feltételeiről és a követendő eljárásról a tartományi szkupstina hoz közelebbi előírásokat a törvénnyel összhangban.

A tartományi szervek, a tartomány jogaival és kötelességeivel kapcsolatos ügyeket intéző munkaszervezetek és onigazgatású szervezetek ezekben a kérdésekben szakmai támogatást és más segítséget nyújthatnak a községeknek és a járásoknak (36. szakasz).

Vajdaság Autonóm Tartomány statútumának rendelkezései nem bocsátkoznak a kétnyelvű adminisztráció elméleti meghatározásába, hanem felsorolják az ilyen adminisztrációnak a tartományban gyakorlatban megvalósított konkrét elemeit és megállapítják a kétnyelvű adminisztráció korvonalait¹⁸. Ezeknek a rendelkezéseknek a további kidolgozása a tartományi előírásokra és a közintézmények általános rendelkezéseire tartozik.

4) A Szerb Szocialista Köztársaság alkotmánya (85. szakasz) megállapítja, hogy a nemzetiségek a munkaszervezetek igazgató szerveiben anyanyelvüket használhatják. E jog megvalósításának feltételeit, valamint a munkaszervezet általános rendelkezései közzétételének feltételeit és módját az illető kisebbség nyelvén a munkaszervezetek statútuma határozza meg.

Vajdaság Autonóm Tartomány statútuma nem foglalkozik ezzel az alkotmányos rendelkezéssel, mert az közvetlenül kötelezi a meghatározott munkaszervezeteket, hogy statútumukban előírják e rendelkezés biztosításának feltételeit és módját.

5) A Szerb Szocialista Köztársaság alkotmánya (86. szakasz 1. bekezdés) megállapítja, hogy „azokban az autonóm tartományokban, járásokban és községekben, ahol nagyobb számban élnek valamely nemzetiség tagjai, biztosítva van e közösségek szervei fontosabb határozatainak és más általános rendelkezéseinek e nemzetiség nyelvén való közzététele is”. Vajdaság Autonóm Tartomány statútuma (33. szakasz 1. bekezdés) ennek az alkotmányos rendelkezésnek alapján, a fontosabb tartományi és általános rendelkezésekkel kapcsolatban elrendeli, hogy „a határozat, illetve az általános rendelkezés előírja, hogy melyik nemzetiség nyelvén teszik közzé a határozat, illetve az általános rendelkezés szerbhorvát nyelvről való fordítását”.

Meghatározott társadalmi-politikai közösségek fontosabb rendelkezéseinek az érdekelt nemzetiségek nyelvén való közzétételére vonatkozó alkotmányos rendelkezés mellett a Szerb Szocialista Köztársaság alkotmánya (86. szakasz 2. bekezdés) kötelezi az autonóm tartományokat és a községeket, biztosítsák a feltételeket, hogy a nemzetiségek tagjai anyanyelvükön ismerjék meg „a törvényeket és más előírásokat, főképpen azokat, amelyek a polgárok jogairól és kötelességeiről rendelkeznek”. Ez a rendelkezés kiküszöböli az esetleges formalisztikus megoldásokat és gyakorlatot, egyúttal tényleges, fontos jogokat állapít meg a nemzetiségek részére.

Fontos rámutatni mindegyik köztársasági alkotmányos rendelkezésnek és Vajdaság Autonóm Tartomány stútuma ennek megfelelő szakaszának sajátos és differenciált viszonyára. A statútum szakaszainak ez a differenciáltsága abban az intenzitásban tükröződik, amely a tartományi statútumnak a köztársasági alkotmány rendelkezéseivel és a Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság egész területén egységes kommunális rendszerrel meghatározott alkotmányos rendszerünkben való helyzetéből származik.

¹⁸ D. Ukašinović: és S. Radovanović: Prednact statuta Autonomne Pokrajine Vojvodine, Bilten Zavoda za javnu upravu AP Vojvodine. Novi Sad, 1962, 6. szám, 355. oldal.

A vajdasági nemzetiségek helyzetének vizsgálata Jugoszlávia új alkotmányos rendjében két alapvető végkövetkeztetést eredményez.

1) Az alkotmányos normák átfogóbban fogalmazzák meg a nemzetiségek jogi-politikai helyzetére vonatkozó rendelkezéseket, amelyeket a korábbi általános alkotmányos rendelkezések alapján törvény határozott meg és szabályozott részletesebben.

2) A nemzetiségek helyzetére vonatkozó anyagban is kidomborodik alkotmányos rendünk egyik alapvető tulajdonsága: a szövetségi és a köztársasági alkotmány rendelkezéseinek „kölcsonös függősége” és „Jugoszlávia alkotmányosságának egységes szövetségi szerkezete”. A nemzetiségekre vonatkozó anyag vizsgálata ugyancsak kidomborítja a tartományi státútum jellegét és helyét alkotmányos rendszerünkben¹⁹

1963 április

¹⁹ Ez az írás szerbhorvát nyelven (amelyen eredőileg íródott) a Novi Sad-i Egyetem Jogtudományi Karának könyvtárában letétbe van helyezve.

MUNKÁSMOZGALOM BÁCISKÁBAN

A MAGYARORSZÁGI SZOCIÁLDEMOKRATA
PÁRT MEGALAKULÁSAIG

Mirnics József

A munkásmozgalom és a szocialista mozgalom keletkezését és fejlődését a jugoszláv népek lakta országokban még nem tanulmányozták eléggé, holott ez sok anyagi és társadalmi mozzanatot világítana meg, s megkönnyítené legújabbkori politikai történelmünk átfogóbb felmérését. Roppan bonyolult feladat ez, már csak azért is, mert a mozgalom különböző történelmi-állami keretekben fejlődött, tudományos feldolgozása pedig meghaladja egy ember képességeit. Emiatt csak egy területünk munkásmozgalmának kivizsgálását és tanulmányozását tűztem ki értekezésem céljául, mégpedig aránylag rövid időszakra vonatkozóan. A munkásmozgalom és a szocialista mozgalom első megnyilvánulásainak időszaka ez Bácskában. Időben egybeesik az osztrák—magyar kiegyezéstől (1867), vagyis a nyílt abszolutizmus felszámolásától és a munkásszervezkedés alapvető politikai feltételeinek kialakulásától 1890-ig terjedő időszakkal, amikor megalakult a Magyarországi Szociáldemokrata Párt, amely — mint egységes és internacionalista irányt követő párt — a tudományos szocializmus tanait fogadta el gyakorlati tevékenysége alapjául. Igyekeztem hát szerves egészet alkotó formában összefoglalni a Bácskában ekkor jelentkező első, helyi jellegű és egymással semmilyen vagy csak nagyon laza kapcsolatban álló munkásegyletek, szakegyletek, önképzőkörök és betegsegélyző pénztárak történetét. A törvényhatóságú vármegye mint gazdasági, politikai és közigazgatási alapegység természetes keretül szolgál erre. A két nagy folyóval, a Dunával és a Tiszával határolt Bácska, külön földrajzi helyzeténél és több nemzetiségű összetételénél fogva, de főképpen azért, mert mint Magyarország periferikus részének sajátos volt a gazdasági fejlődése, külön egészet is alkotott.

Egy ilyen és így felvetett probléma feldolgozása több nehézséggel is járt. Elsősorban ezt a témát történetírásunk még nem dolgozta fel. Ez szükségyszerűen előtérbe hozta a módszertani nehézségeket. Munka közben állandóan felvetődött a kérdés, milyen mértékben kell feldolgoznom Magyarországnak, Bácska állami keretének gazdaság- és társadalomtörténetét, illetőleg hogyan illesszem be a bácskai munkásmozgalmat a magyarországi munkásmozgalom legfőbb fejlődési szakaszaiba. Ezeket a problémákat úgy igyekeztem megoldani, hogy mindazt, ami egész Magyar-

országra vonatkozik, arra a mértékre szűkítettem, amely nélkül sem a konkrét gazdasági folyamatokat, sem a bácskai munkásmozgalom menetét nem lehetne megérteni.

A népmozgalmaktól (telepítés, költözködés), továbbá a XVIII. század nagy lecsapolási munkálataitól és a közlekedési útvonalak építésétől kezdve, sok tényező hatott a gazdasági fejlődés jellegének kialakulására Bácskában, más szóval a bácskai munkásosztály kialakulására, ez pedig azt a kötelezettséget róta rám, hogy legalább általános vonalakban felöleljem Bácska gazdasági fejlődésének legfőbb jellegzetességeit is ettől a korszaktól kezdve. Ez sem ment nehézségek nélkül, mert Bácska újabkori gazdaságtörténete szintén feldolgozatlan terület még. A XVIII. századra és a XIX. század első felére vonatkozó levéltári anyag, legalábbis hazánkban, túlnyomórészt tönkrement, vagy rendezetlen. Mindaz, amit több helység monográfiájában az akkori Bácska gazdaságáról írtak, legnagyobb-részt csak mellékes közlés valamilyen más problémával, leginkább a politikai történelemmel kapcsolatban. Sem ezekben a művekben, sem a számkra hozzáférhető statisztikai kiadványokban és kamarai jelentésekben nem fordítottak kellő gondot az ipari és általában a gazdasági létesítmények kategorizálására; ez megnehezítette az ezekben a létesítményekben alkalmazott munkásság összetételének megismerését. Ebben némely hazai és mai magyarországi gazdaságtörténész adatai és tanulmányai voltak segítségemre. Bácska 1867—1890. évi gazdaságtörténetét túlnyomórészt levéltári anyag és az egykorú helyi sajtó alapján dolgoztam fel. A bácskai munkásmozgalomnak erről a korszakáról nincs irodalom. A bácskai munkás- és szocialista mozgalom keletkezési időszakának feldolgozásához jól megóvott levéltárakból, az egykori Bács-Bodrog vármegye, valamint Szabadka, Zombor és Újvidék szabad királyi városok főispáni, tanácsai meg polgármesteri levéltárából, a Magyar Országos Levéltár magyar miniszterelnökségi, belügyminisztériumi, földművelésügyi, iparügyi és kereskedelmi minisztériumi iratállományából, némely szakmai szövetségnek a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Vezetősége Párttörténeti Intézete Archívumában őrzött forrásdokumentumaiból merítettem az alapvető anyagot. A magyarországi és külön a bácskai munkásmozgalom külpolitikai vonatkozásait az osztrák Állami Levéltárban, a Külügyminisztérium Tájékoztató Irodájának iratállományában, a bécsi központi rendőrség álláspontjait pedig a bécsi Allgemeine Verwaltungsarchivban (Általános Közigazgatási Levéltár) kísértem figyelemmel. A legértékesebb anyagot e probléma tanulmányozásához mégis a megőrzött központi és helyi párt- meg szakmai lapok: az *Általános Munkás Újság*, *Arany Trombita*, *Jednakost*, *Straža*, *Allgemeine Arbeiter Zeitung*, *Arbeiter Wochen Chronik*, *Munkás Heti Krónika*, *Radical*, *Reform*, *Typographia* stb. szolgáltatják, és némi adatot lehetett találni az osztrák munkáslapokban is, főképpen a *Volkswille*, *Der Sozialist* és a *Wahrheit* című újságokban. Az irattári és egyéb anyag kiegészítéséül szolgált az akkori bácskai polgári helyi sajtó, amelynek több mint száz évfolyamát átnéztem. Kötelességemnek tartom elmondani, hogy ezt a viszonylag gazdag anyagot csak úgy sikerült átnézmem, hogy kutató munkámat rendes munkafeladatom keretében végeztem, a Vajdasági Párttörténeti Levéltár terve szerint.

Az alábbiakban tömören összefoglalom az eredményeket, melyeket e dokumentáció alapján, az említett történelmi problémával kapcsolatban elértem.

I

A munkásmozgalom és szocialista mozgalom a hetvenes évek elején, a hirtelen gazdasági fellendülés időszakában keletkezett Bácskában, az I. Internacionálé Nyugatról érkezett eszméinek hatására, de részben a szerbiai szocialista emigránsok terjesztette eszmék hatására is. Akkor a kapitalista gazdaság is olyan fejlődési fokot ért el Bácskában, ami feltételezi a szervezett munkásmozgalom megjelenését.

Már az abszolutizmus idején időszakonként erősebben kifejezésre jutott az elégedetlenség, sőt fellángolt a nép haragja: elemi csapások miatt (Csantavéren, 1862-ben), nyilvánvaló igazságtalanságok miatt (Petrócön, 1863-ban) vagy az abszolút hatalom némelyik képviselőjének erőszakoskodása miatt (Zentán, 1861-ben) stb. Ezek azonban ösztönszerű, elszigetelt, kisebb méretű mozgalmak, és tulajdonképp az éhség és a drágaság ellen irányultak. Bach abszolutizmusa idején a városokban legfeljebb a kölcsönös segítség és védelem szervezeti formáit, a mesterlegények testvériségeit lehetett megújítani (például az újvidéki kalaposok). Céhen kívüli munkásszervezetek szervezése szigorúan tilos volt. A kiegyezés, minden hibája ellenére, ebből a szempontból megszüntette a nyílt abszolutizmust, és megteremtette a politikai és gazdasági megszilárdulás alapfeltételeit. Enélkül pedig nem alakulhat ki munkásmozgalom.

II

Bácska munkásosztályának összetétele közvetlen hatással volt a munkásmozgalomra, annál is inkább, mert ekkor, a mozgalom kezdeti szakaszában, az életkörülmények még közvetlenebbül kihatnak a munkásság magatartására, mint a későbbi időszakban, amikor mind jobban növekszik a tudatos cselekvés szerepe. A munkásság szociális összetételének és a mozgalom potenciális hordozóinak felismerése végett multhatatlanul szükséges bemutatnunk Bácska gazdasági fejlődésének néhány jellegzetességét. Ezek a vizsgálódások azt mutatják, hogy az ipari forradalom idején, amikor szemmel látható az az irányzat, hogy az ország peremvidékeiről Pestre ömlesszék az akkumulációt, az általános történelmi helyzet abba az irányba terelte a periférikus Bácska gazdasági fejlődését, hogy Magyarország és a Monarchia agrárnyersanyag-termelő területévé váljon. Ennek folytán Bácskában kialakult a mezőgazdasági termények feldolgozására szakosított körletek szerteágazó hálózata az egyszerű kapitalista kooperáció és a manufaktúris termelés alapján, és részben a mezőgazdasági feldolgozó ipar (malmok, kendergyárak, ecetgyárak stb.) is ki-fejlődött, viszont az egyéb ipari termelés egészen fejletlen maradt.

A mezőgazdasági feldolgozó iparban foglalkoztatott munkásság azonban nem lehetett a munkásmozgalom hordozója. Először is a legerősebb bácskai iparág, a malomipar, csak nagyon kevés munkást foglalkoztatott. Ezenkívül a malommunkásokat úgyszólván kizárólag a szakképzetlen, sok esetben írástudatlan mezőgazdasági munkások közül toborozták, mégpedig túlnyomórészt idénymunkára. A szakképzetlen munkások idényjellegű foglalkoztatására vonatkozó megállapítás érvényes a kenderiparra is, amely Bácskában nem terjedt túl a manufaktúris termelés keretein, valamint az ecetgyárakra és a szeszfőzdekre is (ilyen majd minden bácskai helységben volt), de ezek tulajdonképpen csak egészen kicsiny üzemek voltak, szakképzetlen és részben női munkaerővel, viszont a selyemtermelés (az újvidéki selyemgyár kivételével) csak a mezőgazdasági termelők kiegészítő foglalkozása volt. Ebből világosan következik, hogy az

ipari munkásság sem érdeklődési körénél fogva — amely csak szorosan vett anyagi kérdésekre irányult —, sem képzettségénél fogva nem lehetett egy politikai kérdésekre irányuló mozgalom hordozója. Ez viszont nem jelenti azt, hogy ez a munkásság, időszakonként, amikor az anyagi-természetű kérdések kerültek a harc előterébe, nem kapcsolódott a harcba bizonyos megnyilatkozásaiban, például a fizetett vasárnapi munkaszünetért vívott harcban az élen is járt.

Bácskában a kisipari munkásság volt a munkásmozgalom elindítója és hordozója. Mivel Magyarországon későn következett be az ipari forradalom, és egyoldalúan a modern fémfeldolgozó ipar létesítésére vett irányt Pest környékén (illetve bányüzemek létesítésére a nyersanyag-lelőhelyek körül), Bácskában továbbra is a kisipari termelés maradt a legfőbb gazdasági tevékenység. A közép-európai gépesített ipar korszerű termékeinek térhódítása miatt némelyik kisipari ág tönkre is megy a súlyos gazdasági válságban, mások viszont alkalmazkodnak a helyzethez, és olyan tömeges fogyasztási cikkekkel igyekeznek kielégíteni a lakosság szükségleteit, amelyeknek előállításához pontosabb kézi munka szükséges, de legfőképpen szolgáltatásokra szorítkoznak. A mesterek többsége segéd nélkül dolgozik. Ezeknek a mestereknek a társadalmi helyzete és osztályigazodása nem különbözött nagyobb mértékben a kisipari munkásságétól. A szerb sajtó például minden megkülönböztetés nélkül egyaránt „ipari munkásoknak” nevezik őket. Ez a népes réteg teljes egészében a géppel dolgozó ipar termékeinek térhódítása elleni védekezés álláspontjára helyezkedik. Másrészt ez a munkásság legképzettebb és egyetlen szakképzett rétege Bácskában. Ezért egészen természetesen, hogy a szocialista eszméket általában, különösen pedig a szervezkedés eszméjét kedvezően fogadták a kisipari munkásság és a kisiparosok sorában egyaránt.

A korai munkásmozgalom szociális összetételének is valójában kisiparos jellege volt. Némelyik szervezkedési formában, például a nyomdászok, a kőművesek és ácsok szakegyleteiben egyáltalán nem tettek különbséget az önálló iparosok és segédek között. Némelyik más munkásegylet, mint például az Újvidéki Általános Munkásegylet (1873), az Első Zombori Általános Munkásegylet (1877), a Cservenkai Német—Magyar Munkásegylet (1885), a Becsei Iparos Ifjúság Onképző és Betegsegélyező Egylete (1889), a Szabadkai Iparos Ifjúság Onképző Köre (1890) stb. csak bér munkaviszonyban levő személyeket vett fel rendes tagul, de az előirányzott anyagi támogatásra nem jogosult pártoló tagul az önálló iparosokat is befogadta, és leginkább azok is vezették az egyesületet. Némelyik munkásegylet (például az újvidéki Sloga—Egvetértés) egyenesen a munkaadók védnöksége alá helyezte magát. Ebben az időszakban a Budapesti Általános Munkás- és Rokkantszövetés szabadkai előhelye — körülbelül száz taggal — volt Bácskában az egyetlen munkásszervezet, amelynek nem voltak pártoló tagjai. Ezeket a munkásegyleteket azonban semmiképp sem szabad azonosítani a munkaadók alapította számos intézménnyel, például a katolikus legényegyletekkel, az ipartestületekben alakított segélypénztárakkal, a kereskedő ifjúság egyesületeivel stb. Az előbbieket munkásegyletek, és az volt a legfőbb céljuk, hogy harcoljanak a munkásosztály anyagi és társadalmi-politikai helyzetének javításáért, az utóbbiak pedig a munkaadók szervezetei, amelyeknek az előbbittel ellentétben az volt a céljuk, hogy leszereljék a bácskai munkásmozgalmat, gyámokodjanak fölötte, és a kívánt irányba tereljék.

III

A munkásújságok az első naptól fogva „munkáspártnak”, „szocialista pártnak”, sőt „szociáldemokrata pártnak” nevezik a fiatal szocialista mozgalmat. Ezeknek az elnevezéseknek azonban csak jelképes jelentőségük volt, s mögötte nem állt megfelelő szervezet. Ebben az időszakban tulajdonképpen sok önálló és egymással csak nagyon laza vagy semmilyen kapcsolatban sem álló helyi munkásintézmény létezett, habár az egész időszak alatt történtek bizonyos kísérletek, hogy valamelyik központi egyesület vagy párt köré tömörítsék az egész mozgalmat. Az 1868-ban megalakított Általános Munkásegylet volt az első munkásegylet, amely arra törekedett, hogy az egész országban maga köré tömörítsen minden munkásintézményt. Alapszabályai előírnyozták, hogy fiókegyleteket létesít az egész országban. Az egyletnek sikerült kidolgoznia egy országos mozgalom szervezetének aránylag világos körvonalait. Csatlakoztak hozzá majdnem az összes szakegyletek, bekapcsolódott az Általános Munkás Betegsegélyző Pénztár tagsága is, és az egyletnek mint elképzelt törzshöz hozzátartozott némelyik helyi munkásegylet egész tagsága is, amely elismerte az Általános Munkásegylet programját. Ebben az értelemben az Újvidéki Nyomdász Szakegylet (1869) és a Szabadkai Iparos- és Kereskedősegédek Onképző és Segélyező Egylete (1871) tagjait is az első országos szervezet tagjainak tekintették. Köztudomású, hogy vezetőinek le tartóztatása után, a hetvenes évek elején, az Általános Munkásegylet feloszlott, és fiókegyletei, mint szervezetileg teljesen önálló egyesületek, akadálytalanul folytathatták munkájukat.

Minden későbbi országos pártnak kevésbé sikerült kiépítenie szervezetét. Frankel Nemválasztók Pártja (1878) szervezeti tekintetben tulajdonképpen egyetlen munkásgyülekezet volt, amely követelte az általános választójogot, és amely az egyik központi pártlapot a párt sajtószervének ismerte el. Ennek a pártnak nem volt sem vezetősége, sem statútuma, sem konkrét tagsága. Ugyanez volt a helyzet Külföldi Magyarországi Munkáspártjával is (1878). A Magyarországi Általános Munkáspárt (1880), amelynek kongresszusain a bácskai munkásság is képviselve volt, csak az elképzések szerint képviselte az ország egész munkásmozgalmát. Ennek a pártnak nem volt se vezetősége, se szabályzata, se tagsága. Központi vezető testülete a kongresszusi elnökség volt, országos propaganda központja továbbra is a pártajtó.

Bízást állíthatjuk, hogy az egész időszakban az 1870-ben alapított Általános Munkás Betegsegélyző- és Rokkantspénztár volt az egyetlen központosított és állandó munkásintézmény. Fennállásának első 15 éve alatt, megbízható anyagi ügykezeléssel, 30 000 tagot sikerült összegyűjtenie 35 előhelyében az ország minden részén. Vajdaságban hat előhelye volt 1962 taggal. Vezetősége azonos volt a mozgalom vezetőségével. A vezetés kettsősége folytán a mozgalom érdekeit alárendelték a pénztár érdekeinek. Ez károsan hatott akkor is, amikor megkísérelték felépíteni a Magyarországi Általános Munkáspárt szervezeti vázát. Közismert dolog például, hogy a magyarországi Általános Munkáspárt III. kongresszusán (1887) azt indítványozták, hogy a nagyrészt szakmai elv szerint szervezett helyi munkásegélyző pénztárak csak azokat a munkásokat vegyék fel tagjaik közé, akik előzőleg az Általános Munkás Betegsegélyző- és Rokkantspénztárba lépnek, és ezáltal alávetik magukat a pártfegyelemnek. Némelyik szakmai szervezet képviselői, főképpen a nyomdászok, ezt határozottan visszautasították.

A nyomdászok, az újvidéki, szabadkai és zombori nyomdász szakegyletek egész idő alatt valami különállót képviseltek. Függetlenül felépí-

tett szakmai szervezetük is volt. A nyomdászok a pártkongresszusokon is részt vettek, de nem úgy léptek fel, mint a mozgalom része, hanem mint egy egész egy másik egésszel szemben. A nyolcvanas évek végén a többi szakma is követi a nyomdászok példáját, és lefekteti a mozgalom későbbi szindikalista felépítésének alapjait.

Szilárdabb pártgépezet híján még az sem volt világos, hogy kik, mely és milyen szervezetek vagy intézmények tartoznak a mozgalomhoz. A pártkongresszusokra egyaránt meghívták és azokon egyaránt részt vettek az osztályharcos munkásegyletek és szakmai munkásszervezetek, s az ipartestületek és a gyámságuk alatt levő munkásszervezetek képviselői, de elküldhették képviselőiket a kimondottan szocialistaellenes szervezetek, például a katolikus legényegyletek is. Ez azt mutatja, hogy a pártnak nem volt kimunkált politikai alapja — és erre a tényre külön ki kell térnünk, mert megvilágítja a mozgalom jellegét.

IV

A Pest környéki, túlnyomórészt idegen eredetű, magas szakképzettségű gyári munkások, akiknek soraiból a szocialista eszmék első magyarországi agitátorai kikerültek, viszonylag jó anyagi helyzetben voltak. Annál súlyosabban érintette őket Magyarországon az úgyszólván teljes jogfosztottság. Nagyon gyorsan megszabadultak Sultze-Delitsch eszméitől, aki minden politikai tevékenységet kizárt, és kölcsönös támogatásra, takarékosagra és arra intette a munkásságot, hogy a polgárság köréből védnököt keressen magának. Az sem vonzotta őket, hogy kisebb gazdasági engedményekért harcoljanak, ezért Lassalle tanításai szellemében az egész mozgalmat a munkásosztály politikai jogaiért való harc útjára irányították. Ez világosan kitűnik az Általános Munkásegylet programjából, amely valóságos kis kódexet tartalmaz a polgári politikai szabadságkövetelményekről, de egyetlen kifejezetten munkáskövetelményt sem tartalmaz. Ezt a programot közvetlenül a nagy gazdasági válság előtt hozták, amikor sok ezer munkás munka nélkül maradt, és pangott az egész kisipar. Ilyen körülményekben a polgári politikai szabadságok követelésének nem lehetett nagy mozgósító szerepe. A gazdasági válság volt az egyes társadalmi rétegek és az egyének gyakorlati álláspontjának legfőbb szabályozója. Ezt helyesen látták az uralkodó körök is, amelyek addig is viszonylag jóindulattal fogadták az olyan munkásszervezkedést, amely arra törekedett, hogy a burzsoázia támogatásával és védnökségével próbáljon javítani a munkások anyagi helyzetén. Ha végignézzük az 1873-tól 1878-ig tartó gazdasági válság idején Bácskában alakult munkásszervezetek lajstromát, azt látjuk, hogy ezek kizárólag a munkaadók védnökségével megalakított önszegélyező szervezetek, vagy legalábbis alapszabályaikban előíranyozták, hogy elfogadják a munkaadók felajánlott segítségét. Ilyen egyesület volt az Újvidéki Kereskedő Ifjúság Betegségélyező Egylete, a Sloga (Egyetértés), az Újvidéki Kőművesek és Ácsok Szakegylete, és ezért egyetlenegy sem foglalt alapszabályaiba kizárólag a politikai szabadságokhoz kapcsolódó kérdéseket (csak részben az Újvidéki Általános Munkásegylet). Az Általános Munkásegylet politikai nézetei nem szereztek Bácskában nagyobb számban híveket, mert nem fejezték ki az elsőnek szervezkedő veszélyeztetett kisiparos réteg közvetlen gazdasági érdekeit. Ez is az oka annak, hogy a hetvenes években az Általános Munkás Betegségélyező és Rokkantszervezetnek egyetlenegy kirendeltsége sem alakult meg Bácskában, mert akkoriban kizárólag a gyári munkásság megszervezésére törekedett. Ebben kell keresnünk annak az okát is, hogy

a bácskai munkásságnak nem volt képviselője, sem Frankel Nemválasztók Pártjának kongresszusán, sem Külföldi ellenzéki kongresszusán, holott ez a munkásság ugyanakkor a központi pártsajtót olvasta, amely irányelveitől függetlenül, terjedelmének nagy részét a munkásság anyagi helyzetével összefüggő kérdéseknek szentelte.

A Magyarországi Általános Munkáspárt programja (1880) volt az első teljes politikai alap, amelyet egy országos munkágyűlés Frankel erős egyéniségének közvetlen hatására elfogadott. Ekkor azonban, a nemzetközi események hatására, megkezdődtek az országban a megtorlások a fiatal szocialista mozgalom ellen. Amikor Frankel elhagyta az országot, és szétzúzták a radikálisabb áramlatokat (az anarchistákat és a radikálisokat), konformizmus uralkodott el a munkásmozgalom csúcaiban. A Magyarországi Általános Munkáspárt vezetői — majdnem egytől egyig a betegpénztár jól fizetett tisztviselői — visszarettek az esetleges illegális munkától. A párt egész 1887-ig óvakodott attól, hogy bármilyen osztályharcos politikai vagy gazdaság tömegakciót szervezzen. Egész tevékenysége arra irányult, hogy a tételes törvények módosításának szorgalmazásával próbáljon javítani a munkások helyzetén, s arra, hogy szorgalmasan tagokat gyűjtsön az Általános Munkás Betegsegélyző- és Rokkantszolgálatnak, miközben elvtelen alkudozásoktól, sőt az uralkodó körökkel való nyílt együttműködéstől sem riadt vissza. Másrészt köztudomású, hogy Tisza Kálmán kormánya is engedményeket tett a munkásmozgalomnak. Ezáltal a nyolcvanas években Bácskában a munkásság tömörítésére alakított intézmények többsége a munkaadók befolyásával vagy védnökségével alakult meg, mint például a segédek betegsegélyző és önképző egyesületei a becsei (1887-ben), a zentai és bácskapalánkai ipartestület keretében (1888-ban), a Kereskedő Ifjak Egylete Zentán (1885-ben), Szabadkán (1885-ben), Zomborban (1889-ben), a Szabadkai Pinceregylet (1885-ben) stb. Ebben az időszakban legényegyletek alakításával a katolikus papság is közvetlenül bekapcsolódott az osztályharcos munkásmozgalom leszerelésére irányuló törekvésbe. Katolikus legényegylet alakult Bezdánban (1881-ben), Kúlán (1882-ben), Szabadkán (1885-ben) stb. A mozgalom vezető garnitúrájának közvetlen befolyására ebben az időszakban csak néhány munkásegylet alakult Bácskában, az Általános Munkás Betegsegélyző- és Rokkantszolgálat Szabadkai Előhelye (1885-ben), a Cservenkai Magyar—Német Munkásegylet, a Becsei Iparos Ifjúsági Önképző és Betegsegélyző Egylete (1889-ben) és a Szabadkai Iparos Ifjúság Önképző Köre (1890-ben). Röviden összefoglalva, a Magyarországi Általános Munkáspárt politikai nézeteinek kialakulatlansága hozzájárult ahhoz, hogy Bácskában a munkásságnak csak aránylag szűk köre tömörült köréje. A mozgalom politikai nézeteivel kapcsolatban Bácska szempontjából még két különösen fontos mozzanatot kell kiemelnünk. Ezek közvetlen hatással voltak a mozgalom terjedésére: a vezetőség álláspontja a nemzeti kérdéssel és az agrárkérdéssel kapcsolatban.

U

A magyarországi munkásosztály összetétele, főképpen annak a részének nemzetiségi összetétele, amely a hetvenes évek elején a Pest környéki új iparvállalatokban és az országszéli bányavidékeken helyezkedett el — s éppen ezek alkották a szocialista munkásmozgalom tengelyét —, tulajdonképpen az egész monarchia nemzetiségi viszonyait tükrözte. Ez nagyon kedvező hatással volt a munkásosztály politikai jellegének kialakulására, nemkülönben arra, hogy a munkásosztály hamarosan

önálló politikai tényezővé vált. A magyarországi proletariátus kezdettől fogva internacionalista irányt követett, úgy is szervekedett, és kezdettől fogva internacionalista jelleget adott az egész munkásmozgalomnak. Ennek a ténynek óriási jelentőségét Engels is hangsúlyozta a Magyarországi Szociáldemokrata Párt alapító kongresszusához intézett levelében.

Ez valóban felbecsülhetetlen jelentőségű volt a soknemzetiségű államban, amelyben a magyar burzsoázia módszeresen arra törekedett, hogy a magyar nemzetet elválassza a többi nemzetiségtől és szembeállítsa velük. Másrészt a fiatal munkásmozgalom vezetősége sem tudott a szerfölött bonyolult nemzetközi viszonyok mélyére hatolni, nem volt képes megérteni a történelmi folyamatokat, amelyekben az egyes nemzetiségek átmentek, s mert hiányzott egy internacionalista munkásprogram a nemzetiségi kérdéstről (A kulturális autonómiát hirdető Heinfeldi Programot csaknem húsz évvel később hozták), egészen leegyszerűsítette álláspontját e ropant fontos kérdés iránt: „... tegyetek félre minden párt és nemzetiségi viszályt, s ki nem resteli magát munkásnak nevezni, annak ne legyen nemzetisége, mert bárhova vetődik a munkás, mindenhol csak mint munkással bánnak vele el, mindenhol kihasználják, mégpedig a legcsekélyebb bérért...” A következő időszakban is nagyjából ez az álláspont maradt a pártvezetőségek tartós irányvonala a nemzeti kérdésben.

A mozgalom vezetősége hozzálátott a mozgalom országos központjának megszervezéséhez internacionalista alapon, serkentette az ilyen szervezkedést vidéken, és a hetvenes években elveiben a munkásosztály nemzetközi szolidaritásának eszméit képviselte. 1868-ban a munkásosztály első országos osztályharcos támaszpontjának, az Általános Munkásosztály megalakítására is német, magyar és szlovák nyelven adták ki a Felhívást. Az alapszabályait aláíró munkások nevéből kiderült, hogy az Újvidéki Nyomdász és Betűszedő Munkások Betegsegélyző Egyletének — amely az Általános Munkásosztály szervezeti mintája szerint elsőként szervezkedett az országban, mint annak fiókegylete — egyaránt voltak szerb, német és magyar tagjai. Nemzetiségi összetételénél fogva kétségtelenül többnemzetiségű volt a párizsi kommun idején alapított és feloszlott Szabadkai Iparos és Kereskedő Segédek Egylete is. Az Újvidéki Általános Munkásosztály (1873), alapszabályait magyar, német és szerb nyelven készítették el. Az Újvidéki Kőművesek és Ácsok Egylete (1875), mint általában ebben az időben minden szakegylet, nemzeti hovatartozásra való tekintet nélkül felvette tagjai közé a szakmabeli munkásokat. Egészen biztosan többnemzetiségű volt az Általános Munkás Betegsegélyző- és Rokkantsági Alapítvány elvei alapján megszervezett Zombori Első Általános Munkásosztály (1877) stb. A mozgalom vezetősége a hetvenes években több cikkben népszerűsítette a szerbiai munkásmozgalmat, elítélte a bármilyen nemű „nemzeti örületet”, élesen tiltakozott az újvidéki *Straža* köré csoportosult szerb szocialisták kiűzése ellen stb. Mindez azonban nem volt elegendő. A munkásmozgalom túlnyomórészt németekből álló vezetősége képtelen volt felismerni a nemzeti felszabadulással összefüggő kérdések összességét, és ez már a hetvenes években hátrányos következményekkel jár. Bácskában ez főképpen abban nyilatkozott meg, hogy nem ölelték fel kellőképpen a szerb nemzetiségű proletariátust. Miletić mozgalomának széles körű általános nemzeti alapja magába foglalta a harcot mindazoknak a politikai szabadságoknak a kivívásáért is, amelyeket az Általános Munkásosztály programjában kitűzött. Miletić ezenkívül a szocialista eszmék propagálásának is elegendő teret adott. Az általános nemzeti szabadságtörekvések teljében ez a politikai alap közelebb állt a szerb proletariátushoz, mint a túlnyomórészt német vagy magyar nyelven Pestről érkező propaganda, amely egyáltalán nem vette figyelembe a szerb proletariátus

külön nemzeti érdekeit. Ezért például Újvidéken, a szakegyletükbe lépett nyomdászokon, kőműveseken és ácsokon kívül, a szerb munkásság csak elenyésző részben csatlakozott a helybeli Általános Munkásegyletkez, amelyben túlnyomórészt németül beszéltek, hanem legnagyobb részben a Slo-gához csatlakozott, amely a Szerb Iparos Szövetkezet védnöksége alatt működött, a kereskedőségek pedig a Kereskedő Ifjak Betegsegélyző Egy-letébe léptek, amely tisztára szerb volt.

A Magyarországi Általános Munkáspárt vezetősége nem tudott el-igazodni a Monarchia bonyolult és kölcsönösen összefüggő nemzeti visz-nyaiban, amelyekben a magyar nemzet alárendelt szerepet kapott Ausztr-riával szemben, de egyúttal uralmi szerepet a magyarországi nemzetisé-gekkel szemben — a kapitalista fejlődés elért fokozatkülönbségének fenntartása végett —, és ez a nyolcvanas években újabb hibákba sodorta. A nyolcvanas évek elején, az erős magyarosítási hullámban, amely időben egybeesett a munkásmozgalom elleni első szigorúbb megtorlásokkal, a Magyarországi Általános Munkáspárt vezetőségi tagjainak nagy része a nemzeti kérdésben is opportunistá álláspontra helyezkedett. A Magyar-országi Általános Munkáspárt vezetősége abból a reális tényből indult ki, hogy a magyar proletariátus számbeli növekedése miatt — főképpen a fővárosban — elérkezett az idő, hogy a magyar nyelv egyenjogúságot kapjon a mozgalomban, sőt előnyben részesüljön a német nyelvel szem-ben, de ahelyett, hogy az események természetes menetére bízta volna a dolgot, elvtelen agitációba kezdett annak érdekében, hogy a mozgalom-ban a magyar nyelvet használják. Ez nem múlhatott el anélkül, hogy ne ártson a mozgalom terjedésének és egyöntetőségének. Egészen bizonyos például, hogy a nyomdász munkások főképpen azért viselkedtek tartózkodóan az egységes mozgalommal, főképpen a Magyarországi Általános Munkáspárt vezetőségével szemben, mert a nyolcvanas évek elején kam-pányt indítottak, hogy az addig kétnyelvű *Typographia* egy nyelven je-ljen meg, holott, mint ahogyan meg is állapították, a nyomdászmun-kások túlnyomó többsége jól beszélt németül, magyarul viszont csak el-enyésző része tudott.

Mivel a Magyarországi Általános Munkáspárt vezetőségének nem volt világos álláspontja a nemzeti kérdés komplexumában, másrészt a mód-szeres agitáció következtében, amelyet a Tisza-kormány az ország egész politikai, társadalmi és gazdasági életének elmagyarosítása végett foly-tatott, a bácskai magyar munkásság egy része olyan egyesületekbe lépett, amelyeknek (többek között) a magyarosítás volt a célja (ilyenek voltak a kereskedő ifjak egyletei és részben az iparosok egyesületei ipartestületi keret-ben alakított betegsegélyző pénztárai), a nem magyar munkások pedig éppen ezért szabódtak attól, hogy ezekbe az egyesületekbe lépjenek. Mi több, tudjuk, hogy Újvidéken egyáltalában nem alakulhatott meg az ipar-estület. A szerb iparosok tudniillik megtagadták csatlakozásukat, mert úgy vélték, hogy magyarosítás a célja: az Újvidéki Kereskedő Ifjak Be-tegsegélyző Egylete azért nem volt hajlandó csatlakozni a Kereskedő Ifjú-sági Egyesületek Szövetségéhez, mert nyíltan a magyarosítást hirdette.

Természetesen nincs szándékunkban azt állítani, hogy a magyar pro-letariátus egy része főképpen azért csatlakozott a magyar burzsoázia véd-nöksége alatt álló szervezetekhez és a nem magyar proletariátus azért ta-gadta meg csatlakozását, mert a Magyarországi Általános Munkáspárt vezetőségének nem volt világos politikája a nemzeti kérdésben. Ez kívül állt a Magyarországi Általános Munkáspárt hatalmán, és okai abban rej-lenek, hogy Magyarországon megoldatlan volt a nemzeti kérdés. Amikor rámutatunk a bácskai korai munkásmozgalom bizonyos jellegzetességeire, tulajdonképpen le akarjuk szögezni: a magyarországi nemzeti kérdés

megoldatlansága kihatott arra, hogy a bácskai munkásság nem csatlakozott egységesen a munkásság megszervezésére alakított szervezetekhez, miközben a Magyarországi Általános Munkáspártnak sem volt kialakultabb nézete a nemzeti kérdés megoldásáról, és részben ez is hozzájárult ahhoz, hogy törekvései, amelyek elejétől végig a munkásosztály internacionalista megszervezésére irányultak, Bácskában nem válhattak a munkásosztály domináns szervezkedési formájává. Azok a munkásegyletek, szakmai szövetségek, betegsegélyező pénztárak, amelyek a nyolcvanas években a Magyarországi Általános Munkáspárt eszmei hatása alatt álltak, összetételüket tekintve vitathatatlanul többnemzetiségűek, irányzatukat tekintve internacionalisták voltak, összes tagjaik akadálytalanul használták anyanyelvüket, a gyűlések szónokai kötelezően több nyelven szólaltak fel, több nyelven vezették a jegyzőkönyveket, és több nyelven adták ki a felhívásokat stb. Tekintet nélkül arra, hogy kevesebb ilyen szervezet volt, és kevesebb tagjuk volt, mint azoknak a szervezeteknek, amelyek a bácskai többnemzetiségű munkásosztályban is szövetségest kereső, egymás között összevezett burzsoáziák konkurrens harcának hatása alatt keletkeztek és szervezték a munkáságot, bizvást állíthatjuk, hogy a bácskai munkásság osztályharcos szervezkedése kezdettől fogva internacionalista jellegű volt. Ez kétségtelenül a Magyarországi Általános Munkáspárt és az ilyen irányú követő korábbi vezetőségek történelmi érdeme.

VI

Érdekes megvizsgálni, hogy ebben a tanulmányban és az osztályharcos munkásszervezetek internacionalista jellegére vonatkozó megállapításaiban miért nem történik sehol említés szlovákokról, bunyevácokról és ruszinokról. Ez a kérdés szorosan összefügg a mozgalom vezetőségének politikai viszonyulásával az agrárkérdéshez, mivel a konkrét esetben úgyszólván kizárólag falusi lakosságról van szó. Magyarország és Bácska gazdasági fejlődése abban az irányban haladt, hogy majdnem teljesen meggátolja a falusi munkaerő átáramlását a városokba. A múlt század hetedik évtizedéig, amikor megkezdődött a szocialista munkásmozgalom, a magas szakképzettségű iparosok zárt rétege alkotta a városi termelőmunkások zömét. A manufakturális alapokra helyezett átmeneti kapitalista gazdálkodási formák nyugaton a központok felé űzték a falusi lakosság tömegeit, nem mezőgazdasági jellegű munkába vonták be a falusi lakosságot, és fokozatosan ipari munkássá változtatták, de a feudalizmus hosszabb fennmaradása miatt ezek a formák nálunk fejletlenek maradtak. Az elkésztett ipari forradalom megkövetelte a korszerű műszaki vívmányok minél gyorsabb meghonosítását viszonylag kevés magas szakképzettségű munkással, akikről tudjuk, hogy a Monarchia más, iparilag fejlett részeiből vagy Németországból toborzódtak. Amikor vázoltuk Bácska gazdasági fejlődését a kiegyezéstől a nyolcvanas évek végéig, azokra az okokra is rámutattunk, melyek továbbra is meggátolják a falusi lakosság átáramlását a városi központokba. Ennek a kérdésnek alapja egyrészt az a tény, hogy a bácskai városi központoknak úgyszólván egyáltalán nem volt vonzóerejük, másrészt a bácskai mezőgazdasági munkásság a szigorú differenciálódási és elszegényedési folyamat ellenére is bizonyos módon ragaszkodott falujához, amely a mezőgazdasági termények kedvező értékesítési lehetősége folytán és a mezőgazdasági gépek lassú térhódítása miatt idénymunkát adott neki az aratás és más mezőgazdasági munkálatok idején. A csatornamunkálatok, vasút- és gátépítés után az ilyen munkás szívesen visszatért falujába, amelyhez a hagyományok és maradisága

mellett talán egy darabka földje is fűzte, továbbá oda vonzotta a folyamatban levő járásosztás, amelyhez közvetlen érdekek fűzték stb.

Mindezeknél az okoknál fogva még ebben az időszakban is az volt a helyzet, hogy a viszonylag jól fizetett gyári munkásság vékony rétege, az iparos mesterek és az iparos segédek még mindig zárt kört alkottak az őket körülvevő mezőgazdasági munkásság tömegével szemben. A Pest környéki fiatal és túlnyomórészt idegen származású gyári munkásságnak, amely a mozgalom élén haladt, ismeretlenek és némileg idegenek voltak a falu problémái, és nagyon nehezen érintkezett a faluval, mert nem ismerte a nyelvet. Ezenkívül természetesen az alig írástudó parasztságot sem érdekelte különösen a mozgalom politikája, és állandó jövedelem híján nem csatlakozhatott az Általános Munkás Betegsegélyző Pénztárhoz, amely a politikai agitáció legfontosabb anyagi forrása volt — és ezért a szó szoros értelmében nem törődött a faluval és problémáival.

Sem az Általános Munkásegylet programjában, sem Frankel Nemválasztók Pártjának kongresszusán, sem a Külföldi-csoport kongresszusán, sem a Magyarországi Általános Munkáspárt programjában egyetlen szóval sem említik a falu problémáit. Ennek az országos munkáspártnak megalakítása alkalmával Táncsics, a népi forradalmár, a pártvezetőségi tagok előtt kijelentette, hogy ha az agitációt a falura is kiterjesztenék, nagy siker lenne az is, ha minden faluban csak egy vagy két előfizetőt szereznének a *Népszavának*. Az agrárkérdésről azonban nem esett szó sem a Magyarországi Általános Munkáspárt II. (1881), sem III. (1887) kongresszusán. Csak 1889-ben és 1890-ben foglalkoztak komolyabban azal a gondolattal, hogy agitátorokat küldenek a falvakba, és csak a Magyarországi Szociáldemokrata Párt alapító kongresszusán (1890) kapott helyet az agrárkérdés is a párt programjában. A szabadkai iparos ifjúság osztályharcos önképzőkörének kongresszusi küldötte, a bácskai munkásmozgalom történetében először, arról beszélt, hogy a bunyevácok között is kell agitálni, s hogy ezt a tudás iránt fogékony népet ki kell ragadni a papság befolyása alól. Ezen a kongresszuson beszéltek először arról, hogy az agitációval addig fel nem ölelt többi nép körében is terjeszteni kell a haladó irodalmat Bácskában.

Ebből világosan következik, hogy egészen a Magyarországi Szociáldemokrata Párt megalakulásáig csak néhány ösztönös zendülés és zavargás történt a bácskai falukban; bíróverés, gyűjtogatás és a hatvanas évek végén véres összetűzések Kúlán, Verbászon, Kishegyesen, Keresztúron, Szivácon, Szeghegyen, Sztapáron, Monostoron stb., a „nagy osztokodás”, vagyis a hűbéri birtokok elkülönítése és tagosítása idején elkövetett visszaélések miatt; ösztönös parasztzendülés és zavargások Apatinban (1874-ben) a községi bíró önkénye miatt, Sajkásgyörgyén (1875-ben) a réti földek megoldatlan tagosítása miatt, Pivnicán (1877-ben) az elcsigázó közmunkák miatt, vagyis minden esetben valamely hatalmi szerv önkénye, nepotizmusa, visszaélése miatt. Ebben az időszakban kísérletek történhettek és történtek is szövetkezetek létesítésére. Sajkásön földművesszövetkezet, Szeghegyen Magtáregylet alakult, másutt közös földbérletre, jobb vetőmag beszerzésére, kölcsönös kisegítésre és takarékosagra szövetkeztek a parasztok. Ezek voltak a parasztság első próbálkozásai, hogy egyesített erőfeszítéssel védekezzenek a súlyos gazdasági helyzetben, de egészen biztos, hogy ezeknek a szervezeteknek semminemű külön kapcsolatuk nem volt a szocialista munkásmozgalommal, habár később, a szociáldemokrata mozgalom tudatos tevékenységének irányításával, a mozgalom támaszpontjául szolgáltak. Csak a múlt század kilencvenes éveinek derekán kezdődött a bácskai mezőgazdasági munkásság olyan tömeges mozgalma, amely létszámával és harciasságával is felülmúlta a városi osztályharcos munkásmozgalmat.

VII

Az elmondottakból kiviláglik, hogy a bácskai munkásmozgalom ebben az időszakban azokon a szakaszokon ment keresztül, amelyekről rendszerint azt mondják, hogy ekkor esett át a mozgalom a gyermekbetegségeken. A bácskai munkásmozgalom szükségszerűen beilleszkedett a magyarországi munkásmozgalomba. Ebben az időszakban azonban nem sikerült szilárdabb szervezetet felépítenie. Bácskában a mozgalom többé-kevésbé az önálló helyi munkásegyletek, helyi szakmai szervezetek és betegsegélyező pénztárak elégtelenül irányított tevékenységére szorítkozott. A mozgalom vezetőségének politikai követelményei, amelyekben túlméretették a harcot a polgári politikai szabadságokért, főképpen az általános választójogért, és elhanyagolták a közvetlen munkáskövetelményekért való harcot, vagyis a gazdasági harci akciókat, bizonyos értelemben ellentét keletkezett a mozgalom vezetőségének törekvései s a munkásosztály közvetlen érdeke és többségének szándékai között. Bácskában az eltérés még kifejezettebb formákat öltött, mert nem mérték fel, vagyis leegyszerűsítették a roppant sokrétű nemzetiségi kérdést, és teljesen elhanyagolták az agrárkérdést. E fogyatékoságok miatt a mozgalom Bácskában szükségszerűen csak néhány iparosközpontra szorítkozott, nem ölelte fel egyetlenesen minden nemzetiség munkásait, ezáltal vesztett terjedelméből és erejéből. Mindezeknek és más fogyatékoságoknak, sok tisztázatlan fogalomnak és a legkülönbébb ideológiák keveredésének ellenére a bácskai proletariátus, az egész ország proletariátusának részeként éppen ebben az időszakban lépett a történelem színterére mint önálló társadalmi osztály, és húszévi tevékenység alatt az ország eléggé fontos politikai tényezőjévé izmosodott. Az uralkodó magyar burzsoázia a helyzet reális felmérése alapján sok szabályrendeletet és más jogszabályt hozott azzal a fő céllal, hogy engedményekkel lefegyverezze, leszerelje a munkásmozgalmat. A számos munkás betegsegélyező intézmény megalakulása az ipartestületeken belül, a kereskedő ifjúság egyesületei, a katolikus legénvegletek stb. az osztályharcos munkásmozgalom erejéről tanúskodnak, tekintet nélkül arra, hogy ezekben a szervezetekben a munkaadók vitték a legfőbb szót.

Az első bácskai munkásegyletekben a munkásság megismerkedett a munkásosztály legfontosabb elvi követelményeivel, megszerezte az első ismereteket az osztályharc elkerülhetetlenségéről, ezen felül ezek a szervezetek voltak az egyetlen hely, ahol törődtek a munkásság általános műveltségi szintjének emelésével és szórakozásának megszervezésével. Az országos munkásmozgalmi központok irányelveinek fogyatékoságaira való tekintet nélkül, vitathatatlan, hogy a bácskai munkásosztály az országos munkásmozgalmon belül már ebben az időszakban harcot indított az általános választójogért és a többi polgári szabadságért, a tízórás munkanapért, a mezőgazdasági feldolgozóiparba nagy számban bekapcsolódó nők egyenjogú helyzetéért, munkásvédelmi törvényhozásért, a fizetett vasárnapi munkaszünetért stb. Ebben az időszakban esett át a burzsoáziával való első összecsapásokon is: harcolt a burzsoázia védnöksége ellen (néldául az Egyetértésben, 1875-ben), akciót indított a munkáltatók segély-nénztárainak megalakítása ellen) a budapestiek szabadkai fiókegylete tagjainak fellépése 1887-ben), és az első sztrájkmozgalmakat is elindította (1882-ben az úvidéki nyomdászok és 1890-ben a szabadkai vasúti munkások) stb. Tekintet nélkül arra, hogy szervezeten nem épült ki a Párt, mégis nagy családnak tekintették, amelyhez erkölcsileg hozzátartozik minden munkásszervezet. Az objektív akadályokon kívül részben a vezető-ség szubjektív hibáinak következménye, hogy a Magyarországi Általános

Munkáspárt a nyolcvanas években nem lett a számos emberbaráti, művelődési, betegsegélyző, szakmai és más munkásszervezet tevékenységének tényleges és kizárólagos szabályozója. Az Irlinger, Kurschner, dr. Csillag összetételű vezetőség egyrészt az általános választójogért vívott harcra helyezte tevékenységének súlypontját, és egyoldalúan arra törekedett, hogy minden helyi betegsegélyző pénztárt beolvasszon az Általános Munkás Betegsegélyző- és Rokkantszövetkezetbe, másrészt elvtelenül, és oppor-tunista módon kapcsolatba lépett némelyik polgári politikussal, és ezáltal a Magyarországi Általános Munkáspárt elvesztette tekintélyét a munkástömegekben, és valóban alkalmatlanná vált arra, hogy más irányba vezesse a mozgalmat.

Amikor megalakult Engels II. Internacionáléja, Magyarországon Engelmann került a mozgalom élére, létrejöttek annak feltételei, hogy egyesítsék a tudományos szocializmus tanait a gyakorlati munkásmozgalommal. A közvetlen gazdasági követelményekért (a rövidebb munkaidőért, jobb munkakörülményekért, nagyobb fizetésért) vívott harc került előtérbe, és ezzel párhuzamosan a szakmai szervezetek erősítése, azzal, hogy legfőbb céljaik egyike a munkásosztály képzése, továbbá előtérbe került a harc az internacionalista irányt követő egységes szociáldemokrata párt megalakításáért. Ez az irányzat Bácskában is élénkebb tevékenységet eredményezett. Május elsejét, a munkásosztály nemzetközi ünnepét a nyolcórás munkaidőért vívott harc keretében már 1890-ben osztályharcos módon, vagyis a munka beszüntetésével ünnepelték meg a szabadkai és az újvidéki munkások is. Szabadkán megalakult az Iparos Ifjúság Köre. A Kör küldötte az Újvidéki Általános Munkássegylet radikálisabb szárnyának képviselőjével együtt figyelemre méltó szerepet játszott később, a Magyarországi Szociáldemokrata Párt alakuló kongresszusán. Az egységes, országos és internacionalista párt megalakítása kétségtelenül a bácskai munkásmozgalomban is minőségileg új időszak kezdetét jelentette.

A szerző a Belgrádi Tudományegyetem Bölcsészeti Karán nemrég védte meg doktori disszertációját. A közölt szöveg a munka összefoglalása.

SZEMLE

ÉRZÉSEK FELSZÍNÉN

Irena Vrkljan: STVARI VEĆ DALEKE. Zora kiadás, Zagreb, 1962.

Irena Vrkljan verskötetét egy szerelem eposza töredékeinek tekinthetjük. A téma, amely összefűzi a kötet darabjait: a szerelem. Az érzés, amely a versek jellegét megadja: a szerelem. A végső könkklúzió, melyet a költőnő megad: a szerelem. Abból a labirintusból, melyet a szerelem itt alkot, nem lehet kikerülni, Irena Vrkljannak ez az alapvető életérzése, s ezt akarja közölni, ezt akarja szuggerálni verseivel. Csakhogy épp a szuggesztivitás hiányzik belőle, a közlés nem hat meggyőzően. Bizonyára ott a hiba, hogy Irena Vrkljan sohasem tud érzéseinek mélyére bocsátkozni, mindig a felszínen marad, s mi csak felvillanó képeket, impressziókat kapunk a szerelemről, langyos élmények mozaikját.

Boldogság és csalódás, öröm és elkeseredés, az érzések megannyi árnyalata és változata jelen van ebben a költészetben, de mindig csak felületes benyomások alakjában. Az élmények őszinteségében és mélységében nincs okunk kételkedni; annál inkább a költőnő alkotóerejében. Mert a kötetben csak sorakoznak a versek, váltakoznak a hangulatok, de mindig úgy érezzük, körben forgunk s a felszínen maradunk.

Ezzel nem azt akarjuk mondani, hogy Vrkljannak nincsenek sikerült versei, a „Sudbina” című ciklus, a maga tömörségében, igazi élménye is lehet az olvasónak, és csak sajnálhatjuk, hogy a kötet többi verse nincs ezen a színvonalon; némelyik versében megbújik egy-egy jó kép, metafora, ez azonban nem menti meg a verset, melyben előfordul, még kevésbé a kötetet. Elszórtan megjelenő képekből még nem lehet verskötetet összeállítani: ehhez versek kellene. Jó verseket is tudna írni Irena Vrkljan; verseinek kompozíciója azt bizonyítja, hogy a költőnő ismeri a szerkesztés titkait, de ami ezen belül van, a vers szövege: ez az, amit nem sikerült elég sűrűre, elég tartóssá szőnie. És nincsenek meg itt a versek tengerszemének a mélységei sem — a felszín, melyet

nem kavartak fel a szenvedély hullámai, nem elégíthet ki bennünket.

Akármennyire hívei vagyunk a költő szabad választásának, akármennyire rokonszenvvel tudjuk nézni a formai szabadságot és kísérletezést, a kötetlenség örömeit és lehetőségeit, a kalandokat és az esztelenséget, Irena Vrkljan versei arról győznek meg bennünket, hogy van valami, amit se a szabadossággal, se a formátlansággal, se a bátor kockázattal nem lehet helyettesíteni: a költő fegyelmét. Irena Vrkljan verseiből pedig hiányzik a fegyelem, kötetlensége kivétel nélkül prózaiságot jelent, költőietlenséget, ritmustalanságot, ez pedig, végeredményben, azt juttatta győzelemre, ami távol esik a költészettől. A költői fegyelem a költő állásfoglalásával függ össze, abból ered, annak a velejárója, s a forma vagy a formátlanság következetességében, az érzések mélységeinek feltárásában, a nyelv féktelen iramában vagy szigorú megzabolásában nyilatkozik meg. Ez hiányzik a kötetből.

Felszínes érzések, melyek bennünk sem ébresztenek érdeklődést, melyeknek nincs visszhangjuk, dallamtalan, prózai sorok, melyek az olvasóban nem rezdítik meg az érzelmek húrjait, egy-egy kép, melyen el tudunk révedni — semmi más. S ha most, más kritikai módszerrel, újrakezdénénk Irena Vrkljan verskötetének boncolgatását, s régebbi köteteire gondolnánk, azokkal vetnénk össze a *Stvari več daleket*, magától adódna a megállapítás: a költő útján feltűntek a hanyatlás félreérthetetlen jelei.

(T L)

EGY FESTŐ-ÍRÓ GONDOLATSORAI

Mića Popović: U ATELJEU PRED NOĆ, Prosveta, Beograd, 1962.

Mića Popović könyve — képzőművészeti esszék, cikkek gyűjteménye — izgalmas olvasmánynak ígérkezik. Címe meglehetősen szegényes képzőművészeti irodalmunk felfrissülését, az alkotásfolyamat egy-egy sarkpontjának megvilágítását, a modern festő új világlátásából fakadó képi megvalósulások lényegi jellemzőinek feltárását sejteti.

A modern művészet és a modern ember problematikáját taglaló fejezetben részint a kérdés összetettsége, szövevényessége, részint a mozaikszerű kifejtés folytán érdekes, de zsákutcába jutó gondolatot futtat végig. Átmenet nélkül juttat el bennünket a Bach-műveket füttyorésző hajdani cipész és a Siena városában minden lakos végigkísérte szentkép esetének valóságába, hogy a következő oldalakon korunk automatizálódásával, szórakozáskeresésével, giccsszeretetének sivárságával ellenponthassa azt, és végül csak a mára vonatkoztatva mondhatta ki az eddig is fennállt igazságot: „A modern em-

ber és a modern művészet között szakadék tátong. Egyszerű, látszólag értelmetlen és oktalan, de áthidalhatatlan.” Popović az embert és a művészetet összekötő múltbeli hídnak a vallást és a portrét nevezi meg. Illúzió! Vajon a sienai polgárok nagy fölvonulása a híres szentképpel azt jelenti-e, hogy az akkori emberek valóban művészetrajongók, pontosabban befogadóképesek, *művészetértők* voltak, vagy talán egyféle cirkuszi mutatvány volt az egész, mely makacs hallgatásba zárta el a művet, hogy csak objektív, hideg kézzelfoghatóságában legyen jelen, miközben a menet kérges tudatlanságának burkaiba zártan istenét ünnepelte. Az összekötő kapocs látszólagos. A művészet semmivel sem állhatott közelebb az akkori emberhez, mint a maihoz, sőt a múltak művészete sem jelent a mai ember számára sokkal többet, mint, mondjuk, a modern művészet absztrakt alkotásai.

Az absztrakt képtől való nagy fokú idegenkedés egyszerű bizonyíték arra, hogy a letűnt korok embere a festményen — anélkül, hogy egy pillanatra is elmerült volna annak világában — csakis az elsődlegesnek hitt figurákra, a festmény irodalmi, mesét mondó komponenseire tudott összpontosítani. Az absztrakt kép föl számolta a nem-képzőművészeti elemeket, és mint ilyen, teljesen hermetikussá vált az évszázadokon át csak felszíni, a képtől lényegében idegen mozzanatokon megállapodott néző számára. Épp ezért érzem kulcsfontosságúnak Popović következő mondatát: „A realizmus, mindegy, hogy miként nevezik vagy határozzák meg, nem kizárólagos monopóliuma azoknak, akik a képzőművészeti kultúra hiánya miatt nem értik a festészetet és nem tudják, hogy nem értik.” Mivel semmilyen vonatkozásban nem tudnak rezonálni az absztrakt alkotással, azt a következtetést vonják le a modern művészeiről, hogy *tévtúton* jár. Ezek a „műélvezők” minden esetben „egészséges és feddhetetlen ítéletet” tudnak hozni egy-egy modern művészeti irányzatról, de közben egy pillanatra sem kínozza őket a fontos kérdés, vajon a mű „befogadhatatlanságának” minden oka a művészre hárul-e, vagy esetleg bennük él és hat egy valójában téves követelményre épülő „esztétikai” mércerendszer. Ők azok, akik a kép vizsgálatakor kiindulópontnak, alapzatnak, lényegnek nem a térben és időben, tehát társadalmilag is meghatározott, de ugyanakkor minden esetben egyszeri, individuális, intenzív, líraiságában átütő erejű alkotói szubjektumot tekintik elsődlegesnek, és a modern művészet művészi voltának *lehetőségességére*, a mélységesen átélt és egyre táguló szubjektív világkép megformálásának gyöttrődéses útkereséseire egyetlen *nemmel* válaszolnak.

Mića Popović nem megrögzött híve az absztrakt irányzatoknak, nem igyekszik a figurális festészetnél többet mondóbbaknak nyilvánítani azokat. Egyenrangúaknak hiszi őket!

De ugyanakkor rámutat a modern festészet egyes olyan megnyilvánulásaira, melyek fényt derítenek e művészet tévelygéseire is. A konzervatívizmustól való félelem hálójába vergődve a festő nem dalolni és val-

lani akar, hanem mindent háttérbe szorítva az anyag megszervezésére, az anyagok összevetésére összpontosít, hogy valami újat mutathasson föl, hogy győzelmet arathasson. Az ilyen erőltetett menetű kutatás során azonban víziója gyakran föloldódik, megfullad a festői mesterség lélektelen vázaiban. Épp ezért a modern művészet áradatában a festőművészek mellett ott van a védjegyes, sokkal inkább kommersziális okokból, semmint belső kényszerből és meggyőződésből dolgozó mázolóok egész sora. E bonyolult és szerteágazó organizmus olyannyira az erjedés, a forrongás időszakát éli, hogy még Mića Popović, a festő sem merészkedik határozott végkövetkeztetést hozni: „A modern művészet új utakon jár, vagy legalább azt hiszi. Ki tudná ezt ma megmondani?”

Paradox módon ez a Mića Popović-i határozatlanság, mely úgyszólván az egész köteten végigvonul, erénye is, hibája is a műnek. Erénye azért, mert egyetlen fölvetődő kérdés esetében sem igyekszik prófétikus jóslatokba bocsátkozva lezárni a problematikát. De fogyatékosága is, mert azzal, hogy impressziókon, idézeteken, neveken, irányzatokon, kérdésekbe torkolló gondolatvillódzásokon rohan velünk árkon-bokron át anélkül, hogy önnön álláspontját kikristályosítaná, háttérbe szorítja egyéniségét, az anyag a maga didergő meztelenségében kerül elénk az alkotói mozzanat hiányának személytelenségével.

Könyvének második része, *A dekoratőrök* nem annyira az érintett kérdések másodlagossága, mint a figyelem elernyedése, mellékes mozzanatokon való meg-megállása folytán sokkal színtelenebb, érdektelenebb az elgondolkodtató, bizarr és gyakran vitatható tézisek halmazára épülő elsőnél. Itt csak az *Izložba u glavnoj ulici* (Kiállítás a főutcán) című írására szeretnék kitérni, melyben Párizs, New York, a kirakatrendező festők említésén keresztül jut el a „különösen rút” belgrádi kirakatokig. Mennyire szeretné ízlésesnek tudni őket! Ám a végén a megkapó, de naiv indítvánnyal: eresszük le minden rút kirakat redőnyét, hogy az emberek észrevegyék az ízléstelenséget — játékossá teszi fejtegetését, leegyszerűsíti a kérdéskomplexumot. Ha figyelembe vesszük, hogy egy másik írásában a brutálisan tolakodó, zavarosban halászó, piócatermészetű ízléstelenség ellenpólusáról, az ízlésről, úgy vélekedett, hogy azt csak folyamatos, kitartó munkával lehet kialakítani, nyilvánvalóvá válik, hogy ez esetben is a Mića Popovićra jellemző véletlenül felötlő, bizarrságukkal első pillanatra elragadó gondolatok egyikéről van szó.

A könyv harmadik részében a festői szemmel nézett európai bizonyos líraisággal táltott megrajzolásában tárja elénk Popović a legkézzelfoghatóbban a „jelentéktelen” részletek megfigyelésén alapuló, különlegességükkel hatni vágyó képeit. De ez a líraiság magán viseli annak a poézisfelfogásnak a nyomait, melyet könyvének egyik előbbi fejezetében így fogalmazott meg: a festészet és a költészet, ha belső világukkal kerülnek szemtől szembe, nem tudnak betelni a szabadsággal, fáradhatatlanul kutatják a szeszélyt, a fenomént, a különle-

gest. Az a költészet, mely első és legnagyobb feladatának a fenomenális különlegességek kutatását tartja (akár a festészetben, szobrászatban, akár az irodalomban) eleve nem nyújthat többet az esetleg ügyes, de végső fokon mélység nélküli „poétikus” poézisnál.

A fölvetődő, nagyon is időszerű kérdések és az író gazdag tárgyismerete, tájékozottsága folytán a kötet, említett lényegbevágó fogyatékoságai ellenére is, érdekes, de Popović sok esetben az idézetek, és a vélemények harcában csak *irányítóként*, nem pedig *részvevőként* van jelen, ezért kissé hűvösnek tűnik.

(U CS)

A MUNKA EGYSZERŰSÍTÉSE

Ing. Drago Taboršek: STUDIJ RADA, Privreda, Zagreb, 1962.

Irodalmi, képzőművészeti, zenei műveltségről, film- és színházkultúráról beszélünk, és néha már műszaki kultúráról is, noha a technikának nyilván nem sok köze van a művészethez, ám a műveltséghez annál több. Nem lehet kilóra vagy méterre mérni, melyik a fontosabb vagy jelentősebb, miben maradtunk le jobban, és hol jutottunk messzebbre, de talán nem tévedünk, ha azt állítjuk, hogy igen nagy feladataink vannak a műszaki kultúra terjesztésében, mivel ennek a munkának még csak a kezdetén vagyunk.

Műszaki kultúra nélkül nincs modern társadalom, nincs modern termelés, tudomány, nincs gyors fejlődés. Van egy (igaz, állandóan változó) minimum, egy technikai ábécé, és mi ezt sem terjesztjük elég gyorsan; s kiszámította-e már valaki a technikai analfabéták százalékát?

Ma pedig már a középiskolai végzettség sem elegendő, sőt az egyetemi sem. A technika szakadatlan gyors fejlődése mellett lemarad, kiesik a kerékvágásból az, aki önképzéssel nem bővíti állandóan tudását. De nemcsak a műszakiakról van szó, hanem a műveltségről is általában, amely ma már nem képzelhető el bizonyos műszaki minimum nélkül. Maga az élet szabja meg ezeket a követelményeket.

Sorolhatnánk még a szempontokat, példákat is mondhatnánk, mit jelent, mikor modern, precíz gépek mellé kéthetes tanfolyam után odaállítanak faluról jött, kapanyélhez szokott, eldurvult kezű munkásokat, mit jelent ez a gépeknek, hogy alakul a termelékenység, milyen lesz a minőség, hány baleset naponta, selejt, leállás stb.

Mindez egy alig száznyolcvan oldalas kisformátumú könyv kapcsán vetődik most fel, egy véletlen zágrábi

út alkalmával került kezembe, Drago Taboršek mérnök írta, címe: *Studij rada* (A munka tanulmányozása). Ismeretlen égtájak, új világrészek nyíltak meg előttem, míg ezt a könyvet olvastam. Első pillanatra csodálatosnak látszik a problematika, kicsit úgy érzem, fölösleges is mindez, hiszen próbálja csak megmagyarázni a munkának egy-egy mozdulata felbontásának fontosságát, előre tudom, hogy festene ez, milyen lenne a reagálás. Kérdés azonban, ezek-e most legfontosabb feladataink.

Nem kell sokáig forgatni ezt a könyvet, hogy az ember rájöjjön, milyen primitíven viszonyul a ténpi kérdésekhez. Bármilyen jellegűek is mostani nehézségeink, bárhogy jutnak is azok kifejezésre egy-egy üzemben, mahoinap biztosan szemben találjuk magunkat a könyvben érintett kérdésekkel is, hiszen senki sem tagadhatja, hogy jellemzőek a fejlődés egy szakaszára a jól szervezett ipari termelés körülményei között.

Minden munka esetében megvan a törekvés — írja Taboršek —, hogy a feladatot kevesebb energiahasználattal, fáradsággal és így, gazdaságosabban végezzük el, egyúttal gyorsabban és jobban is. Ezért minden munkát ennek a célnak az elérése érdekében kell megszervezni. Ha javítani akarunk a munkán, nem tekinthetünk rá úgy, mint egészre, hanem fel kell bontanunk alkotóelemeire. Ezeket az elemeket kell jól megfigyelni, elemezni, és azután bizonyára elég módot és lehetőséget találunk a munka egyszerűsítésére és javítására. Ehhez olyan módszereket kell alkalmaznunk, amelyek lehetővé teszik, hogy az elfogyasztott energia minél célszerűbben használódjon fel, hogy a munkaeszközöket minél jobban kihasználjuk, és hogy csökkenjenek a munka költségei."

Foglalkozik a könyv a normírozás kérdéseivel is; a kidolgozás idejének meghatározásában szerinte nagy szerepet játszik a munkás igyekezete is. A normírozás alkalmával tehát ezt is figyelembe kell venni. Ennek a meghatározásnak azonban korántsem egyszerű feladat, legalábbis nem látszik annak. Először is: mi az a normális igyekezet, amelyhez a többi ember igyekezetét kell mérni?

„a. a normális felépítésű ember átlag 168 cm magas, teher nélkül 5 km óránkénti sebességgel halad egyenes úton, 75 cm-es lépésekkel, 15 C° hőmérsékleten, 10%-os levegőnedvességben;

b. az ember, aki 52 kártyalapot 0,5 perc alatt négy egyenlő részre oszt;

c. az ember, aki 0,41 perc alatt egy lyuggatott lemezbe 30 pálcikát dugdos be."

Nevetséges? Hány üzemünkben próbálták ki? És mennyire járulhatna hozzá a normák tárgyilagossabb meghatározásához, és mit jelenthene ez is a közhangulat, a munkakedv kialakításakor? Ilyen és hasonló kérdésekkel is megismerkedünk ebben a könyvben, amely főleg külföldi példákra és irodalomra hivatkozik, hiszen nálunk még a kezdet kezdetén áll ez a munka.

(B N)

KRÓNIKA

A „VÖRÖS KAKAS” PÁRIZSBAN

Jevtusenko stílusában, de anélkül, hogy a fiatal szovjet író utánozná — erre ugyanis nincs szüksége —, Miodrag Bulatović is elindult a világhírnév felé. Ebben az esetben a hírnév interjúkat, nagy fényképeket, nyilatkozatokat jelent, amelyek a párizsi lapokban láttak napvilágot január második és február első felében.

Az Éditions du Seuil ugyanis tervbe vette, hogy kiadja Bulatović *Crveni petao leti prema nebu* című regényét *Le Coq rouge* címmel. A regényben van valami, ami felszítja az újságírók vágyát, hogy írjanak róla és szerzőjéről. Szerintük Bulatović „olyan szláv ember, amilyen csak a *Karamazov testvérek*ben lehetséges, de amilyen a valóságban mégis létezik, expanzív és titokzatos, zavarba ejt, (kissé) bolondos, érzelmes, nagy barna, nedves szeme van (azt mondja, hogy egy apróságon sírva fakad). Haja szőke, pedig Crna Gora-i, a Crna Gora-iak pedig barnák, Olyan műveket ír, amilyeneket nem kellene írnia (mondanak az érzékeny emberek), mert rémesek. „Kis kocsiján” érkezett Párizsba, és mindenkit elképeszt, még mielőtt könyve megjelenne. S hogy elképeszt és elérékenyít, az nem is csoda; íme, így írja le, hogyan keletkezett a *Vörös kakas* motívuma kora gyermekéveiben, a háború idején: „Nyomorban éltem. Csak egy gidám volt és egy fehér lovacskám, melyet magukkal vittek a menekültek, s többször visszatért hozzám sebzett háttal, és a sörénye meg a farka tele volt bojtorjával. Később eltűnt, és soha többé nem tért vissza. Csak az én vörös kakasom maradt meg. Aztán megvadult. Egyszer nekemrontott, csupa vér voltam. Anyám azt mondta: „Vágjuk le!” A kis piros kakas nélkül szörnyű volt az élet a falunkban: lidérces éjszakákon azt álmodtuk, hogy megvadult a kakas. Az élet olyan rettenetes volt, hogy az állatok rátámadtak az emberekre. Én szenvedtem a kakas miatt. Ez aztán folytatódott. Huszonöt éves koromban is az volt az érzésem, hogy megettem a múltamat... Azt a gyönyörű, felejthetetlen vörös kakashat, melynek tollzatába rejtettem arcomat, hogy megvédjem a portól.”

Az író azonban oktatni is tud, például a *Les Lettres Francaises*-ban: „A franciák nem érdeklődnek eléggé irántunk, s ez sért engem, mert mi hihetetlenül tehetséges nép vagyunk... A jugoszláv iroda-

lom a középkorban fogant, s a mi középkori költészetünk, melyet mostanában fedeztem fel, fenomenális!”

A francia nyelvről Bulatovićnak nincs a legjobb véleménye: „Meg kell törni... Én nagyon szeretem megtörni azt, amit lehet... Szeretem a lehetetlenségeket, mert lehetlenségek nincsenek, gondolatban ugyanis minden lehetséges. Nem érdemes élni, ha nincsenek ötleteink. Nem is nehéz, hogy az embernek legyenek ötletei: ha nincs ötlete, sántítson jobb lábára — ez is ötlet!” Bulatović nem alázkodott meg, csupa önbizalom, s megtalálta a legjobb módot, hogy ne csak művei, hanem személye iránt is felkeltse az érdeklődést abban a világban, amely már telítve van udvariassággal.

ERTEKTELEN EMBEREK PORTRÉJA

Pierre Gascart, akinek *Le Temps des Morts* (Halottak idején) című regénye nálunk is megjelent, mindinkább érdeklik az időszerű témák. Az algériai háborúról szóló regénye után most új könyve jelent meg, melyben egy terrorista csoportról beszél. Persze a csoportban nem nehéz ráismerni az OAS-ra. A könyv címe *Les Moutons de Feu*, s maga a cím a csoport egy akciójára utal.

A csoport egy tagja szalmával kitömött juhokba rejtve szállít robbanóanyagot. A robbanóanyag eljut rendeltetési helyére, felrobbantják vele egy baloldali szervezet székházát, s a színen megjelenik a rendőrség is. Gascar célja azonban nem az, hogy elmondjon egy kalandot, véli a *Les Nouvelles Littéraires* kritikusa, se az, hogy riportot írjon az OAS-ról, hisz még csak be se mutatja a csoport ideológiáját. Az embereket mutatja be, a csoport tagjait, mégpedig magánéletüket, gyengeségeiket, a robbanóanyag szállítása és a merénylet csak elindítja a regény cselekményének. A csoport vezetője, egy ügyvéd, túlságosan ambiciózus, kompromittálja magát: szórakozásból lapot akar indítani, s a merénylet után egy előkelő társaságba tartozó fiatal lánynál beszél meg a találkozót... Egy öreg állatbarát és folklorista is megbízható cinkos lenne, de lányának gyengék az idegei, a végén meg is örül... A már említett robbanóanyag-szállítás szervezője beleszeret ebbe a lányba, aztán főnöke előkelő unokahúgába, és ezért sorozatosan baklövéseket követ el. A regény tehát nem akcióregény, nem is a terror elítélése, hanem pszichológiai portrék sorozata, amilyenekben sok író, közöttük Malraux és Camus is ábrázolja a mai, értéktelenedett embert.

ÍRÓK MAGANLEVELEZÉSE

Egy angol és egy amerikai író útját szoros kapcsolatok fűzik össze már vagy 25 éve: Lawrence Durrellét és Henry Millerét. Az utóbbi művei (*Tropic of Cancer*, *Tropic of Capricorn*, *Sexus*) az intimitások felfedezésével meghökkentették a hivatalos kritikát, de

Durrell, aki 21 évvel fiatalabb Millernél, már 1935-ben nagy írónak tartotta idősebb társát, s ezt írta neki egy levelében: „Dühös vagyok, hogy az emberek egyszerűen nem törtek be elkülönültségébe, s nem kényszerítették, hogy otthon megalapítsa az amerikai irodalmat”, s közölte vele, hogy a *Ráktérítőhöz* (Tropic of Cancer) mérten D. H. Lawrence *Lady Chatterley szeretője* című regénye meg Joyce *Ulyssese* „gyöngye, mocskos, goromba tákolmány”.

Kettejük között egyébként igen gazdag levelezés folyt, s ez a mai napig tart. Levelezésük most *Lawrence Durrell and Henry Miller, A Private Correspondence* (Lawrence Durrell és Henry Miller magánlevelezése) címmel könyv alakjában is megjelent.

A *Saturday Review* szerint a levelek két eltérő szellem párhuzamos fejlődését szemléltetik. Miller csupa lázadás. „Én a tudás ellensége vagyok — mondja. — Undorodom tőle. Gyűlölöm. Minél tudatlanabb akarok lenni, minél csöndesebb, vegetatívabb, elgondolkozóbb, mindenevő, húsevő, növényevő. Nyugodni akarok, de belülről remegek...” Durrell ugyanakkor érettebbé válik, kiegyensúlyozódik, figyeli a világot, s így ír: „A költészet, melyet most írok, szürke és inas, mint a rossz szalonna.”

1949-ben nézeteltérés volt a két író között. Ekkor jelenik meg Miller *Sexusa*. Durrell sürgőnyt küld neki: „Sexus szégyenletesen rossz. Teljesen tönkreteszi hírnevét, ha nem vonja vissza és nem dolgozza át.” De ez a kirohanás nem kedvetleníti el Millert, sőt arra kéri Durrellt, írjon kritikát művéről, s jelentesse meg; így hát nem szakadt meg barátságuk. Ellenkezőleg, levelezésük eredménye ez a könyv, amely két irodalom különböző irányzatainak képviselőiről tájékoztatja az olvasókat. Műveik az angolszász szellem egy mellékes, de rendkívül kifejező oldalát szemléltetik.

LEVELEK A SZÁMÜZETÉSBŐL

A *Neue Deutsche Literatur* című folyóirat nemrég közölte Heinrich Mann és Arnold Zweig egynehány levelét 1934—1937-ből. Abban az időben mindkét író emigrációban élt: Heinrich Mann Nizában, Zweig Izraelban. Mann a *IU. Henriken* dolgozott, figyelmét azonban mindennél jobban lekötötte a politikai világhelyzet, melynek drámaiságát teljes egészében meglátta.

Íme, mit írt Mann Zweig *Erziehung vor Verdun* című regényéről, amely épp akkortájt jelent meg: „Őn a legfontosabbra vállalkozott: a nevelésre. Reméljük, hogy törekvését egyhamar hazánkban folytathatja. Az erkölcsöt tanulni kell. A jövő Németországá egyetlen erkölcsi kérdés lesz. Mivel időközben erkölcsi és gazdasági anarchia következett be, csak előlről lehet mindent kezdeni, de előbb el kell söpörni az osztályt, amely mostanáig vagyonával és erkölcsével uralkodott. Ez a Harmadik Birodalom tanulsága. Igazán nagyszerű, hogy bemutatta a jogtalanság megjelenését; ez még a háborúból ered, s csak nagy nehezen lehetett visszaszorítani, ma

pedig még jobban dühöng, mint a háborús években. Vissza kell térni a forrásokhoz, mint Ön teszi. Részletekbe kell bocsátkozni, mint Ön teszi. A magánjellegű részletek a legmeggyőzőbbek. Ön joggal mutatja be a háborúnak azokat a részvevőit, akik kételkedések és félelem közepette válnak becstelenné és követnek el bűncselekményeket, mert ebben az időben ilyennek kell lenni. Más alkalommal Ön tisztább lesz. Végeredményben olyan jellemeket kell nevelni, amelyek nem véletlenül ilyenek vagy olyanok. Az Ön harcához a jogért ebben a regényben nem lehet semmilyen megjegyzést fűzni, s nem is lehet semmit hozzátenni. Legyen csak továbbra is ilyen, s ez vezessen el a büntetéshez.”

Fél év múlva, 1936 áprilisában Mann ezt írja Arnold Zweignak: „Valaha azt hittem, hogy Stendhal túloz, amikor bizalmatlan kortársai iránt, és hogy túlságosan egyszerűsít, amikor mindenkit romlottnak tart. Ma tudom, hogy igaza volt. Másrészt pedig, jobb betekintés révén, egészen más képet kaptunk a németek legnagyobb tetteről: erkölcsi ellenállóképességükről; s szeretném hinni, hogy lesz még erejük a támadásra. Meddig tarthatja magát még ez a minősíthetetlen rendszer? A háború biztosan véget vetne neki; de éppen ezért hiszem, hogy belső ellensége már előbb megtalálja a megfelelő alkalmat, hogy megdöntse.”

JULIEN GREEN ÉS A BÍBOROSOK

A párizsi könyvesboltok kirakataiban új könyv jelent meg nemrég. Címe: *Pamphlet contre les Catholiques de France* (Pamflet a francia katolikusok ellen), szerzője Julien Green, az ismert francia katolikus író, akinek több műve magyarul is megjelent (*Leviathan*, *Az álmodó*). A könyv tulajdonképpen új kiadása Green első művének, melynek keletkezését maga a szerző magyarázta meg a *Figaro Littéraire*-ben.

1924 tavaszán egy fiatal irodalmár kéziratot kért Greentől egy új folyóirat, a *La Revue des Pamphletaires* számára, melynek minden számában egy-egy pamfletet szándékoztak közölni. Green akkoriban csak annyit tudott a pamfletről, hogy valaki ellen irányul, s ezért azt felelte a fiatalembernek, hogy nincs témája. Arra a kérdésre, hogy mi foglalkoztatja leginkább az utóbbi időben, Green gondolkodás nélkül rávágta: „A vallás!” Ezután megkérdezték tőle, vajon semmi kifogása sincs a vallási élet ellen, s Green érezte, hogyan fokozódik benne a vallási étellel való elégedetlenség. Elfogadta az ajánlatot, hazament, s egy ültében mindent megírt, ami tollára került. Ötvenoldalas írás lett belőle. Rettenetes fenyegetése ez az ingadozó hitnek és az erkölcsi törvények elleni vétéseknek. „Akkor nem is voltam tudatában egy dolognak — mondja Green —, s csak később értettem meg: önmagamra haragudtam. Innen a túlzások, fenyegetések, a hivatkozások a megboldogult inkvizícióra. Ha valaha önéletrajz került ki a tollam alól, akkor ez a kis könyv az volt. Dühös voltam, mert rájöttem, hogy nem va-

gyok szent. Túlságosan forrt bennem minden, túl sok vágyam volt, s heveségük zavarba ejtett. Természetesen nem éreztem magam elveszítettnek, de elveszettnek tekintettem az ingadozó katolikust és megfenyítettem, ez a katolikus pedig rám hasonlított. A pokolról beszéltem neki, hogy visszatérítsem az igaz élet útjára. Minden energiámat, mindazt, ami a véretem forralta, belevittem ebbe az írásba, s ez szöges ellentétben állt mindazzal, ami annak idején foglalkoztatott.”

Ezt követően ugyanaz történt Greennel, ami ilyenkor a kezdő írókkal történni szokott: félt, reménykedett, ingadozott. A legnagyobb meglepetés akkor érte, akkor rökönödött meg igazán, amikor a folyóiraton, mely írását közölte, a következő feliratot pillantotta meg: „Hat francia bíborosnak ajánljuk.” Green bosszút, kiátkozást vagy vallási háborút várt. Nem történt semmi: a bíborosok fel se figyeltek erre a fiatalos kirohanásra, az írást mindenki elfelejtette. Az író számára azonban jelentős maradt. „Ma — írja Green — nem tudom bizonyos meghökkenés nélkül olvasni azokat a túlzásokat, melyeket nem vonakodtam leírni a pokolról, a spanyol máglyákról, a papság tehetetlenségéről. S ebben a kis könyvben megtaláltam azt a heveséget is, mely időről időre minden művemben feltűnik, első írásomtól kezdve egészen a *Moiráig*, melyben eléri csúcspontját.” Ezt mondja Green. Mi hozzátehetnénk azt az igazságot, amely fiatalkori támadása és a katolicizmusnak később tett szolgálatai közötti ellentétben rejlik, hogy tudniillik gyakran azt szidjuk legjobban, ami a szívünkhöz nőtt.

Mintha ezt tudták volna a francia bíborosok...

A TÁBORNOK ÉS A HADNAGY

Meghalt George Saiko osztrák író, akit sokan a Kafka—Musil—Broch irodalmi vonal folytatójának tartanak. Ez az irodalom a helyi jelleg bizonyos vonásaival, de nemzetek fölötti szinten a mai ember létkérdéseit tárgyalja. Saiko is az említett írók közé tartozott, de alig ismerték, s csak nemrég kapott osztrák állampolgárságot. Egyébként nem volt nagyon termékeny író. 1911-ben egy elbeszélése jelent meg, későbbi művei: *Auf dem Floss* (Tutajon), *Der Mann im Schilf* (Ember a nádasban) — regények, *Giraffe unter Palmen* (Zsiráf a pálmák alatt), *Der Opferblock* (Az áldozati tönk) — elbeszéléskötetek.

Saikónak vannak hívei, akik most, halála után különösen hangsúlyozzák jelentőségét. A bécsi *Wort in der Zeit* című folyóiratban a *Der Opferblock* értékeit emelik ki. Ez a kötet két elbeszélést tartalmaz, mindkettőnek háborús a témája; az egyik címe *A kétfejű sas karmai*, s az első világháborúról szól, a másik, *A fürdőkhád* című, a második világháborúval foglalkozik. Mind a két írás felelevenített emlékeken alapul. Az embert az önfenntartás ösztönének szempontjából mutatja be, s rámutat, hogy az emberre nem vonatkoznak a szakemberek, politikusok és hadvezérek törvényei,

habár követnie kell őket. Mindez idegen a lényének, érthetetlen, de a hagyományos fogalmakhoz családi kötelek és katonai előírások fűzik. A jelszavak és az elfogadott társasági szabályok labirintusában az ember nem találja meg az eszmét, amely személyesen felelőssé tenné, s amely szabad akaratára hivatkozhatna. Még kifejezettebb, groteszkabb az ember helyzete a háborúban, melyet ideológiai okokból vezetnek.

Az elbeszélésben egy hadnagy azt a feladatot kapja, hogy tábornoka barátjának — akár élete árán is — szerezzen egy fürdőkádat. A hadnagy a tábornokban a hatalom megtestesítőjét látja, önmagát a helyettesének tekinti, azonosulhatna vele, s az a frontélet fékevesztett ösztöneinek közepette a felsőbb rend szimbólumává válik. Mivel azonban a tábornok hősi póza mögül kispolgári vonások bukkannak elő, a hadnagy mindinkább elveszti hitét, amely évekig meg tudta okolni tetteit. Élete széthullik, s az egységet csak sokkal később, emlékeiben tudja helyreállítani.

A FEDOLAP
B. SZABÓ GYURGY
ÉS KAPITÁNY LÁSZLÓ
MUNKAJA

TECHNIKAI SZERKESZTŐ
KAPITÁNY LÁSZLÓ

HID, IRODALMI, MŰVÉSZETI, TARSADALOMTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT, 1963.
MÁJUS. KIADJA A FORUM LAPKIADÓ VÁLLALAT. — SZERKESZTŐSEG ÉS
KIADÓHIVATAL: NOVI SAD, VOJVODE MIŠICA UTCA 1. — SZERKESZTŐSÉGI
FOGADÓÓRAK: MINDENNAP 14—16-ig. — KÉZIRATOKAT NEM ŐRZUNK MEG
ÉS NEM ADUNK VISSZA. — ELŐFIZETESI DÍJ: BELFÜLDÖN EGY ÉVRE 1000,
FELEVRE 500, EGYES SZÁM ÁRA 100 DINAR; KÜLFÜLDRE EGY ÉVRE 1400,
FELEVRE 700 DINAR, KÜLFÜLDÖN EGY ÉVRE 2,33 DOLLAR, FELEVRE 1,17
DOLLAR. — KÉSZÜLT A FORUM NYOMDÁBAN NOVI SADON.

